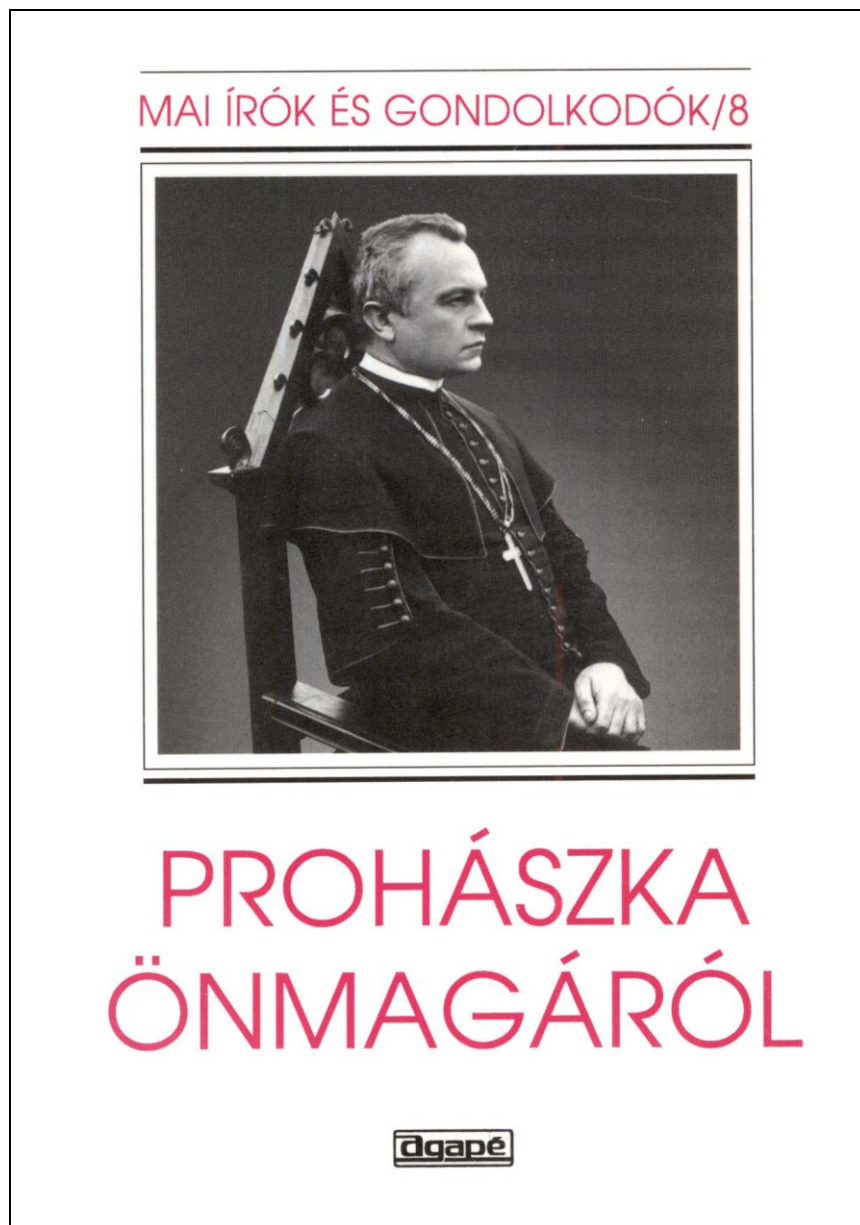

Szabó Ferenc

Prohászka önmagáról

mű a Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár (PPEK)
– a magyarnyelvű keresztény irodalom tárháza – állományában.

Bővebb felvilágosításért és a könyvtárral kapcsolatos legfrissebb hírekért
látogassa meg a <http://www.ppek.hu> internetes címet.

Impresszum

Szabó Ferenc (szerk.)
Prohászka önmagáról

Bevezetőt írta:
Szabó Ferenc SJ

Az életrajzot írták:
Barlay Ö. Szabolcs
Szabó Ferenc SJ

Lektorálta és sajtó alá rendezte:
Gyorgyovich Miklós

A könyv elektronikus változata

Ez a publikáció az azonos című könyv elektronikus változata. A könyv 1999-ban jelent meg az Agapé kiadó gondozásában, az ISBN 963 458 186 2 azonosítóval. Az elektronikus változat a Jézus Társasága magyarországi tartományfőnökének az engedélyével készült. A könyvet lelkipásztori célokra a Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár szabályai szerint lehet használni. Minden más szerzői jog a Jézus Társasága Magyarországi Tartományáé és az Agapé Kiadóé.

Tartalomjegyzék

Impresszum	2
Tartalomjegyzék	3
Bevezető.....	4
Barlay Ö. Szabolcs: Prohászka Ottokár élettörténete gyermekkorától püspökségéig (1858–1905)	6
Szabó Ferenc S. J.: Prohászka Ottokár püspök, az ország apostola (1905–1927).....	27
Dr. Konecz Lajos: A Prohászka-kutatások sorsa és áramlatai	41
Szövegválogatás.....	47
Nyitány (1914. I. 10.).....	47
1. Prohászka tanulmányi évei és lelki fejlődése.....	48
A Collegium Germanico–Hungaricumban (1887).....	48
Szent Ignác lelkigyakorlatainak szelleme (1895)	64
Saját lelkigyakorlata Kalocsán 1892-ben.....	75
Levelek Anhäupel Györgyhöz	78
2. Az író és apostol.....	81
Az én napom	81
Az egyház demokráciája (1897)	85
Naplórészlet: 1919. júl. 7.	94
Az egyházmegye papságához (1919).....	97
3. Az európai magyar	99
Pázmány Péter születésének 350. évfordulóján (1920)	99
Dante (1921)	103
A Pilis hegyén (1927)	118
4. A misztikus	127
Részletek az <i>Élő vizek forrása</i> c. kiadatlan munkájából.....	127

Bevezető

„Mai írók és gondolkodók” című sorozatomban, amelyet Rómában kezdtem el közzétenni, neves külföldi és magyar szellemek életművét kívánom bemutatni: egy-egy rövidebb-hosszabb bevezető életrajz és értékelés után szemelvényeket közlünk vallomásszerű írásaikból. Prohászka az első magyar gondolkodó, akit a sorozatba felvettem. Méltó helyre kerül Mauriac, Marcel, Hans Urs von Balthasar, Varillon, Schneider, Emmanuel és Teilhard társaságában.

Dr. Koncz Lajos itt közölt tanulmánya felvázolja a Prohászka-kutatás viszonyosságait, a kommunista idők tilalmait és ferdítéseit, Vass Péter piarista és Belon Gellért püspök munkásságát és antológia-tervét, amelyet a fordulat éve után részben tető alá hozott maga Koncz professzor. Majd pedig létrehoztuk az „Ottokár Püspök Alapítványt” és egy kutatócsoport elkezdte a munkát. Ennek gyümölcse volt két tudományos ülés Székesfehérvárott és a *Prohászka ébresztése* című két gyűjtőkötet (1996 és 1998), valamint a teljes *Naplójegyzetek* kiadása három kötetben (Barlay Ö. Szabolcs, Frenyó Zoltán és Szabó Ferenc gondozásában).

Jelentős Gergely Jenő történész *Prohászka Ottokár* című könyve (Gondolat 1994), amely Schütz Antal *Prohászka pályája* című esszéje után az első nagyobb életrajz. Válogatásunkban, sőt életrajzi bevezetőnkben feltételezzük az említett újabb kiadványok ismeretét (ezt az igényesebb kutatóknak mondjuk). Most némileg kiegészítjük Gergely Jenő munkáját, amely főleg Prohászka társadalmi, közéleti, kulturális/tudományos és egyházpolitikai tevékenységére figyelt az életrajzi keret megrajzolásakor.

Gergely könyve elején (10–11. old.) joggal állapítja meg: „Prohászka olyan magyar katolikus egyházi férfiú, akiről napjainkban nyugodtan mondhatjuk, hogy számunkra *a legnagyobb magyar katolikus alakja volt századunknak.*” A történész Gergely a világi történetírás és publicisztika segítségével, kellő tárgyilagossággal és tudományossággal igyekezett bemutatni „*a napbaöltözött ember*”-t (Gárdonyi). Szerényen megvallotta: „nem vállalkozhattunk Prohászka, a filozófus-teológus részletes elemzésére, lelki és spirituális problémáinak tárgyalására; erre a katolikus tudósok a hivatottak.” Ezzel ki is jelölte feladatunkat.

Az említett kutatócsoportban Gergely Jenő is részt vesz, tovább elemezve bizonyos kérdéseket (lásd a *Prohászka ébresztése* című kötetekben közzétett tanulmányait.) E sorok írója már némileg hozzájárult Prohászka filozófiája-teológiája és lelkisége megvilágításához, jelezve a kortárs gondolkodók (főleg Bergson, a bergsonista Ed. Le Roy és Teilhard de Chardin eszméihez fűződő kapcsolatait. (Ezt a kutatást szeretné elmélyíteni és kiszélesíteni.) Barlay Ö. Szabolcs egy nagyobb Prohászka-életrajzon dolgozik, közben közzéteszi műhelytanulmányait (Életrajzi adattár-füzetek). De a *Prohászka ébresztése* c. kötetekben is fontos tanulmányokat tett közzé Prohászka tanulmányi éveiről és esztergomi spirituálisságáról (ezeket az esszéit felhasználta az itt közölt életrajzi rész (1858–1905) megírásához. Mostani szövegválogatásunk – a sorozat említett célkitűzése szerint – Prohászka vallomásaiból (naplójegyzetek) és lelki-szellemi fejlődését, világnézetét megvilágító esszéiből közöl szép darabokat. Főleg azokra gondoltunk, akik nem rendelkeznek az *Összegyűjtött munkák* 25 kötetével, inkább csak ízelítőt adunk e gazdag szellem hagyatékából, hogy kedvet csináljunk az elmélyültebb tanulmányozáshoz.

Meg vagyunk győződve arról, hogy a „próféta és reformátor” ma is időszerű üzenetet közvetít számunkra: a II. vatikáni zsinat korszerűsödési programjához hozzájárulnak eszmélődései, kiadott és még kiadásra váró írásai.

Budapest, 1999 pünkösdjén

P. Szabó Ferenc SJ

Barlay Ö. Szabolcs: Prohászka Ottokár élettörténete gyermekkorától püspökségéig (1858–1905)

Véletlenek láncolata avagy a Gondviselés csodája?

Jóllehet a hívő ember nem hisz a véletlenben mint életet irányító elvben, mégis gyakran szerepel mindennapi szóhasználatában. Vannak sorsok, életutak, melyek annyira feltűnően eltérnek a sablontól, hogy eleve elgondolkoztatják az embert, és szinte kizárják a „véletlent” az okok és okozatok vaslogikájának láttán.

Ez a rövidre szabott életrajz meggyőzheti az olvasót, hogy Prohászka Ottokár miért hitte és érezte, hogy életének minden részlete túlmutat önmagán, – sőt sorsát a Gondviselő Isten hordja a tenyerén. Jóllehet mi történészek nem a teológia módszerével dolgozunk, és nem hitigazságokat boncolunk, hanem a megtörtént események hiteles feltárása a feladatunk, mégis kénytelenek vagyunk egy-egy váratlan fordulat láttán megjegyezni, hogy ez az esemény nem vezethető le az előzmények premisszáiból. A szakmabeliek ezt történelmi irracionálénak nevezik, – én, aki teológus is vagyok, az irracionáléban – vagyis a véletlenben – a Gondviselő Isten keze nyomának teremtő aktusát vélem felfedezni. Mondhatok-e mást, amikor Prohászka maga vall erről: „S z e n t l é l e k a z é n m ű v é s z e m! É n c s a k T e a k a r o k l e n n i, T e a k i v a g y t ő k é m, f o r r á s o m, n a p s u g a r a m, p é l d á m, ü d v ő z í t ő m, é n ö r ö k a l k o t ó m. T e a l a k í t s, n e m m á r v á n y b ó l, h a n e m l e l k i s é g b ő l, d i c s ő s é g e d t ű k r ő z é s é b ő l (1915. ápr. 5).

Érthető, hogy engem első sorban épp az érdekel, hogy ez az Isteni Művész mikor, milyen eszközökkel formálta remekművé ezt a fenomént, aki előtt sokan legszívesebben leborultak volna. A művészettörténészek mesterműnek capolavorónak nevezik a világhírű mesterek leghíresebb alkotásait Hát Prohászkat ilyen capolavorónak látták és csodálták még ellenfelei is; pusztán jelenléte oly fényt árasztott magából, hogy „Napbaöltözött embernek” nevezték.

Mindezt bevezetőnek szántam, hogy felhívjam az olvasó figyelmét: az életrajzi adatok és események mögött vegye észre az Isteni Művész alakító, formáló, csiszoló, véső kezét, teremtő zsenialitását. Én ugyanis menet közben erről szándékosan hallgatni fogok. Prohászka eddigi életrajzírói, különösen az egyháziak, minduntalan saját elragadtatásukat írták le. Én másként teszek: magukat az adatokat, eseményeket közlöm és az összefüggéseket tárom fel történelmi precizitással. A tények önmaguk elegendők ahhoz, hogy a véletlenek hitt irracionáléban Prohászka művészenek a Szentlélek remeklését, alkotókedvét vegyük észre.

Hol és hogyan kezdődött?

Előbb-utóbb mindannyian töprengeni kezdünk saját életünk titkán: hogy kerültem ide? Minek és kiknek köszönhetem életemet? Száz és ezer kérdés foglalkoztatja az embert, hogy tisztázni tudjuk a lényegét: honnan, hová, miért? És minél nagyobb mélységek rejlenek egy lélekben, annál erőteljesebben dörömbölnék ezek a kérdések a tudatunkban. Prohászkat is rendkívül foglalkoztatták saját életének titkai. Utánanézett a forrásnak, amiből élete gejzirként tört fel, és nem szűnt meg csodálkozni a titkon. Az ősök között vannak erdőörök, útmesterek, pékek, katonatisztek, fináncok, és amit külön jó megjegyeznünk: talán egy sem volt közülük magyar! Német és svájci tájak kontúrjai látszanak a messzi múltban...

Ami az utolsó láncszemet illeti, ugyancsak elgondolkoztató és több mint titokzatos: misterium vitae a javából! A helyszín Pozsony, az akkori Magyarország koronázó városa, az Osztrák–Magyar Monarchia élettől, politikától zsongó, társadalmi eseményektől duzzadó

székhelye. De ami minket most legjobban érdekel: ez a Pozsony a nagy szerelmek; találkozásoknak, daliás férfiak és álomszép hölgyek táncmulatságainak is ország-világ előtt közismert színhelye volt. S nemcsak az 1850-es években, hanem évszázadok óta. Bizonyára nem felejtettük még el, hogy „az vitéz Gyarmati Balassi Bálint” 1572. szeptember 25-én népi táncával úgy elbűvölte a koronázásra összegyűlteket, különösen a főúri hölgyeket, hogy ebből országos hírű „kaland” született: a horvát bán felesége, a háromgyermekes Losonczy Anna (alias Júlia) és Balassi Bálint szerelmi históriája...

Pozsony mindig országos események színhelye volt. Szemre, vagyis külsőleg a honatyák, főurak, nemesek, püspökök jöttek össze országos ügyeket tárgyalni, de ezenkívül a koronázó város mindig a fiatalok nagy találkozási helye is volt. Márpedig közismert, hogy a találkozásból született szerelmek az élet legtitokzatosabb kalandjai közé tartoznak. Szó szerint erre került sor 1856/57 telén is, amikor az egyik pozsonyi bálon először találkozott a negyven éves Prochaska Domonkos császári és királyi katonatiszt a 18 éves gyönyörű Filberger Annával, egy tekintélyes polgári család lányával. Ráadásul Anna nem is pozsonyi volt! Családja Nyitrán élt, de bálozni Pozsonyba jött, és nem is akármilyen szándékkal. Nem rejtette véka alá, hogy nem akart férjhez menni ahhoz, akit szülei kiszemeltek számára. A melankóliára hajlamos, szomorúságában is elbűvölő lányt sokszor felkérte táncolni a Monarchia hadseregének szép egyenruhás tisztje. Megint beigazolódott a régi, évezredek mondás: meglátni és megszeretni egy perc műve volt!

Az események gyorsan követték egymást! Az ismeretségből szerelem lett, a szerelemből sírig tartó boldog házasság. De az esküvőig mindkettőjüknek óriási akadályokat kellett leküzdeniük. A hadsereg tisztjeinél előírás volt a nősülést megelőző kaució letétbe helyezése. Prochaskanak – eredetileg így írta családi nevét – nem volt annyi pénze, és inkább kilépett a hadseregből. A biztos karriert feláldozta szerelméért, és polgári tisztviselő lett a pénzügyminisztérium szolgálatában. Annának pedig szüleit kellett meggyőznie, hogy a nagy korkülönbség miatt ne gördítsenek akadályt kettőjük boldogulása elé.

Az akadályokat sorra leküzdötték, és 1857-ben oltárhoz vezette a menyasszonyát a 22 évvel idősebb Domonkos, akinek állása is, otthona is Pozsonyban volt.

A kezdetet, a forrást tehát itt kell keresnünk: a pozsonyi találkozásban. Ennek titka és a boldog szerelemből fakadó első gyümölcse, vagyis magának Ottokárnak élete, létezésének körülményei mindvégig foglalkoztatták őt. Ötvenedik születésnapja utáni hetekben épp azon töpreng, amit az imént szülei találkozásáról írtam: mi lett volna, ha egyikük nem jelent volna meg a pozsonyi bálon? Ha más szituáció, más dispozió adódik? Íme az izgató kérdés: „Anyám mással, más dispozióban mást szülhetett volna; nem értem, de a hálát megértem, hogy vagyok, Isten felé fordulok” (1908. dec. 21.) Mintha korunk perszonalistáinak, egzisztencialistáinak hangja ütné meg füleinket. Nem véletlenül írta Szabó Ferenc E. Mounier „egzisztencialista fájának” koronájára Prohászka nevét Teilhard és Dienes Valéria neve mellé. A „létbe dobottságot” ő sem érti, de életének minden percében hálát ad az Istennek, hogy van. (Vö. Szabó Ferenc: *Két végtelen között* Bp., 1999. 62. l.)

Ez az élet 1858. október 10-én jött a világra. A negyven éves férjből édesapa, az alig húsz éves feleségből édesanya lett. Kettőjük istenáldotta szerelméből született meg első gyermekük. A családi fészek melege, az otthon biztonság-érzete olyan alapot adott Prohászkanak, melyre ráépíthette gazdag életét. Istenélményének gyökerei a szüleitől kapott szeretetbe ágyazódtak bele. E biztonság és az apa-anya iránti bizalom nélkül aligha juthatott volna oly közel az Abszolút Jónak gondviselő megtapasztalásához. És merjük legalább egyszer leírni, hogy édesanyjától örökölhette alakjának, megjelenésének, tekintetének sugárzását, arcának nemes vonásait. Mert ha igaz az, hogy Prohászka megtestestítője volt a férfi szépségnek, akkor lehetetlen nem gondolni arra az „angyali szépségű Filberger Annára”, aki egész lényét ajándékolta férjének és születendő gyermekének!

A fiatal kismama úgy döntött férjével, hogy nem Pozsonyban, hanem Nyitrán, a szülői házban hozza világra gyermekét. A régi családi környezetben biztonságosabbnak érezte magát és a szüléssel együttjáró gondokat.

A kezemben tartott keresztlevél a következőkről tudósít: az Ottokár-Rudolf nevű kisgyermeket 1858. okt. 13-án keresztelte meg Nécsey Antal káplán a nyitrai Alsóvárosi plébániatemplomban. A keresztszülők: Filberger Rudolf és felesége Császka Mária voltak. Mindezt ugyanennek az évnek (Kereszteltek Könyve) 243. sorszáma alatt olvashatjuk.

Az egészséges fiúgyermeket tehát már a harmadik napon keresztvíz alá tartották a keresztszülők. Keresztanyjához meleg szálak fűzték később is, még püspök korában is gyakran felkereste Budán. Úgyszintén kapcsolata megmaradt nyitrai öreg dadájával, Kostyál Annával, aki még Fehérvárra is üzent neki egy nyitrai származású diákkal, későbbi papjával.

A keresztlevél azonban nem szól arról, hogy az a mindennél fontosabb esemény, az istenfiúság kezdetét jelentő kereszttség szentségének kiszolgáltatása a Szent Mihály kápolnában történt. Ez az oka annak, hogy Prohászka élete végéig elragadtatással beszélt az égi seregek harcias vezérééről, Mihály arkangyalról. mi mindent látott és érzett meg egy-egy Szent Mihály képen, szobron, oltáron. A sok közül hadd említsek meg egyet, melyet hatvanhárom-évesen élt át Gerecsén épp keresztelésének évfordulóján: „...a plébániatemplom Szent Mihály tiszteletére van szentelve; az oltárképen ott öli meg a sárkányt. Én is a Szent Mihály kápolnájában kereszteltettem. Oly jól esett megülni az újjászületés évfordulóját. Alighogy letérdelek a szentmise után, hallok a sekrestyéből gyereksírást; no – mondom – ez ugyancsak stílszerű a 63 év előtti kereszttségem jubileumára!” Egy héttel előbb pedig felkereste a zirci apátság székesegyházát: „...lelkem elolvadt a főoltár fölött – pajzsot és zászlót tartva kezeiben – elrepülő Mihály arkangyal fölségétől ... Mit látok itt is Szent Mihály alakjában? Nagy szellemi harcok frontjait, új lelki erők fölvilágítását... Ez égháború preludiuma minden harcnak, mely a világtörténelemben lefolytatódik. E sorokban küzdünk mi is! Mi is fölnézünk a bajnokok elsejére, Szent Mihályra” (1921. szept. 28; okt. 20.)

Gyermekkori mozaikok

Rózsahegy. Édesapját Pozsonyból áthelyezték a Vág és a Revuca patak összefolyásánál épült, hegyekkel körülvett festői szépségű kis városba, Rózsahegyre. Prohászka alig volt három éves. Itt tanult meg járni, beszélni, imádkozni. Felejthetetlen hat évet élt itt a család. Akkor már megszületett Irma húga és Gusztáv öccse.

Sokszor és a legváratlanabb pillanatokban feltör lelkéből gyermekkorának sok-sok emléke. Évtizedek múltán is maga előtt látja szeretett tanítóját, Moisch bácsit, aki bevezette a „tudományok” világába: a német gót betűs írásba, olvasásba. És kitörölhetetlenül él emlékezetében az a ferences testvér, aki megtanította imádkozni. Irmával és Gusztávval kis oltárt készítettek, hogy nagy komolysággal misét „játsszanak”. Mindez németül folyt, mert a család német anyanyelvű volt, és Rózsahegyben a lakosság szlovák és főként német ajkú volt.

Későbbi visszaemlékezéseiből azt is megtudhatjuk, hogy egyre tágult a látóköre; mindent megfigyelt, megjegyzett és elraktározott bámulatosan működő memóriájába. Ötven év múltán például egy olyan jelentéktelen epizód jut eszébe, ami jól mutatja, hogy mi minden kötötte le a kisfiú figyelmét: „Ó fölséges tájak, hegyek, betlehemes város a hegyoldalon. Most is az vagy, mint mikor öt-hat éves koromban Rózsahegyéről Nyitra felé jövet bedöcögünk fiákeren macskaköves kövezeteden a vendéglő kapuján... Erre az egy dologra: az esőben villogó kövezetre s a nagyvendéglő kapujába való behajtásra emlékszem.”(1914. okt. 25.)

A rózsahegy évek boldogságát olyannak érezte, mintha leszállt volna a mennyország a földre, – és közben növekedett – kedvességben és tudásban Isten és az emberek előtt.

Engedelmes, szófogadó gyerek volt; ezt Irma húgától tudjuk, aki mindössze egyetlen szidásra emlékezik. Ez is akkor történt, amikor játék közben elszakadt a nadrágja.

Hogy Prohászka élete végéig a hegyek, patakok, források rajongója volt, annak nagymértékben a rózsahegy-i táj iránt érzett lelkesedése az oka. Amerre nézett a Nagy-Fátra, az Alacsony-Tátra magaslatait csodálta, jó időben szabad szemmel is látta a Nagy-Kriván 1708 méteres csúcsát.

A hegycsúcsok, a sziklák mélyéből feltörő források, a völgyek szakadékaiba száguldó patakok a rózsavölgyi gyerekkor kitörölhetetlen emlékei maradtak. Ez a genius loci egy életre szóló elszántságot vésett a lelkébe: „hegyről jöttem”, „hegyi lakó vagyok”; „a hegyek energiáját érzem”. Hogy ennek gyökere a rózsavölgyi gyermekkor élményeiben keresendő, arról Prohászka maga tesz vallomást: „A rózsahegy-i templomban voltam először az Oltáriszentség előtt, az első szentmisén... Hát a lelkem a hegyen találkozott a misztériummal; néztem a z t n a i v g y e r m e k s z e m e k k e l s nem értette, hogy mennyire veszi bele magát az a szeretet, mely a hegyekről jön, s a hegyeket nem felejtí „sőt megérezni rajta a hegyek tempóját” (1923. márc. 23).

A hegycsúcsok és a kristálytisza hegyi patakok! Ezek elválaszthatatlanok Prohászka lelkében gyermekkorától kezdve: „a hegyeken felnyúlik a lélek, fölegyenesedik, égbe tör, – a vizeken pedig felfrissül, tisztul”. Ha most lélekben – a fantáziánk szárnyán – belépnénk Prohászkaék rózsavölgyi házába és keresnénk Ottokárt – vagy ahogy édesanyja hívta: Ottót – , aligha találnánk lakásuk egyik szobájában; inkább a kertjükben bukkannánk rá, amint az ott hömpölygő Vág partjánál ül, és csodálkozik...: „Ha úgy visszatekintek, hogy gyermek lelkemre mi hatott legjobban, azt kell mondanom, az áradozó, zöldes, kékes, f e n é k i g t i s z t a, átlátszó víz, a Revuca, a Vág... kiültem a kertben és kinéztem magamnak egy kis májüst... Nem bírom eléggé kifejezni, hogy mily titokzatos szimpatiaival nézek a vízre, a csermelyre, a kristályos folyásokra. Erős, csendes munkásai Istennek, s h a p i s z k o l ó d n a k i s, m i n d i g s i e t n e k t i s z t u l n i s v a s á r n a p i t i s z t a s á g b a n s z o l g á l n i” (1920. máj. 1; máj. 12.)... Íme Prohászka hatvan év elmúltával megfogalmazott ars poetikája, melyet már a tízéves kisfiú megérezett, de megfogalmazni még nem tudott Rózsahegy-en...” csak nézte azt naiv gyermek szemmel.” A későbbi élmények csírái már itt éltek benne... Rózsahegy annyira eggyé vált énjével, oly szimbiózisban élt vele, hogy amikor Trianon elszakította az ország testétől, búskomor lett. Sokan úgy tudják, hogy hosszú ideig nem láttak mosolyt az arcán.

A losonci három év

Egészen más szempontból volt fontos állomás Prohászka életében Losonc, ahová édesapját Rózsahegy-ről helyezték át. Bár a negyedik elemista kisfiút megviselte az új környezet, az új iskola, a tanítók, az iskolatársak, mégis sorsdöntő volt a család átköltözése ebbe a színmagyar városba. A valóság ugyanis az, hogy a család egyetlen-tagja sem tudott magyarul, sem a szülők, sem a gyerekek. Ottokár mindvégig németül beszélt otthon és később is németül levelezett szüleivel.

Ha belegondolunk az író Prohászka szédületes pályafutásába, nem ok nélkül kutatjuk, keressük e német anyanyelvű iskolás fiú magyarrá válásának okát és hátterét. Hol és hogy válhatott egy német ajkú diák a magyar próza mesterévé? Nos, a szálak ide, a losonci magyar iskolához vezetnek. Ha ráéreztünk a genius loci maradandó hatására Rózsahegy-en, akkor más vonatkozásban ugyan, de itt, Losoncon is rátalálunk. A város büszke volt a Fanni hagyományait író Kármán Józsefre (+1733), akit a losonciak, de az irodalomtörténészek is mindmáig „a nemzet tsinosítójának” neveznek. És itt született az a Ráday Pál, aki a Dicső Fejedelemnek, Rákóczy Ferencnek volt a titkára. A hagyománytisztelő losonciak –

legtöbbjük református magyar – őrizték emléküket, a tanárok kivitték diákjaikat a város fiainak sírkertjéhez, gondozták azokat.

Bizonyára a rózsashegyi elemiben is kellett Ottokárnak magyart tanulnia, de a nyelvi sajátosságokat, a helyesírást, a nehéz nyelvtant Losoncon sajátította el. – Már hatvanadik évében járt, amikor a Parlamentben felszólalt az általános választójoggal kapcsolatban. A főrendek előtt nyíltan kijelentette: „Magam sem beszéltem először magyarul; először otthon tanultam a tótot és a németet, később tanultam meg a magyart”. Találunk ebben a beszédben még egy igen lényeges kijelentést: „Nem hiszek abban, hogy ezt az iskola egyedül meg tudja tenni (...) hiszen, ha a gyermek tanul is az iskolában magyarul, ha nem hall a faluban soha magyar szót, akkor hiába, az csak kötörség, a víznek szitába való meregetése, hiábavaló igyekvés” (1918. júl. 31. [13, 314. l.]).

Losonc épp ebből a szempontból jelentett sorsdöntő fordulatot Prohászka öntudatos magyarrá válásában. Itt ugyanis nemcsak tantárgyként tanulta a magyart, de osztálytársaival, barátaival is reggeltől-estig magyarul beszélt, gondolkodott és „magyarán” érzett.

Ezzel kapcsolatban is van mit helyreigazítani! Ti. mindmáig úgy nyilatkoznak még egykori hallgatói is, hogy „tótosan beszélt”. Aki nem ismeri a felvidéki magyarok vagy a palócok kiejtését, tévesen ítél, és a szlovákul nem tudó, tótul nem beszélő felvidéki magyar dialektusát összekeveri a szlovákkal. Szó szerint ez az eset Prohászka magyar kiejtésével kapcsolatban. Ő ugyanis tanult szlovákul, de beszélni nem tudott, és püspök korában néhány tót faluban szeretett volna is tótul prédikálni, de megakadt (pl. nem tudta mit jelent szlovákul „gyónni”) és magyarul folytatta. Mivel én magam is Felvidékről származom, közelről érint ez a kérdés. Tény, hogy Prohászka itt, Losoncon sajátította el azt a jellegzetes hanglejtést, beszéd stílust, hang- és szóképzést, amit csak a nyelvészek értékelnek igazán, és amitől Prohászka nem is tudott volna megválni, annyira sajátjának érezte.

A kezünkben tartott losonci bizonyítványok alapján beleláthatunk Ottokár tanulmányi eredményeibe, szorgalmának, szellemi, erkölcsi fejlődésének maximális elismerésébe. A losonci iskola negyedik osztályába iratkozott új diák felhívta magára tanítóinak figyelmét olyannyira, hogy külön megjegyezték: 26 tanulótársa közül már a tanév végére a második helyet biztosította magának. A bizonyítványt nemcsak Schlosserik plébános, hanem Glembai ferences is kézjegyével hitelesítette. Ő tőlük származik az az 1868. máj. 24-én keltezett latin nyelvű vestimonium, mely valóságos apoteózisnak felel meg, hiszen ilyen mondatokat találunk benne: „Az iskola előírásainak mindig mindenben k i f o g á s t a l a n u l megfelelt é s p é l d á t adott... t ö r e t l e n b u z g ó s á g g a l tanult”. Ezután következnek a jegyek, – nem találunk mást mint e m i n e n s t v a g y p r a e c e l l e n s t.

Sokkal nagyobb problémát jelentett a szülőknek Ottokár fiúk továbbtanulásának kérdése. Volt ugyan Losoncon gimnázium, de igen kezdetleges, sőt határozottan lenézett, nívótlan tanítás volt benne. „Kálvinista iskolának”, algimnáziumnak nevezték. Mindössze két tanteremmel és négy tanerővel rendelkezett.” A bíráló Prohászkatól származik: „Rettenetes egy elmaradt intézet volt ez”. Illusztrálásként leír egy esetet: „az év végi vizsgán a kurator beleszólt a der-die-das-ba s vitatkozott lehetetlenségeket, die helyett das-t” (1911. aug. 4).

Bizonyára azért írták be a szülei helybeli algimnáziumba, hogy Ottokár ne szakadjon ki a családi fészekből. Amikor azonban édesapját, a német anyanyelvű állami tisztviselőt Ausztriába helyezték, a család úgy döntött, hogy nem a vizsik magukkal, hanem rábízzák Nyitrán lakó keresztszüleire, és a nagy múltú, szigorú piarista tanárok gimnáziumába íratják be.

A piarista gimnazista

1869-t írunk. Ottokár októberben lesz 11 éves, és már a harmadik gimnáziumi osztály tanulója! Embert próbáló kihívás előtt áll! Épp akkor kellett kilépnie a család biztonságot,

melegséget adó légköréből, amikor egy serdülő fiúnak erre a legnagyobb szüksége van. Azonnal felmérte helyzetét: rengeteg pótolnia valója van! Míg Losoncon minden társát megelőzte, sőt tanárait is kritizálta, itt Nyitrán nagyon össze kellett szednie magát; különösen latinból és matematikából volt sok pótolni valója.

„A nyitrai róm. kathol. Főgymnasiumba járó ifjúságnak érdemsorozata” című kiadvány alapján néhány fontos adathoz juthatunk. A főgimnáziumba 391 tanuló iratkozott be; a tanári kar tagjai között kilenc piarista, öt nyitrai egyházmegyés pap és három világi volt. A harmadik osztálynak 57 tanulóját Farkas Antal vezette. Ő volt a gimnázium legismertebb piarista tanára, és mint a „Királyi Magyar Természettudományi Társulat” tagja tudományos szinten képviselte szaktárgyát a mennyiségtant és a földrajzt.

Ami Ottokár szorgalmát, előmenetelét illeti, az évkönyvből megtudhatjuk, hogy osztálytársai közül csupán négynek magatartása példás, – a négy között van Prohászka is; szorgalmi jegye is az öt legkiválóbb között szerepel. A fő tantárgyak közül a latin kivételével mindenképp kitűnőt kapott. Németből veretlen maradt, – ötven osztálytársa közül rajta kívül csupán egy kapott kitűnő jegyet.

Mindezt azért érdemes megjegyezni, mert kiderül, hogy Prohászka már az első év végén az osztály legjobb tanulóinak élvonalába küzdötte fel magát. Az évkönyv száraz adatain kívül sokkal több és mélyebb tájékoztatót kaphatunk a nyitrai piarista gimnázium tudós igazgatójától, dr. Csósz Imrétől, aki hamar felfigyelt az idegen iskolából jött diákra, és aki a következő tanévben, 1870/71-ben tanára is volt Ottokárnak matematikából. Mivel a nyitrai tartózkodásról egyedül Csósz igazgatótól maradt fenn fontos és pontos információ, ezért érdemes foglalkozni kettőjük kapcsolatával. Csósz Imre nemcsak tudós, de lelki ember is volt. Vácott volt novícius, majd teológiai doktorátust szerzett a budapesti egyetemen, Éveken át tanította a dogmatikát a nyitrai piarista kispapoknak. Abban az évben nevezték ki a gimnázium igazgatójának, amikor Prohászka Nyitrára került. Kiváló pedagógus és iskolaszervező; együtt akar haladni a korrallal. Bevezeti a testnevelést és a rajz tanítását. Lehetővé teszi a francia nyelv és gyorsírás elsajátítását különórákon. Létrehozta a tanulók könyvtárát. Minden nyáron külföldre utazott, bejárta a fél világot. Ennek köszönhetően benne tisztelhetjük azt a paptanár típust, aki polihisztorként jártas volt a történelemben, de a természettudományban is. Hogy milyen szinten, azt jelzi az a tény, hogy a Természettudományi és a Magyar Történelmi Társulat tagjai közé választotta. Tanulmányai nemcsak a *Magyar Sionban*, a *Religióban* jelentek meg, hanem mint szakosztályi tag a *Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Munkálatai* című tudományos szaklapba is írt.

Az eddig elmondottak két szempontból keltik fel érdeklődésünket. Egyrészt meggyőződhetünk, milyen szakemberek, tudós tanárok támogatták Prohászka érdeklődési körét, – másrészt hitelesnek minősül mindaz, amit tanítványának jelleméről és tehetségéről írt. Íme Csósz Imre igazgató jellemzése:

„Már fiatal korában jövendő nagyságának alapját tette le vasszorgalma és példás erkölcsi viselete által ... Iskolai tanulmányait oly ernyedetlen szorgalommal végezte, hogy tanuló társai sorában fölötte kitűnt. A különben is ritka tehetséggel megáldott ifjúnak azonban legszebb ékessége jó szíve, hite, vallásos érzülete, megható ájtatossága volt... Öröme főleg abban találta, ha templomba mehetett, ha déleesti istentiszteleten, a rózsafüzér imádságon is, mint a Szeplőtelen Szűzanya buzgó fia jelen lehetett. És mivel lelke-lelkéből vonzódott az oltárhoz, az isteni szeretet eme tűzhelyéhez, sokszor szolgált, ministrált. Öröme abban találta, ha prédikációt hallgathatott, ha szeretetreméltó, tiszta lelke másokat is jóra, igazra buzdíthatott. – De nekem, ki pályájának gyermekkorában évekig figyelő tanúja voltam, mindig lelki szemeim előtt áll az a Prohászka, kit az isteni hit, remény, szeretet s az azokból sarjadzó erkölcsi erények készítettek gyakorlásra... Azért valahányszor a nyitrai piarista templom előtti

szent keresztnél az ösztöndíjas tanulókkal imádkoztam, énekelgettem, Prohászka Ottokár mindig az elsők között állott mellém, és mint egy igazi angyal, épületesen imádkozott, forró hálát rebegve a jótevőkért.” (Élet, 1918. 962.1.)

Az iméanti nyilatkozat utolsó mondatából kiderül, hogy Prohászka ösztöndíjban részesült. Az Évkönyvben pontos felvilágosítást kapunk erre vonatkozóan: mindkét évben elnyerte az egykori nyitrai püspök, Kluch József (+1826) nevére elnevezett 25 Ft értékű díjat, – 1871-ben pedig megkapta az Országos Pénzügyőrség 100 forintos ösztöndíját.

Összegezve mindazt, amit a nyitrai piarista gimnáziumban töltött két évről megtudhatunk, egyértelmű, hogy rendkívüli egyéniségnek tekintették tanárai és diáktársai is. Az Évkönyv statisztikája szerint a 391 beiratkozott tanuló közül Prohászka azon kevesek közé tartozott (mindössze tizenheten voltak!), aki mindvégig kitűnő bizonyítványt kapott. Ő maga mindig úgy emlegette piarista tanárait, akik megtanították a rendszeres tanulásra; különösen a latin és matematika terén szerzett jó alapokat. A piaristák iránt élete végéig nagy tiszteletet érzett. Közismert, hogy legszűkebb köréhez tartozott Schütz Antal professzor, aki elsőként próbálta szintézisbe hozni és közreadni életművét.

A papi hivatás első csírái

A kalocsai jezsuiták hatása: – Talán soha nem fogjuk megtudni, hogy miért távozott Nyitráról, a keresztszülők, rokonok nyújtotta biztos otthonból és a jó hírű piarista gimnáziumból. Mindössze annyit tudunk, hogy a kalocsai jezsuiták intézetének alapítványi helyére adott be kérvényt. Elnyerte! Így került az ország egy egészen más tájára. Eddig a Felvidék vonzáskörében élt: Pozsony, Rózsahegy, Losonc, Nyitra, nyáron Feldkirch és a tiroli hegyek. Mostantól hegyek nélküli síkság, Alföld, – hegyi patakok helyett lompos Duna... Külsőleg minden megváltozott, de sehol semmi megtorpanást nem látunk: a 13 éves ifjú, mint magabiztos fiatalember tudja, hogy mit akar! A nyári vakáció végén elbúcsúzik Feldkirchben szüleitől, testvéreitől és elindul a hosszú útra, hogy magára vegye a jezsuita konviktorok, intézeti bentlakók egyenruháját. A családi album fényképei között találtam rá Ottokárnak egy ilyen fényképére: határozott egyéniség, aki saját maga akarja irányítani sorsát szüleinek beleegyezésével.

Míg Nyitrán az élet maga a nyugalom volt és minden „beolajozottan” ment, addig Kalocsa az élettől duzzadó méhkashoz hasonlított. A nyitrai gimnáziumot a múlt század elején építették, itt Kalocsán minden átalakuló félben volt. Húsz évvel Prohászka érkezése előtt itt Kalocsán is piaristák tanítottak, de annyira elhanyagoltak voltak az iskola és a konviktus épületei, hogy egyre kevesebb tanuló járt hozzájuk; bejelentették Kunst érseknek, hogy elköltöznek és bezárják iskolájukat. Hosszú évek teltek el, – Kalocsa iskola nélkül maradt. Az érsek minden tőle telhetőt megtett, hogy rávegye a jezsuitákat, költözzenek Kalocsára. A Jézus társaságának generálisánál is járt Rómában, hogy segítségét kérje. Leküzdhetetlen akadályok nehezítették a terv megvalósítását, hiszen még nem volt önálló magyar rendtartománya sem a rendnek, – és ami a legnagyobb problémát jelentette – a kevés rendtag legtöbbször nem beszélt magyarul, és oktatói, tanári képesítéssel sem rendelkezett.

Ennek ellenére az érsek kitartó és megható ragaszkodásának köszönhetően 1860. aug. 29-én a jezsuiták birtokba vették a siralmas állapotban lévő iskolaépületeket. Ők aztán a tőlük megszokott rendszerességgel lázas aktivitásba kezdtek, és néhány év alatt az érsek óriási anyagi támogatásával megteremtették az alapjait a később élvonalba került jezsuita iskolának.

Ennek a mindent megújítani akaró, az ifjúság lelki-szellemi fejlődését szolgáló aktivitásnak hullámverését maga Prohászka Ottokár is tapasztalta, hiszen mindössze 11 év telt el a gimnázium és vele szorosban együttműködő Stephaneum intézet újrarendelése óta. Kunst érsek utódja, a nagyhírű Haynald Lajos saját vagyonából is fedezte a legmodernebb

felszerelésekkel büszkélkedő intézményt. Könyvtár, szertár, csillagvizsgáló, valamint a külföldről és az országból Kalocsára helyezett jezsuita atyák tevékenysége a hetvenes években – vagyis Prohászka megérkezése idején – országos hírűvé tették az iskolát. Mivel a latin és görög mellett a francia is kötelező tantárgy lett, ezért a főurak és nemesek Kalocsára akarták küldeni fiaikat. Ez a magyarázata annak, hogy kicsinek bizonyult a 100 férőhelyes kollégium.

A liberális, szabadkőműves politikai légkör azonban nem kedvezett a jezsuitáknak. A parlamentben heves támadást intéztek a kultuszminister ellen, mondván, hogy a Jézus Társaságának még engedélye sincs a magyarországi működéshez, nemhogy joga lenne érettségi bizonyítványt kiadni a Kalocsán végzett diákoknak. Az pedig köztudott volt, hogy az Eötvös-féle törvény értelmében tanári diploma nélkül Magyarországon senki nem lehet tanár. A Rend vezetősége átlátván a helyzet komolyságát, sürgette a tanári kart, hogy tagjai a pesti egyetemen szerezzék meg a szükséges oklevelet. Természetesen hosszú évekre volt szükség ahhoz, hogy minden a törvénynek, előírásnak megfelelően menjen. A tények azonban azt igazolták, hogy kiváló tehetségű, nagyműveltségű polihisztor-típusú nevelők egész csoportja – egyelőre oklevél nélkül is – az ország egyik legelismertebb, legnívósabb középiskolájává formálta a kalocsai érseki főgimnáziumot. És ezt nemcsak a szülők állították, hanem a parlamenti támadások leszerelése miatt végzett gyakori főigazgató-látogatások hivatalos jelentései is. A nagy tekintélyű Trefort Ágoston minden alkalommal megvédte Kalocsát, sőt példamutatónak nevezte mindazt, amit saját szemével látott és hallott!

A jezsuiták pedagógiája egészen más, mint a piaristáké vagy a bencéseké. Prohászka itt ismerkedett meg azzal a módszerrel, mely megtanítja a diákot önállóan gondolkodni. Másutt minden a memorizáláson múlt: minél gyorsabban megtanulni a szöveget, a feladott leckét és „kívülről” felmondani. Ezzel szemben a jezsuita iskola önállóvá akarta nevelni a diákot. Az ún. nyilvános vitákon, disputákon óriási szellemi csatákat lehetett vívni méghozzá főpapok, vendégek jelenlétében. Speciális önképzőkörhöz lehetne hasonlítani az ún. akadémiákat, melyeknek keretében minden diák nyilvánosan szerepelhetett. A választási lehetőség igen nagy volt: irodalmi, nyelvészeti, szavalói, színi, történeti, bölcséleti akadémiákon kívül a zene kedvelői is készítettek műsort.

Prohászka igen jól érezte magát Kalocsán. Teljesen átadta magát ennek az eddig nem ismert szellemi, lelki élménynek. Ezt észrevették a kollégium prefektusai és a gimnázium tanárai is. Különösen P. Raile volt rá nagy hatással, akivel évtizedek múltán is levelet váltott. Ugyanabban az évben érkezett ő is Kalocsára, mint Prohászka. Az ötödik osztályban a magyar irodalmat tanította. Saját bevallása szerint P. Raile Ede biztatta versírásra, szavalásra, szereplésekre. „Itt arattam az első írói sikert – írja a hatvanadik születésnapján készített beszámolójában – , Raile könyvet tűzött ki jutalmul annak, aki legszebben írja meg a Gracchusok anyjának beszédét fiáról. A könyvet én nyertem. Ő kedveltette meg velem az irodalmat. Pompásan tanított. Jutalmakkal, lelkes szóval buzdított minket munkára” (Élet, 1918. 960. l.)

Raile nevéhez fűződik számos pedagógiai remeklés. Az alsós diákok az ún. „merenti” érdemcédulákat kapták jó eredményeik, szorgalmuk elismerésül. A felsősöket az ún. „diligentis” cédulával tüntették ki. Prohászka gyakran szerepelt a kitüntetettek között.

Sehol nem volt az országban olyan évszázó ünnepély, mint a jezsuitáknál. Külföldi, főleg olasz mintára rendezték meg az évszázó vizsgákat, melyeken megjelent az érsek és más magas rangú vendég. Az ünnepség a templomban fejeződött be. A P. Rektor név szerint hívta a szószékről a jutalomra érdemeseket, akik egyenként léptek az emelvényre, hogy magától a főpásztortól, vagy helyettesétől vegyék át az ezüst érmet. Eközben a gimnázium zenekara ünnepi akkordokat játszott. Majd a P. Prefektus római módra éltette a legkiválóbbakat: Vivant neo-poetae! Neo-syntaxistae!

Hogy mi ment végbe Kalocsán a 15 éves Ottokár lelkében, és egyénisége miként bontakozott ki, arról P. Raile ad némi ízelítőt. Még idős korában is elragadtatással beszél egykori tanítványáról: „...senkivel sem érezte fölényét, pedig o s z t á l y á n a k p r i n c e p s z e volt. A nyilvános fellépésekben mindig vezérszerepet játszott (Élet, 1918. 962. l.)

Az eddig elmondottak csak az iskolai előmeneteléről szóltak. A kép akkor lesz teljes, ha a lelki életének rügyfakadásáról, netán hivatásának első jeleiről is írhatok megbízható dolgokat. Jelen esetben azért is logikus ez a kérdés, mert köztudott, hogy a jezsuiták iskoláiban párhuzamosan halad a kettő: az ismeretszerzés és az evangéliumi szellem elsajátítása. A nyitrai piarista igazgatótól tudjuk, hogy Ottokár milyen őszintén élte és gyakorolta hitét; eleve feltételezhető, hogy a Szent Ignác-i lelkiség még mélyebbé alakította vallásosságát. A kollégiumban lakók napirendjét átszötte az imádság, elmélyülés, és lehetőség nyílt az egyéni buzgóság gyakorlására.

A tanulás mellett e lelkiség kisugárzása és fokozatos elsajátítása volt a felnőtté, személyiséggé váló Prohászka legnagyobb élménye Kalocsán. Naplójából évtizedek múltán is világosan kitűnik, hogy amikor Kalocsa neve, képe felmerül, akkor az első, a lényegbe vágó nem a nagyszerű, sokrétű ismeretszerzés, hanem a sok kegyelem. „Hálás vagyok a Kalocsán töltött két évről. Mennyei kegyelemet kaptam ott (1911. júl. 31). Itt lett a Mária Kongregáció tagja, itt tanult meg rendszeresen imádkozni, lelkiismeretet vizsgálni, adorálni, önmagát figyelni és fegyelmezni. De még ennél is fontosabb naplójának az a mondata, melyből kiderül, hogy 15 éves korában már választott lelkivezetőt, akivel megtárgyalta problémáit. P. Uhlarik János felvidéki falusi plébánosként vonult be a rendbe; sokoldalú, rendkívüli személyiség volt: A rendi előjárók nem véletlenül bízták meg a jezsuita közösség lelkivezetésével. A szegénynegyedek lakóinak pártfogója volt: fazekasok, drótosok, üvegesek, cigányok atyjuknak tekintették. „Kalocsa apostolának” hívták. Jellemző Prohászka számára, hogy ezt az apostolt választotta lelkiatyjává. Példakép volt ő, akinek nyomdokain haladt egész életében Esztergomtól kezdve Székesfehérvárig ő is a szegények istápolója volt. – Nevét akkor említi naplójában, amikor sokat kínlódott, töprengett lelkiéletének „tüskéi” miatt. Prohászka ugyanis – mint a legtöbb mély érzésű ifjú – sokat szenvedett aggályos természete miatt. Kezdetben ugyanis nehéz különbséget tenni a gondolatok erdejében a bűn és a kísértés között. Ilyenkor mindig P. Uhlarik bölcs tanácsaira gondolt: „Kalocsán is kérdezem P. Uhlarikot, min vehetem észre, hogy beleegyeztem-e valami gondolatba...” (1878. okt. 17)

E rövid összefoglalóból is kitűnik, hogy Prohászka Ottokárt lelke legmélyéig átformálta a Kalocsán töltött két év. Az iskola, a kollégium, a tanárok és nevelők oly mély benyomást gyakoroltak rá, hogy ő maga is jezsuita szeretett volna lenni. Az egyházjog előírása szerint a szülők beleegyezése kell ahhoz, hogy valaki ezt a lépést megtegye. Ezt Ottokár is tudta, és ezért 1873. júl. 9-én leült íróasztalához, hogy szüleit is beavassa legbelsőbb titkaiba. Feldkirchből postafordultával megérkezett édesapja válasza.

„Leveled meglepetést okozott számunkra... 14 éves korban az ember nem tesz ilyen elhatározásokat; ezért most nem adhatjuk beleegyezésünket ehhez a lépéshez... De két év múlva nem fogjuk megvonni Tőled áldásunkat. A levélváltások során kiderült, hogy az édesapa azért nem örült a tervnek, mert magas kora miatt féltette családját. Ha Ottokár szerzetesnek menne, kire bízhatná fiatal feleségét és a gyermekeket? Így azt tanácsolta, hogy ha valóban pap akar lenni, legyen plébános (világi pap). Ha jezsuita nem is lett, a szülői levél vétele után pár nap múlva megírta felvételi kérvényét Esztergomba, hogy a kisszeminárium tagja lehessen. 1873. aug. 4-én megjelent Esztergomban a felvételi bizottság előtt, – elnöke maga a bíboros hercegprímás, Simor János volt.

Hogy itt mi történt, azt Prohászka maga mondja el: „Mikor a felvételért jelentkeztem, Aranyhajú Szent Jánosnak egy halott felett tartott híres beszédét mondtam eredeti (görög)

szövegben. A bizottságban Simor János elnökölt, és a végén megdicsérte görög szónoklatomat. A beszédet most is hibátlanul tudom”. Ezt hatvan éves korában mondta el az *Élet* c. folyóirat szerkesztőjének (1918. 966. l.)

Ehhez annyit mindenképpen hozzá kell fűznünk, hogy nemcsak dicséretéről volt itt szó, hanem életének egy igen nevezetes fordulópontjáról. Olyan bemutatkozás volt ez, melynek következtében ettől a naptól kezdve előljárói nem vették le róla a szemüket. Ennek első jelét maga a hercegprímás adta a felvételi másnapján, amikor a kisszeminarium rektorának, Dankó Józsefnek levelet írt: Prohászka Ottokárt felvette a papnevelde filozófus növendékei közé. Ez azt jelentette, hogy világi-paptanároktól kapták az oktatást, de a vizsgákat, érettségit az esztergomi bencés gimnáziumban tették le. Ottokár 17 éves korában kitüntetéssel érettségizett. Káprázatos tudásával, szellemi fölényével itt is az elsők között találjuk.

A hivatásához nem fért kétség. Most már csak arra várt választ, hogy hogyan tovább?

A vörös reverendás kispap, Róma 1875–1882

Bármennyire hihetetlen, a valóság mégis az, hogy Prohászka már gimnazista korában álmodott Rómáról. Hogy Róma-élményének csírája hol és mikor érhető tetten? 1874-ben az esztergomi szeminárium folyosóján. A 16 éves kisszeminarista bencés diák föl-alá sétált és a latin klasszikusokból feladott leckét memoriter ismételtette. Közben a római zarándokok énekét dúdolta magában? „*O Roma nobilis / Orbis et Domina, / cunctarum urbium / excellentissima...*” „*Ó Róma szentfalak / s a béke városa. / Te minden városok / királyné asszonya. / Ó Róma üdvözlégy, / Ó Róma áldva légy! / Te rólad zeng a föld, / te rólad zeng az ég...*” És miközben lelkében a pogány klasszikusok és a zarándokok éneke egymást váltogatva zsongott, fantáziája átrepítette a tengeren, az Appenineken, és „kérdezte: volna-e itt hely egy ifjú lélek számára, ki nála álmában elsuttogja: *Te benedicimus, salve per saecula?*”

Mindaz, ami az esztergomi szemináriumban csupán álom volt, 1875 őszén mégis valóság lett. Ekkor már nemcsak a képzelet szárnyán repült Itáliába, hanem gyorsvonat vitte az eddig elérhetetlennek gondolt cél felé. „Tegnap dél óta a gyorsvonat ragad magával Tirol hegyei közül, s ma este közel járok vágyaim céljához, azon helyhez, melynek neve a gondolatot érzelmmé és az érzelmet szenvedéllyé fokozta az ifjúban és ez a név Róma”. „Szenvedéllyé fokozott érzelem”, vagyis extázis! És mindez azért, mert a sokszor megvalósíthatatlannak tűnő vágyalom kézzelfogható valóság lett.

„S mialatt a vonat zakatolása fantasztikus zenét írt a lelkes szavakhoz, berobogtunk Marcus Aurelius falán át a Viminali halomra, a gép sikított, az ajtók nyíltak, s én ünnepélyes megilletődéssel léptem Róma szentelt talajára”.

Mindez 1875 november első napjaiban történt. Hogy mi zajlott le a szerény körülmények között élő családból származó, nyitrai születésű kispap lelkében, arról maga számol be. „Ki bírná kifejezni azt az ünneplőhangulatot, mellyel Rómába bevonultam? ... Utcái olyanok voltak, mint egy ünnepi díszben álló templom falai, oly áhítatra gerjesztettek, mintha úrfelmutatás lenne...”

Mindezt lovas kocsin ülve, távoli harangszó zsongása közben élte át a Palazzo Borromeo felé haladva. De a fiákeres sem akárki, hanem a Circus Maximus kocsisának sarjadéka, aki olimpia versenyzőhöz illő ügyességgel hajtotta lovait... A kocsi megállt. „Ecco il Collegio Germanico”, szól, ostorral a kapura mutatva...”

És a portás sem akárki, már a neve is elárulja. Tudniillik Titónak hívták, aki „külső vitelében is megőrizte a Titus névhez fűződő vespasiani méltóságot”.

Még mielőtt „belépnénk” Prohászka Ottokárnak, a 17 éves szeminaristának legbensőbb világába, jó rávilágítani arra a mondhatni nagy „választékra”, a lehetőségek széles skálájára, ami tárt karokkal várja a Rómába érkező klerikusokat. A különböző lelki iskolákra gondolok,

melyek ugyan mind egyet akarnak: kialakítani a papnövendékek lelkében a krisztocentrikus életet, mégis az eszközök és a megközelítés módjában igen sokszínű a képzés, aszerint, hogy ki vezeti az egyes kollégiumokat, szellemi vagy tudományos központokat, universitásokat. Elég ha a két pólusra mutatok rá: a dominikánusok vezette Angelikumra és a jezsuiták vezette Gregoriánára.

Prohászka Ottokár egész életére, lelkiségének fejlődésére és lenyűgöző kibontakozására sorsdöntően hatott az a tény, hogy Simor János hercegprímás őt s jezsuiták kollégiumába és egyetemére disponálta. És mivel ez előbbi fejezetből láthattuk, hogy már negyedikes gimnazista korától a Szent Ignác-i lelki iskola szellemében nevelkedett, töretlenül haladt tovább ezen az úton Rómában is.

Hamar észrevette, hogy itt mindenki egyenlő, nincs privilégium! A kollégium minden egyes szobája inkább Cincinnatus egyszerűségét juttatja eszébe, mint a palazzók fényét. Nemcsak a növendékek, de az előjárók szobái is ugyanolyan szerényen vannak berendezve, és ugyanazt fogyasztják az ebédlőben is, nem úgy, mint sok más szemináriumban.

Az alumnusok együtt élnek, együtt laknak tanáraikkal, csupa kitűnő, sokszor világhírű férfiak, akik tanítványaikkal együtt közös csengőszóra kelnek, imádkoznak, sétálnak és értekeznek tudományos kérdésekről. Ha professzoraik seprük szobájukat, ha vízért mennek, ha lámpájukba olajat öntenek, mindez semmit sem vesz el tekintélyükből.

Az igénytelen egyszerűség, teljes bizalom a tanítványok részéről, folytonos közeledés az előjárók részéről, ez a magatartás jellemzi a jezsuita lelkiséget és pedagógiai módszert Szent Ignác óta bármelyik kollégiumukban, vagy iskolájukban. Ők úgy nevelnek, hogy nem szidnak, különben is, akit már szidni kellene, úgysem marad ott. A panaszokat úgy szokás elintézni, hogy az illető belássa, mit hogyan kellene tennie, és így önérzete, nem pedig a fenyték döntse el az ügyet. Ezt a stílust, ezt az előjárói modort, emberies viszonyulást Rómában sajátította el Prohászka és élete végéig így közeledett papjaihoz, híveihez egyaránt.

A második évtől kezdve már külön cellában egyedül élnek a kollegisták a silentium religiosumban. Prohászka oldalakat ír saját cellájáról.

„Ez a kályhátlan, egyszerű cella télen-nyáron egészen az enyém. Tanúja a törekvésnek, tanuláson és imámnak. Csendjében magamra maradva iparkodom, nem a szemeknek szolgálva, hanem az önérzet, a meggyőződés által indítva önálló tevékenységre. A cella kizárólagosan az enyém, senki oda be nem mehet...” (16.171) Kalitkának nevezi, melynek birtokbavételére úgy vágyott, amikor még első éves korában csak ártatlan aspirációi lehettek irányában. A folyosókon egymás mellett nyíltak az ajtók a még csendesebb hajlékokba. Nem hiába hívták egyik sorjukat „columbariumnak”.

Önmegszentelés: „Küzdve Érted – Bírva Téged”

A keménytablájú, zöld márványpapírral borított és merített papírlapokra írt római napló első oldalán ez az ima-értékű jelmondat olvasható:

„Lángoló szívvel kívánlak keresni Istenem: küzdve érted v. bírva téged egyaránt szolgállok neked.”

Ha röviden, egy mondatba sűrítve kelleme megfogalmaznom Prohászka Ottokár római tartózkodásának célját és értelmét, akkor első naplójának ezt a mondatát idézném. Felbontva és egészen a gyökeréig hatolva ezt így lehetne kifejezni: lángoló szívvel küzdeni Istenért, hogy Őt birtokolva szolgálhassa!

Itt most csak jelezni kívánom, hogy a „küzdve Érted-bírva Téged” jelmondatban zseniális tömörséggel van kifejezve Prohászka lelkiéletének legfőbb jellegzetessége: az askézis és a misztika gyakorlásának egysége, egymásra utaltsága.

Átvizsgálva Prohászka Rómában töltött kollégiumi éveinek (1875–1882) lelki eseményeit, a 17 éves korától a 24 éves koráig terjedő időszak fejlődésének belső vonulatait, indítékait, kegyelmi életének horizontját, azonnal felismerhetjük a Szent Ignác-i lelkigyakorlatokban lefektetett szellemnek maradéktalan elfogadását és tudatos beépítését személyiségébe. Már mint esztergomi spirituális megfogalmazza azokat a személyiséget átalakító, krisztusivá formáló elveket, melyek Szent Ignác lelkigyakorlatos könyvéből őrá legjobban hatottak. Íme néhány ezek közül: mivel mindannyiunknak, különösen papoknak az a hivatásunk, hogy királyi lelkeké váljunk, ezért kell az ignáci exerciciumokkal behatóan foglalkozni. „Hivatásod az istenülés” (önmegszentelés) ... Így lesznek majd nekünk is papjaink, igazi jellemek és nem bérencek” (8,261).

Az exerciciumos könyv már az első lapon megmondja, hogy célja a porba rántott embernek kiemelése, és hogy „fölvillanyozott, gazdagabb, derültebb, elevenebb élet szülessék meg benne. A „vincat seipsum” és az „ordinet vitam suam” a cél! amit ő szellemesen „szakításnak”, „vedlésnek” nevez, ami nem megy lelki vívódások nélkül.

Lényegét tekintve minden ilyen jellegű megnyilatkozása ezzel a feladattal van összefüggésben. Néhány példa a sok közül:

„Nagy és folytonos nehézségem az esti lelkiismeretvizsgálat, oly bíbelődő és töprengő módon járok el benne” (1878. szept. 29.). „A partikuláris vizsgálatban ismét csak a tényleges gondolatokat jelzem s a kétest nem vonom figyelembe” (uo.) „Ha aggály elfogott, akkor Uramhoz lépek ... és legyőzöm magam” (1881. nov. 20.) „Vigyázok, hogy ne túlozzak, mert nem sanyargatni magamat jöttem ide.” (1878. febr. 2.)

Mindez pontosan érzékelteti, hogy észrevette azt a bizonyos „veszélyzónát”, melynek skrupulus a neve.

Látnunk kell, hogy Prohászka is végigjárta a megkerülhetetlen „csatateret”. De hozzá kell fűznünk, hogy az ő esetében gondviselészerű volt mindaz, amit utólag nagy szenvedésnek, lelkére nehezedő nagy tehernek nevezett, mert és ez a lényeg így tanulta meg „ismerni az emberi szívet, megfigyelni mozzanatait” (1882. aug. 12.). Minél nagyobb személyiség valaki, minél nagyobb feladatot bír rá valakire az Isten, annál mélyebb fundamentumra, „sziklás talajra” építi fel az illető belső világát. „Az igazi férfiú mindig kínnal születik meg az ifjúból, s a géniusz születése ezeket a kínokat megsokszorosítja.” (Schütz: 25,30).

Római élményei közül a legmaradandóbb – saját vallomása – az, hogy itt határozta el, hogy életét visszavonhatatlanul teljesen Istennek szenteli. A „küzdve érted-bírva téged” kegyelmi szindróma esetében a „bírva téged” élménye az elsőbbség, vagyis a küzdelem nem öncélú, hanem eszköz jellegű, és értelmét veszti, ha nem az Isten birtoklásáért vállalja. „Istennek tetszeni, ez a célom! ... Én kész vagyok mindenre Istenért. Odaadom, ha kell, életemet. ha pedig az elhatározásom őszinte, akkor minden más mellékes és könnyű” (1878. febr. 2.). „Lényem Istenem szolgálata” (1878. okt. 17.). Vagyis ez életének értelme és célja. Ha egészen a dolgok mélyére hatolunk, azt kell mondanunk, hogy bár Prohászka természetesen azért jött Rómába, hogy eleget tegyen előljárói elvárásának, és mint germanikus elsajátítsa a filozófia és a teológia körébe tartozó tudományokat a legmagasabb szinten, mégis e mellett, sőt e fölött és mindenek előtt ő azért van itt Rómában, hogy szentté váljék. „Istenemért valami nagyot akarok tenni, s egészen érte élni. Szent akarok lenni minden áron... Szent és egyszerű pap” (1881. okt. 18. és 19.)

A két doktorátus

Az első félév csak dialektikával telt el: reggeltől-estig csak ez volt a téma, még ebéd, séta alatt is – természetesen latinul – erről beszéltek. Tréfásan említi az első éves Prohászka: „...s mit volt mit tenni, még éjjel is a dialektikáról álmodtunk” (193)

Az évszázadok alatt kialakult szabályok értelmében a hallgatók közvetlenül nem bocsáthatók a teológiára, vagyis előbb filozófiára kell beiratkozniuk. Az első évet annus logicorumnak nevezik, melynek első felében a logica dialectica a főtantárgy, a másodikban a logica critica. Ezek az első hónapok nagyon igénybe veszik az egészen más tanulási módszerhez szokott fiatalokat.

A gimnázium és az egyetem kint a világban – és ez ma is így van! – mindent az emlézésre épít. A módszer itt más! Ott a tanár előad, a tanuló hallgat és vizsgázik, felel, kollokvál, itt az „észirtó emlézéssel” semmire sem megy az ember! A cél itt nem a professzor előadásának meghallgatása csupán, hanem mindenben a tanuló saját értelmi munkájának előtérbe helyezése. Itt tehát nem „hallgatók” ülnek, hanem „tanulók” dolgoznak, megtanulják a józan értelmi boncolgatás, az analízis és a szintézis nélkülözhetetlen tudományát. Ennek tudható be, hogy „kikérdezés” csak az első félévben létezik a logica dialectica anyagából, a második félévtől kezdve az ellenőrzés megszűnik, és mindenki saját magát kontrollálja. Természetesen létezik más „fajsúlymérő” módszer, mely minden más gimnáziumi, egyetemi vizsgánál, kollokválásnál pontosabban képes kimutatni a tanulók szorgalmát és aktivizálni tudja szellemi képességeiket. Ez a kontroll a disputa, mely valósággal lázba hozza Prohászkat, és oldalakon keresztül részletesen beszámol a disputálás lefolytatásáról, miközben lelkesen ecseteli ennek a skolasztikus módszernek észnyitogató előnyeit.

A disputálás révén szerzett gondolkodás és ismeretszerzés megköveteli, hogy a „gladiátornak” nevezett vitázók (vita-partnerek) egy vagy akár több héttel előbb megkapják a téziseket, hogy a vitához szükséges anyagot, tudnivalót a kollégium kiváló könyvtárában kikeressék, irodalmával tisztában legyenek, vagyis hogy felkészüljenek a szellemi tornára. Az arguens és a defendens „csatája” a kollégium életének szerves része, mert a disputa nyilvános, sőt a professzorok, főpapok, bíborosok, olykor még maga a pápa is megjelennek.

A harmadik év végén következik a sikeres disputák után a doktorátus. Prohászkat 1878. aug. 17-én avatták a bölcsélet doktorává. Ekkor még nem töltötte be huszadik évét. Naplójában is megörökíti: „...mintegy hatvanan nyerték a koszorút ... mi négyszarvú birétumainkkal vártuk az ajtó előtt, mire behívnak... Megnyílik az ajtó, a doktorok kettecskén nagy szerényen bevonulnak... Bent Card. Franzelin elnökösködött ... végre megteszi, fölavatja az ünnepelteket.” (1878. aug. 17.)

A filozófiai évek után kezdődik a teológia. Ennek tantárgyai között nem kell kérdezni, hogy melyiket illeti meg a „főtantárgy” titulus. Ti. a Collegium Romanum nem ismer négy évi teológiai kurzust, hanem ismer egy termet, ahol a teológia dogmatica-t adják elő.

Az ezt megelőző három évi filozófia már átvette a fundamentális és az apologetika valamennyi kérdését. Sorrend tehát a dogmatika traktátusaiban nemigen van.

A morálist két éven át tanulják, naponként egy órában, amihez még az ún. solutio casuum is tartozik hetenként egy alkalommal. Itt a felvetett problémák megoldásán van a hangsúly; és mind a négy év alatt folyamatosan tart. Prohászka morális tanára a hírneves P. Ballerini volt.

A visszaemlékezések nem hallgatják el a hiányosságokat sem. Prohászka sem hallgat erről, de az okokat is felsorakoztatja, az ún. „mostoha tantárgyak” között szerepelnek a következők: történelem, exegézis, keleti nyelvek, egyházjog. Prohászka szerint nem az óraszámokat kell nézni, mert bár például az exegézist két éven át csupán egyetlen óra keretében tanítják, mégis bárki három, sőt akár négy évig is hallgathatja. Ami a történelmet illeti, a tanárok itt sem saját tantárgyuk egészét törekednek bemutatni, hanem a történelmi

érzék elsajátítására nevelik rá a hallgatókat, ahogy ezt a hírneves történészek legtöbbször teszik. Első hallásra ugyancsak meghökkentőnek tűnik Prohászkanak az a kijelentése is, hogy „a pasztorális ismeretlen fogalom Rómában” (218.). Mint önálló tantárgy valóban az, csak hogy ennek egyes témáit más-más kurzusban tárgyalják: a szentségeket a dogmatikában, a penitenciatartást a morálisban, vagy „iskolán kívül” magánál a spirituálisnál. És nem tanítják Rómában külön tantárgyként a lelkivezetést; a hodegetikát amúgy sem lehet könyvből tanulni, mint ahogy Vianney János sem onnét tanulta. A lelkivezetés „sikerének” titkát épp az arsi plébánostól tudhatjuk meg: „Le monde appartient à qui l’aimera davantage et lui prouvera le mieux” = azé lesz a világ, aki forróbban fogja szeretni és szeretetét az embereknek bebizonyítani...

Prohászka Ottokár 1882. június 14-én megkapta a filozófiai doktorátus mellé a teológiát is. Ez a dátum is mélyen belevésődött emlékezetébe, és harminc évvel később ezt írja naplójába: „Nyilvános vizsgám évfordulója. Mindig gondolok ilyenkor a jó Mazzellára, aki kardinális is. Ritka jó szívvel viseltetett irántam, mint ezt levele is mutatja...” (1912. jún. 24.) Jó tudni, hogy nemcsak Prohászka értékelt nagyra tanárát, de a professor is tisztában volt tanítványa rendkívüli képességeivel. Ugyanis ez a Mazzella, aki a római tanulmányok befejeztével így nyilatkozott róla: Prohászka olyan nagy elme, hogy milliókra fog hatni. Ha eretnek lenne, milliókat zavarna meg. Ha mindig ilyen buzgó marad, rendkívüli szolgálatot fog tenni az egyháznak! (Schütz: 25,32).

Most megkíséreljük felvázolni azt a hittudományi szellemi közeget, mely a múlt század második felét jellemezte és amelynek „levegőjét” Prohászka – hogy úgy mondjam – teli tüdővel szívta magába.

Még az ún. „modernista válság” kirobbanása előtt néhány hittudós a keresztény múlthoz hajolt vissza az új arculatú egyház érdekében. Ezek között legismertebb a tübingeni iskola vezéralakjának, J. A. Möhlernek a neve (†1838), aki különösen Szent Athanázhoz fordult ihletért, hogy kialakítsa az eddiginél aktívabb, új egyházképet. Prohászka közvetett úton, vagyis tanárain keresztül jól ismerte nevét és teológiai nézeteit. Möhler eszméi ugyanis a Collegium Romanumban két neves jezsuita révén tovább éltek. Az egyik G. Perrone (1876), a másik C. Passaglia (1887). Ők különösen azt a szemléletmódot vették át Möhlertől, hogy a teológusok legyenek nyíltan patrisztikus beállítottságúak.

Prohászka egyházképe gyökerei után kutatva, külön felhívom a figyelmet Perrone 1862-ben megjelent könyvére, mely előkészítette – másokkal együtt – a későbbi Actio Catholica életre hívásához nélkülözhetetlen talajt. Ebben nem kisebbet bizonyít, mint azt a ma már közismert nézetet, hogy az apostolság nemcsak a papságot, hanem a világiakat is kötelezi, hiszen a Megváltó apostolságának a folytatása és a világ megszentelését szolgálja. Különben a Szent Athanáz-Möhler-Perrone láncolat első két szemét Prohászka név szerint is említi egyik naplójában (1919. júl. 7.).

Az imént említett Passaglia alakja külön említést érdemel. Nemcsak azért, mert kiváló tanár volt és ő is a patrisztikus irányzat képviselőjeként tanítványán, C. Schraderen keresztül az I. vatikáni zsinat egyháztanának létrejöttét készítette elő, hanem azért is, mert közéleti szereplése miatt el kellett hagynia Jézus Társaságát. Amikor ugyanis 1858-ban az Itália unita megalakult és az Egyházi Állam tovább ragaszkodott földi hatalmához, jezsuita létére kemény hangon bírálta a pápát és politikáját.

A „front betörésekhez” hasonlítható szellemi áramlásokat Prohászka éles tekintete azonnal észrevette. Ennek egy fényes bizonyítéka az a naplórészlet, mely 1878. aug. 17-én tartott „tudori koronázás szertartását” rögzíti, vagyis saját filozófiai doktorátusának eseményeit. Másnap visszatér egy megfigyelésre, mely az avatás elnökének, a jezsuita Franzelin bíbornoknak feltűnő rosszkedvével van kapcsolatban: „Tegnap azt mondták, fölhős volt a bíbornok homloka és fösvény a beszéde”. Nos, nem nehéz kitalálni ennek okát: „A

pápa elrendelte, hogy a peripatikus rendszer előadassék, s ez a Római Kollégium élét letöri, mert kosnak nézik e rendszereket vívó harcokban”.

Jó ezt az éles kritikával megfogalmazott mondatot megjegyeznünk! A húsz éves filozófiai doktor, tehát teljesen tisztán látja, hogy ő annak a Kollégiumnak doktora, mely kosként megy neki az elavult eszméknek. Tudni kell, hogy a római tanító Hivatal akkor szokott nyíltan „a peripatetikus rendszer” elsőbbsége mellé állni, amikor veszélyeztetve látja a tanítás egységét. A Római Kollégium soha sem rokonszenvezett a tomista tanrendszerrel. Ezt tudta az a XIII. Leó is, aki ugyancsak ennek a kollégiumnak volt eminens tanítványa. Mégis jónak látta az *Aeterni patris* enciklikájával sürgetni a tomizmust, szemben azzal a szabadabb iránnyal, melynek – mint az imént láttuk – Prohászka tanárai között is híres képviselői voltak. Persze, mindig megkülönböztették Szent Tamást és a merev tomizmust.

A fiatal apostol

Prohászka Ottokár római éveiről szóló tájékoztatás nem lenne hiteles, ha az önmegszentelése és két doktorátusa témáján kívül hallgatnánk mindarról, amit ezen kívül még tett.

Az „Apostolus Hungariae” Magyarország apostola vajon már római tartózkodásakor gondolt-e a papi hivatástól elválaszthatatlan apostoli feladatokra, netán gyakorolta is germanista korában?

Volt a Collegium Romanumnak több olyan szabadon választható kezdeményezése, mely lehetővé tette a kollegisták számára az önképzést. Ezek közé sorolható a magyar szemináriumokból érkező önképzőköre.

„Magyar Bölcsészeti-irodalmi Társulat” néven 1869-ben két magyar germanista hívta életre az első közösséget, mely azonban rövidesen életképtelennek bizonyult. Új lendület Prohászka Rómába érkezése után következett be. 1875/76 év nyolcadik gyűlésén már nevét ott találjuk a jegyzőkönyvben. Ugyanis ekkor már „A magyar bibliafordítás Pázmány koráig” címmel előadást tartott, aminek köszönhető, hogy a Kör bizalma jegyzőnek választotta meg. Attól kezdve rendszeres előadója a „Szent Imre Körre” változtatott magyar közösségnek.

1879. aug. 5. Prohászka a jegyzőkönyv szerint már a Kör elnökeként mondja el évváró beszédét: A kör minden tagja érezze át felelősségét. 1880. június 22-i jegyzőkönyve szerint „Prohászka úr értekezik a *Társadalmi válságról*”. A bíráló megjegyzése alapján az előadás tartalmáról is tudunk: a munka és birtokviszony, valamint a gép térhódítása, a tőke uralma, a szabad kereskedés, az uzsora miatt új helyzet állt elő a világgazdaságban. „Az emberiség nyomora, erkölcsi, egészségi, jogi, síkon is rendkívüli átalakulások következtetését rejti magában.” 1880. júl. 29.: Rögtönzött előadást tart a Tridenti zsinatról.

A jegyzőkönyvek arról is tájékoztatnak, hogy többször költeményeket adott elő. Pl.: Arany Jánostól Az utolsó főpap című verset, máskor Mindszenty költeményét szavalta. Előadásai egyre jobban mutatják, hogy mi minden foglalkoztatja: Sajtószabadság. Liberalizmus.

1881. jan. 27-én az egyház és az állam szétválasztásáról tartott előadást.

„Ifjú és tetterős” jelzővel illetik elnöküket a Kör tagjai, akik örömmel állapították meg, hogy Prohászka felvette a kapcsolatot a budapesti Magyar Iskola tagjaival és szépen gyarapodott a könyvtáruk is. Az összejöveteleken már húszan vannak. Beszél, lelkesít, szaval, legtöbbször hazafias verseket, pl. Petőfi: A hazáról. Kapcsolatot tart a Szent István Társulat elnökével, felolvastatja „Tárkányi úr ömértóságának levelét”, melyben szó van könyvek küldéséről. A pestiek adományának híre óriási lelkesedéssel tölti el a Kör elnökét és tagjait. Bár a kis létszám miatt munkájukat a csermelyjelentéktelenségéhez hasonlítja, de ennek kristálytisztá vizéből később erős folyam lehet. „Hivatásuk: a szenvedő egyháznak harcosokat, a nyomorgó emberiségnek önfeláldozó barátokat kell teremnie”.

És mindezt nemcsak szóval hirdette, de már kispapként is tetteivel hitelesítette:

1881. húsvét: „Meggyőződtem arról a Collegie Austro Hungaricoban (sic!), hogy ott egyetlen egy magyar Prohászka nevű kispap tanul, aki szívesen, de félénken fogadott, és egy tányér supát belém is csúsztatott”. A mondat Csontváry Koszka Tivadar életrajzi vázlatából való. Ebből a rövid néhány szóból tudjuk meg egyáltalában, hogy a két rendkívüli ember valaha is találkozott. A tragikus sorsú festőművész épp ezekben a hónapokban járta be a világot, hogy a „láthatatlan szellem meghívottjaként” egy új, eddig soha nem látott élő perspektívát csináljon, olyat, amelyet még Raffaello sem tudott alkotni. Rómába is azért jött, hogy szemtől szembe láthassa őt... Útközben tudatosan koplalt, bizonyára Rómában is éhezett. Ezért is sokatmondó az a megjegyzése, hogy a szerény, félénk „Prohászka nevű kispap” még egy tányér levessel is megkínálta... Alighanem soha nem látták később egymást, de nekünk óriási kincset jelent a két római zárandok találkozása!

Néhány héttel később, május 15-én újabb zárandokok kopogtak a Collegium Romanum kapuján. Ezúttal két magyar temerini paraszt kért bebocsátást, mert a Szentföldről megérkezvén sehol nem kaptak szállást; sőt a németek az Anima kolostorból kitessékelték őket éjnek idején, mert magyarok! Ez annyira megrendítette Prohászkaét, hogy napokig nem tudott szabadulni tőle: imádkozott, sírt, és naplójába ilyen mondatokat írt: „...mintha lelkem ki akarna kelni szűk határaiból fölálldozni magát e szegényt, zaklatott, szorongatott népért. Mit tehetek érted, magyar nép...” Mindez szentelése előtti hónapokban történt. Utal is rá, mert érzi, hogy népéért akkor tud a legtöbbet tenni, ha „felszentelt kezei a szeretet és a kegyelem osztogatóivá válnak”. Bármennyire szereti Rómát, épp ennek a két temerini magyar parasztnak esete juttatja eszébe Vörösmarty Szózatát: „...Mily igazán éneklí Vörösmarty, hogy a magyarnak hazáján kívül nincs helye!” (23 17–18)

„Pappá szenteltettem”: 1881. okt. 30.

Elérkezett az utolsó esztendő. Egymást követik az események: 1881. aug. 25-én diakónussá szentelik; október 18-án két hetes lelkigyakorlattal készül pappászentelésére. Lelkét, életét, teljesen átadja Jézusnak: „Szent akarok lenni, minden áron ... egészen Érte élni”... Okt. 21. „Ma délelőtt gyóntam... Most tehát minden rendben!” Okt. 24. „Mindent visszaviszek a szentmisére, mely forrásom lesz mindenre. Ekképp az ima emberének kell lennem.” És elérkezett a várva-várt nap: Október 30: „Pappá szenteltettem.” A Trinità dei Monti templomban Lenti c. érsek 11 társával felszenteli! Szeretné megállítani az időt: „ne folyjanak a percek, ne múljék az idő... Nem akarok pihenni, aludni, nehogy elmulasszam az időt...” (23,25) Primíciáját a Róma közelében fekvő Jó Tanács Anyjáról nevezett kegytemplomban mutatta be. Kézvezetője az a Csáky Károly plébános volt, aki annak idején szeminarista társa volt Esztergomban, és aki várja már haza...

Első miséjének ünnepére egy emlékkönyvet kapott germanista társaitól. A piros vászonkötésű, fedőlapján arany nyomású album felírással Prohászka legkedvesebb emléke maradt, legtöbbször magával vitte útjaira, virágokat ragasztott lapjai közé. Ez is megtalálható a székesfehérvári hagyatékban. Értéke felbecsülhetetlen a történész számára is, hiszen német, olasz, spanyol, latin, magyar nyelvű versek, idézetek, jókivánságok találhatók bennem melyeket társai és híres professzorai írtak... „Éltem legboldogabb napján, barátod Gombássytól” kezdve Steinhuber bíboroson (57.1), C. Mazzellán (59.1) és Palmierin (64) át Esterházy János magyar verséig annyi szeretet és szellem árad a 128 lapból álló emlékkönyvből, hogy érthető Prohászka meghatódottsága. Az utolsó bejegyzés Franz Mooser

professzortól való: „Ein Mann, der für eine so hohe Idee ihr Opfer bringt, ist jedesmal auch ein höherer Mensch”.

1882. június: a búcsúzás napjai; nehéz szívvel, de a magyar nép és a magyar egyház iránt érzett apostoli elszántsággal útnak indul. A többhetes körutat nem egyedül, hanem egy bázeli évfolyamtársával együtt teszi. Június 26-án Assisiben a Poverello sírjánál megfogadja, hogy élete végéig a szegények patrónusa lesz. 27-én Loreto, 28-án Milánó szerepel a feljegyzésben. „Tirolból a Gotthárdon gyalog mentünk”; élvezettel írja, hogy egy hóvizes folyón térdig érő vízben kellett átgázolniok, mert eltévedtek. „Azt kellett volna lefotografizolni!” Két napig a dissentisi kolostorban pihentek, s hálából a vesperán az orgonálást vállalja! (A noteszben kotta jelekkel örökít meg egy Mária-éneket).

Feldkirchben édesatyja sírját kereste fel. Apja 1879 nyarán halt meg, és nem lehetett betegágya mellett. A család visszaköltözött Nyitrára, itt láthatta özvegy édesanyját, és Irma húgát hét év után 1882 augusztusában. Jellemző, hogy közben állandóan Róma jut eszébe. Naplójának első itthoni bejegyzése aug. 12-ből való. Ezen a napon háromszor is ír a füzetbe (23,31–32.) Ebből kettő Rómát idézi, a harmadikat érdemes megjegyeznünk: „Nagy érdektelenség ... a parasztok helyzetéről beszélgetve egy fiatal ügyvéddel, azt a felvilágosítást vettem búcsúzól; tudja a fene, mi lesz”. Alig érkezett vissza hazájába és máris szembetalálja magát a közönnyel, melyet képtelen elviselni. Évek telnek el, míg felülkerekedik és hadat üzen a cinizmusnak.

1882. aug. 17-én, délután jelentkezik a királyvárosi plébánosnál, gr. Csáky Károlynál, egykori iskolatársánál és római primíciájának manuduktoránál. Aug. 18.: „Ma mise volt az asszisztenciával. Oda gondolok a kedves Germanicumba” Testben itt van már, de lelke minduntalan Rómát járja...

Útkeresés Sion hegyén, 1883–1890

Úgy tűnik, hogy Simor János hercegprímás számára sem volt könnyű eldönteni, milyen feladattal bízta meg fiatal presbiterét. Ma már nem tudjuk kibogozni, hogy mi lehetett az igazi oka annak az egymásnak ellentmondani látszó döntésnek, mely az 1882. júl. 21-i és a szept. 2-i dispozició megírására készítette a primást. Az elsőt Rómában kapta kézhez Prohászka, és ennek engedelmességgel jelentkezett egykori szeminarista társának, gr. Csáky Károlynak plébániáján aug. 17-én, Esztergomban.

Ha végigolvassuk Prohászka aug. 18. és szept. 1. között írt naplóit, meggyőződhetünk arról, hogy a tőle szokásos lelkiismeretességgel teljesen átadta magát a lelkipásztorkodásnak.

Éppen ezért váratlanul érte, hogy csupán 15 napig tartott ez a pasztorációs megbízatás. Szept. 10-én mindössze egy mondattal érinti főpásztorának új döntését: „*Itt vagyok az esztergomi szemináriumban*”. Jellemző fegyelmezett magatartására, hogy egyetlen szóval sem érinti a váratlan dispoziációt, nem kérdez, nem vár magyarázatot.

A summa cum laude kvalifikált doktort nem a filozófia és nem a teológia egyik tantárgyának oktatásával bízta meg Simor érsek, hanem a kisszeminárium gimnazistáinak görög-latin tanításával! A kérdőjelek azért is jogosak, mert a jó emberismerő primás nagyra értékelte Prohászka, és tisztában volt azzal, hogy kit hívott be a szemináriumba. Ezt maguk az aulisták jegyezték fel, amikor ugyanis hosszabb beszélgetést folytatott vele, távoztakor ezt mondta Csernoch Jánosnak, a későbbi esztergomi érseknek: Meglátjátok, ebből a fiatal emberből nagy ember lesz! (25,32)

Ami a külső keretet illeti; érdemes megjegyezni néhány évszámot. 1882. szept. 2. – kisszemináriumi tanárság; 1884. aug. 26. – kinevezik a morális és a pasztorális tanszékére; 1888. júl. 10. – dogmaprofesszor; 1891 ősztől a szeminárium lelkivezetője és gyóntatója. Tehát tíz esztendőnek kellett elteltelnie ahhoz, hogy most már hivatalosan, a kinevezés által

biztosított felhatalmazás és tekintély alapján is hozzákezdhesen a papnevelés várva várt reformjához.

Jó hangsúlyozni, hogy Prohászka mindvégig igyekszik tárgyilagos lenni, és örül minden jó és szép kezdeményezésnek, észreveszi a pozitívumokat. De tény, hogy a római kollégium mércéjével mért mindent, és ezért óriási szakadékot látott a római eszmény és az esztergomi, hazai valóság között. Néhány hónap múlva hosszan töpreng és keresi a bajok gyökerét. Pontos diagnózist készít: „Itt nincs silentium, ami elkerülhetetlenül szükséges... Lectio spirituális nincs. Rózsafüzér egyszer szombaton. Gyónás és áldozat igen ritka...

Aszketikus műveltség nincs, honnan is? A példa nem indítja, mert nincs”. Amerre néz, szellemtelen lapályt talál. „Életerő, kiható lendület hiányzik, minden ellapul. Ami szent, az oly íztelen és oktalan dolog lesz, hogy az ember beleun.” Ha most mást nem tehet, legalább saját lelkét erősítse (1883. ápr. 29.)

Rá egy hétre már így fogalmaz: „Isten akar valamit tőlem, bár tudnám, hogy mit”. Mindenre kész: „paratum cor meum!”

A helyzet lényegét tekintve akkor sem változott, amikor a bíboros érsek a kisszemináriumból áthelyezte a nagyszemináriumba, hogy ott az egyik legfontosabb tantárgyat, az erkölcsant tanítsa. Ez még nem tette lehetővé, hogy beleszólhasson a kispapok lelkiéletének formálásába. Ezért fakad ki: „nem ez az, amire lelked hivatva van”. Úgy érzi magát, mint akiben játékot űz a mély vágy a célját elérni nem tudó ténnyel (1884. okt. 31.).

Bár még nem nevezték ki a szeminaristák spirituálisának, egyre többen keresték fel szobájában, és többen gyóntak is nála. Naplójában visszatérő téma lesz ezentúl a fiatal klerikusok lelki erősítése. A jeremiádok helyett egyre inkább a pozitív feladatok vállalása szerepel a feljegyzések között az „ahogy lehet” szellemében. „Ma ismét egy értelmes intést vettem arra nézve, miképp kell a fiatal kedélyekkel bánnom. Sok nehézségekkel küszködnek ezen kifejeletlen fiatal lelkek (...) Mit akarok én rájuk nyomni: nem mást, mint őket szerető, nemes és lelkes ember képét (1885. máj. 24.). Órákat imádkozik értük, és szeretné alkalmassá tenni magát; hogy igazi támaszuk lehessen. Nagy meglátások, „titáni erők” és gyakori zuhanások, elkeseredések váltják egymást még Róma után hat évvel is. „Ismét egy keserves nap!” Többször találunk feljegyzéseiben megrendítő mondatokat: „Ó, mi sokszor sírtam kápolnáinkban este! Hogyne sírnék (...) (1889. júl. 25.) Szeretné minden klerikusát megtanítani imádkozni: „Magyarországban nincs élet, mert keveset imádkoznak” (jún. 17.). És addig nem lesz változás, míg nem utálják a bűnt. Exerciciumokat ajánl papjainknak. Ó, szegény papok, mennyit kell értük imádkoznunk” (aug. 1.).

Az adoráló

„Lelkem és szívem forrása az Oltáriszentség”.

Milyen lehetőségek nyílnak a szemináriumba disponált fiatal teológiai tanár számára? Erre a kérdésre Prohászka késedelem nélkül ezt a választ adta: „Szent pap! Uram, az akarok lenni, a szó teljes értelmében” (1883. júl. 7.).

Vagyis mindazt, amit Rómában elkezdett a „küzdve érted, bírva téged” szellemében, töretlen szándékkal és lelkesedéssel itt is folytatni akarja. Ezen a téren tehát nincs semmi változás!

Az eddigiekből világosan látható, hogy Prohászka számára egyetlen út maradt: folytatni az önmegszentelés („istenülés”) elkezdett útját. Hiszen nem tudott és nem akart elszürkülni, ugyanakkor nem valósíthatta meg a jezsuiták rendjébe való belépésének tervét sem. Így elemi erővel adta át magát az Úr Jézusnak, hogy egyre nehezebben elviselhető magányát az ő barátságában oldja fel. Ha választ akarunk találni a későbbi spirituális tevékenységének és egész életét átható adorációs lelkiségének titkára, akkor ide az esztergomi szeminárium

kápolnájába kell betérnünk, és megfigyelnünk azt a támaszkodás nélkül, órák hosszat adoráló fiatal papot, akit Prohászka Ottokárnak hívnak.

A naplókban feltűnően sokszor találkozunk olyan intim beszélgetéssel, mely nem más, mint párbeszéd az Úr Jézus és Prohászka között. Ezek őszintesége vallomásszámba megy.

Kezdetben gyakori a „mit tegyek” féle kérdés. A válasz soha nem marad el, sőt a Szentlélek egyértelműen tudatja vele a feladatokat!

„Mit tegyek? – Ó, dolgozzál! – Miképp Jézusom? – Biztosan és bátran! – De fogy a szellem. – Fiam, ott a szentmise! – De lehangolt vagyok vagy törpe szellemem. – Fiam, de ott az erő és kincsek tára. – De soká kell várnom. – Fiam, hiszen sietsz. – De mit tegyek? – Fiam emlékezzél meg, hol voltál hét évig, mit várnak tőled, scimus quia simus origine nati! – Nem vagyok-e büszke? – Légy méltóságod érzetében! – Nem vagyok-e törpe? Ne fogjon rajtad üres gondolat és szó” (1882. okt. 29.). Azért adorál naponta többször és hosszan, mert az Oltáriszentségből merít erőt, belső erőt, mely hathatósabban működik minden földi, külső erőnél, hatalmi tényezőnél.

Azt ugyanis Prohászka nagyon jól látja, hogy emberekre, különösen papokra, seminaristákra hatni csak az tud, akiből isteni erő árad. Hiába ölt magára valaki prelátusi, püspöki vagy akár bíborosi talárt, a stallum tekintélye önmagában nem elegendő az apostolkodáshoz. Ahhoz átistenült karakter kell, melyből krisztusi kegyelem és tősgyökeres, erőteljes, való igaz, félreérthetetlen természetesség árad! (1888. ápr. 2.) A kettő együtt – vagyis a gratia supponit et perficit naturam érvényesülése – a leghathatósabb apostoli erő. Ez Prohászka Ottokár lenyűgöző karakterének titka, apostoli sikereinek záloga.

„El vagyok szánva még a vasba is harapni s valamennyi fogamat benne hagyni s teljesen célra vezetni föltételeimet Isten segítségével...” – „Uram, látod, csupa seb vagyok” (1890. júl. 7. és 1891. aug. 8.).

Az a Prohászka, aki 1884-ben csak „törpe cserjéket” látott lelkében, 1890 nyarán már pálmaként áll egymagában a cserjék között: „Ugye nehéz kórók közt pálmának lenni? Valóban nehéz. Csak az istenes férfiú teheti!” (1890. júl. 3.)

Prohászka Ottokár még csupán 30 éves, és egyre magasabbra hág a misztika meredek útjain: „Ó, végtelen szeretet, jöjj, eméssz föl engem. *Az Úr Jézus kitépi szívemet mellemből* (...), *Minden porcikám az Istené*” És mindez az Eucharisztia jelenlétében tör felszínre lelkéből, mert „Jézus az Oltáriszentségben régi szerelmem legédesebb tárgya” (1886. febr. 25.). „Édes Jézusom, ismét veled vagyok egymagamban, közel vagy hozzám. (...) *Én mindig szerettelek, de ha Oltáriszentség nem volna, nagyon, nagyon félnék tőled... így azonban nem!*” (1888. aug. 1.)

* * *

Bizonyára meggyőződhattünk arról, hogy Prohászka a legjobb utat választotta, amikor szemináriumi tanárságának éveit az önmegszentelés, a befelé fordulás, az aszkézis és a misztika felé irányította. Ez a közel tíz esztendő alapja, feltétele és fedezete volt mindannak, ami ezután következett. Nem véletlenül érezte: „*millió lélek vár rám*” (1890. júl. 2.).

A spirituális és a dogmaprofesszor

1890. nov. 27-én Prohászka német levelet írt a római kollégium rektorának, mely tele van örömmel, boldogsággal: „Simor hercegprimás tíz évnyi várakozás után az új tanév kezdetén spirituálissá nevezett ki, és most szabad kezét adott nekem ... Most én is spirituális vagyok: 166 klerikussal foglalkozom; 86 teológussal, a többiek gimnazisták. – A folyosókon sokszor tartunk szilenciumot; esténként a teológusoknak megadom a punktákat, azután tízperces lelkiismeret-vizsgálat következik. Reggelenként fél hatkor fél óras elmélkedés,

utána szentmise. Lelkiolvasmány ebéd és vacsora előtt egy negyedóraig. A klerikusok nagyon ragaszkodnak hozzám, és nyíltan, őszintén beszélgetnek velem; ez a magyar jellem alapvető tulajdonsága. Teológusaim minden intézkedéssel meg vannak elégedve; azt mondják: e három hónap alatt többet haladtak, mint eddig 2–3 év folyamán. Én tehát tökéletesen elégedett vagyok. Minden azon múlik, hogy kiváló teológusokat tudunk-e kiképezni?...”

Ebben a levélben lényegét tekintve zseniális tömörséggel össze van foglalva mindaz, amire tíz éven keresztül készült, és amit 15 éven át gyakorolt. Az említett pontokat is oly mélységgel és lendülettel tartotta, hogy ebből született meg Prohászka mindmáig legtöbbet olvasott könyve: Elmékedések az Evangéliumról.

Esztergomban töltött 22 esztendejének minden napján, sőt minden órájában a kispapok számára legnagyobb hatással a személyisége volt. Tehát nem úgy volt spirituális, mint ahogy a többi szemináriumban ezt az „állást” illik betölteni. Nem volt két vagy több Prohászka: nem vált ketté számukra a lelkiatya, a professzor, a tudós, az író Prohászka az imádkozó, adoráló, miséző Prohászkatól. Ez az egy gyökérből faragott eredeti személyiség meghódította kispapjait. Például lehetetlen nem észrevenniük, hogy azok a várva várt dogmatika órák lényegében azonosak az esti ponták vagy a vasárnapi exhortációk lelkiségével. Ennek a nehezen megfogható egységnek, karakteréből áradó harmóniának központjában az Eucharistia állt. Ez gyakorolta tanítványaira a legnagyobb hatást.” Velünk végezte szentmise után a hálaadást. Áhítata magával ragadott minket is. Minden csütörtök este a lefekvés után egy órát adorált, s mi boldogan szöktünk be a kápolnába, hogy a hátsó padokból lássuk, amint a Tabernákulumra szegezett átszellemült arccal imádásba merült” – mondja egy szeminaristája, Shvoy Lajos. A teológusok mindenben utánozni akarták: járásban, testtartásban, önfegyelemben, a kemény hideg elviselésében; állandóan figyelték spirituálisuk minden tettét reggeltől estig. A kispapok egyre jobban érezték, hogy valaki nagyon szívén viseli életük alakulását. Kezdett kialakulni a közösségi szellem, az összetartozás tudata. Nem ok nélkül írja egyikük: „az elkényeztetésig jól éreztük magunkat”.

Az összetartozás tudatát mi sem mutatja jobban, mint az, hogy a kispapok ismerték Prohászka minden írását, könyvét, cikkét akár a Magyar Sionban jelentek meg azok, akár az esztergomi nyomdából kerültek ki a könyvesboltokba. „A teológián az ő dogmatika órája volt a legnagyobb élmény! Épp ebben az időben írta az Ég és Föld című könyvét, és óráin az Istenről, a Teremtőről magyarázott. Csodálatos világ tárult fel lelkünk előtt...” (Shvoy). Íme a bámulatra méltó szintézis! A szeminaristák nem tudták, hogy a dogmaórán a pap vagy a természettudományban is otthonosan filozofáló író szólal-e meg a spirituálisukban.

Lelki problémáját feltárni akaró gyónója úgy keresi fel mint spirituálisát, és közben a választ Marxnak *Das Kapital*-ját elemző szociológustól kapja... Ne csodálkozzunk, ha a szó igazi értelmében tűzbe mentek volna érte tanítványai, akik a Mestert látták benne, és követték mindenhová, még a saját liberális felfogású rektoruk ellen vívott szellemi, sőt politikai harcában is. Mikor ugyanis egyértelművé vált, hogy Roszivál rektor – vagyis a szeminárium legfőbb előjárója – a katolikus egyházat, sőt hitelveit is gúzsba kötő liberális pártnak képviselőjelöltje akar lenni, Prohászka nyílt sisakkal ország-világ előtt hadat üzen ellene. És teszi ezt annak ellenére, hogy a hierarchia nagyobb része, Vaszary hercegprímással az élen a liberális kormányzattal kész kompromisszumot kötni. Ezzel az ún. kultúrharc magyar változatának új fejezete kezdődött. Prohászka, mint Isten és Róma lovagja (önmagát nevezte így!) kirohant az esztergomi „várból” és az alakulóban lévő keresztény elveket valló Néppárt képviselőjeként írásban, szóban, kortes beszédeiben harcolt a magyarság ősi, keresztény értékeiért.

Amikor a szeminaristák átlátták, hogy Roszivál kanonok az ő rajongva tisztelt spirituálisuk ellenlábasa, egy emberként élő pajzsot alkottak, és nyíltan megtagadták az engedelmességet a rektornak. Maga Vaszary primás elmarasztalva Prohászkat, vidékre akarta

áthelyezni. Erre – a magyar egyháztörténelemben először – az egész szeminárium sztrájkba lépett, senki nem ment az előadásokra. A botrány oly méreteket öltött, hogy a hercegprímás jobbnak látta Prohászka helyett a rektort leváltani.

Tény, hogy a kispapok bátor, megalkuvást nem tűrő kiállása nélkül Prohászka maradt volna alul. Valóságos ostromállapot volt ez, melynek a tétje óriási volt: vagy sikerül megvédeniük spirituálisukat, vagy mindenki elhagyja a szemináriumot. (Az „ostromállapot” kifejezést maguk a kispapok használták Shvoy Lajos szemtanú beszámolója szerint).

22 évi esztergomi tartózkodás után Prohászka megpályázta és elnyerte a budapesti Pázmány Péter Egyetem hittudományi karán a dogmatika tanszékét. 1904. ápr. 5-én búcsúztatták spirituálisukat és mesterüket a szeminaristák. Búcsúbeszédében a legelgondolkodtatóbb mondat így hangzott: „Tudjátok, hogy amikor én dolgoztam, az Isten dolgozott Bennetek!”

Később, különösen az index-ügy éveiben, többször felmerült a kérdés: nem lett volna jobb spirituálisként Esztergomban maradni, mint Székesfehérvárt püspöknek lenni?

A valóságot inkább így kellene megközelíteni: ahhoz, hogy ilyen püspökké válják, bizonyára előbb spirituálisnak kellett lennie Esztergomban!

Szabó Ferenc S. J.: Prohászka Ottokár püspök, az ország apostola (1905–1927)

Prohászka az ország apostola

Prohászka Ottokár, az esztergomi teológiai tanár és spirituális pályája magasra ívelt már, amikor 1905-ben kinevezték székesfehérvári püspöknek. A *Magyar Sion* és a *Katholikus Szemle* cikkeiből a papság és az értelmiség már jól ismerte Petheő=Prohászka nevét. Megjelent három önálló munkája: a *Föld és ég*, a *Diadalmas világnézet* (a *Magyar Sion* cikkei), és az *Elmélkedések az evangéliumról* (e könyve lényegében az esztergomi kispapoknak tartott elmélkedési pontokból született meg). Előadásairól, konferenciabeszédeiből is egyre ismertebbé vált a lánglelkű szónok; a katolikus nagygyűlések közönségét szinte felgyújtotta tüzes beszédeivel.

Ő maga jegyezte fel saját szónoklatairól (1919. nov. 8): „...Kidolgozom a javát, be is tanulom, de nem kötöm magam hozzá. A szónoki léleknek az aktusban kell produktívna, termelőnek lenni, s szónokolni nem annyit tesz, mint szónoklatokat írni. A szónoklat a szóakcióban van. De jó előkészület, jó anyag és anyagkezelő tudás kell hozzá; azután pedig a szónoki érzéket s lelket szabadjára kell bocsátani; alakítson, teremtsen, szórjon tüzet s szórja magát.

Bangha Béla jezsuita, a kortárs szónok, megemlékezve a hitszónokról, többek között azt jegyezte meg, hogy „az akaratra hatás művészetében” páratlan volt Prohászka: „művészlelke minden témát széppé avatott”, „Nála nemcsak a szó beszélt, hanem az alak is, a hang is, az arc, a szem, a kéz, a testtartás.” Az akaratra hatás eszközei közül Bangha kettőt emelt ki: az etikai esztéticizmust és az optimizmust. „Prohászkanál az akaratra hatás fő eszköze a szépség motívuma volt; [...] ez szép, ez nemes, ez felemelő, ez fönséges, tehát tedd – ez volt rábeszélő-művészetének vezérmotívuma. Hogy így volt, összefüggött a maga költői természetével.” A másik jellegzetesség: derűs, bizakodó optimizmusa. Itt azonban megjegyzem, Banghától eltérően: a férfi Prohászka realistább lett: saját maga is bírálta kicsit naiv, „vézna optimizmusát”. Példa erre 1919. júl. 28-i naplójegyzete:

„Sokszor úgy érzem, hogy, kicsinyes volt életem s kevés plasztikus erő dolgozott bennem; nem mondom, a problémák megértésében s komoly felfogásában, melyeknek fejtegetésére magyarországi viszonyok közt elég munkát szenteltem, de inkább saját karakterem s a gyakorlati élet akcióját véve. Úgy látom, föl-föltűnik naplómban az a hajlam, hogy ezt kipótoljam, hogy a körülöttem való életnek domborművi, plasztikus alakot adjak s levegőt emlékeim képei köré – azáltal, hogy azokat ne vézna optimizmusba, hanem emberi érzések, hajlamok, érdekek atmoszférájába állítsam...”

Nem lesz kiábrándult, csak realistább, jobban megismerve az emberi valóságot. Minden bizonnyal az első világháború rettenete, embertelensége is hozzájárul ehhez (vö. 1916. ápr. 15-i naplójegyzet). De érdekes korábbi reakciója is Gerely József pap, szerkesztő, író kritikájára. 1914. jan. 28: „Gerely Józseffel egyszer kétszer voltam vacsorán. Hazamenet elmondta nekem, hogy mi tűnik föl a „Diadalmas Világnézetben”. Az, hogy írójának nem voltak szenvedélyes problémái; a hit ütközéseit átélhette, de az élet, a vér, a társadalom nem ütközött benne; e részben elzárt öbölben élt. Kitűnő kritika – füzi hozzá. Prohászka –, melyet én két kézzel aláírok; s okos, mélybe ható kritika. Úgy van; én tapsolom meg. Az élet nem ütközött bennem. A szemináriumi élet az én öblöm volt, de nem nyílt tengerem. S ezt Gerely kiérezte. Neki tán más tapasztalatai voltak.[...] Majd Prohászka tovább morfondírozva, megjegyzi, hogy talán mégis jobb, ha olyan papokat kapunk, mert a hívek is ilyeneket

akarnak, „akiket a problémák erkölcsileg meg nem viseltek, s a kódex szerint kifogástalanok”, akikre föltekinthetnek...

Később Prohászka még bővebben foglalkozik neveltetésével, a Collegium Germanicumban kapott szellemiséggel: „Magamat véve azt látom, hogy bele lettem állítva az örök célba a kevés változatot ismerő s az életet szűk mederbe szorító aszketizmus receptje szerint”. Okolja neveltetését, amely túlságosan egyoldalúan hangoztatta az aszketikus alapokat. Ugyanakkor hozzáfűzi: nagyon hálás mindazért, amit a Collegium Germanicumban kapott. (1919. júl. 17-es hosszú naplójegyzet: lásd a szövegválogatásban ezt és a Collegium Germanicumról írt visszaemlékezés részleteit.)

Székesfehérvári püspök

Alighogy I. Ferenc József (a kar egyhangú jelölése alapján) 1904 telén kinevezte Prohászkát a pesti egyetemre a dogmatika nyilvános rendes tanárának, neve a püspökjelöltek között szerepelt, minthogy három püspöki szék megüresedett. Az addigi fehérvári püspök, Városhy Gyula kalocsai érsek lett, Prohászka Ottokárt pedig a király a székesfehérvári egyházmegye püspökévé nevezte ki. 1905. december 24-én X. Pius a Szixtusi kápolnában három magyar püspököt szentelt Prohászkával együtt gróf Zichy Gyulát és Balázs Lajost. Ismerjük Ottokár püspök jelmondatát: „*Dum spiro, spero*” – Míg élek, remélek.

Az alázatos pap nem vágyott főpapi méltóságra. (Azóta – a II. vatikáni zsinat szellemében, amelynek előfutára volt – szolgálatról beszélünk. „Szegény és szolgáló egyház” az eszményünk!) 1913-ban ezt jegyzi fel az esztergomi spirituális működéséről: – az ő szellemiségétől átítatott Regnum Marianum papjait dicsérve, és hálát adva értük: „...Kaptam és adtam! Tán tovább kellett volna ottmaradnom? Tán végleg ottmaradnom?” (1913. nov. 4)

Első főpásztori beszédében így fogalmazza meg programját: „Dolgozni jöttem. Dolgozni akarok a züllésnek indult magyar nép megmentésének napszámában, a kor bágyadságától beteg lelkeknek meggyógyításában, a szenvedélyek lázától elgyötört bűnösök megtérítésén. Mindezt Jézus nevében. Jézus erejével.”

Prohászka mint püspök is elsősorban lelkipásztor volt. „Az 1906. január 21-én beiktatott új püspök tovább folytatta országos méretű missziós tevékenységét, székvárosában is lelkigyakorlatokat, konferenciabeszédeket tartott, s így kezdetben minden jel arra mutatott, hogy Prohászka az oly sokszor visszasóvárgott Esztergom után Székesfehérvárott új otthonra talált. De 1912. május 15-i dátummal már ezeket a kissé ingerült hangú sorokat olvashatjuk naplójában: 'A lelkigyakorlatokra nézve azt az utasítást adtam papjaimnak, hogy menjenek a szerzetházakba lelkigyakorlatot tartani, mert ott most nem tartok. Hát hiszen van nekem e részben sok tapasztalatom.' Úgy érzi, hogy sem hívei, sem papjai nem értik meg. Ismételten felteszi magának naplóiban azt a kérdést, hogy vajon nem lett volna jobb, ha nem vállalja a főpásztori megbízatást.” (Fényi Ottó)

Bár nem kedvelte az adminisztrációt, gondja volt arra, hogy az aulában minden az előírásoknak megfelelően; ügyelt a papképzésre, végezte a bérmlásokat, papjaival kapcsolatot tartott. Országos tevékenysége sok idejét elvette, de nem állja meg a helyét az a mendemonda, hogy elhanyagolta egyházmegyéje ügyeit.

Pásztorlevelei (ÖM9: *Világosság a sötétségben*) arról tanúskodnak, hogy figyelt a kor követelményeire – „az idők jeleire” – és hívei igényeire. Sokat gyóntatott, prédikált székvárosában is. Például a férfiaknak tartott egyik konferenciabeszéd-sorozatának hatására „az intelligens gyónók” száma hétről ötszázra emelkedett. Ugyanakkor folytatta Budapesten az egyetemi konferenciákat, a női lelkigyakorlatokat, a katolikus nagygyűlési beszédeket; szerte az országban sok ünnepi beszédet mondott, a vidéki városokat is felkereste. Schütz megjegyzi, hogy „csak 1909 tavaszán nyolc városban tartott tizenhárom lelkigyakorlatot, több mint száz előadással.”

Emellett folytatta írói tevékenységét. Különösen is figyelemre méltók 1906 és 1910 közötti tanulmányai, amint ezt naplójegyzetei, még kiadatlan jegyzetei, a *Modern Katolicizmus* c. kis könyve (1907), és főleg akadémiai székfoglalójának bőséges fogalmazványa, illetve annak nyomtatott szövege, *Az intellektualizmus túlhajtásai* ezt jelzik.

Prohászka modern katolicizmusa

Másutt bővebben megmutattam, hogy Prohászka Ottokár *modern volt, de nem modernista* a szó olyan értelmében, ahogy azt X. Pius pápa 1907-ben elítélte. (Lásd *Prohászka ébresztése*, Budapest 1996, 73–175; itt szólok az indexre tételről is.) Most csak röviden foglalom össze ezt a témát.

A század elején kidolgozott *Modern Katolicizmus*, amely 1911-ben indexre került a székfoglalóval és egy karácsonyi cikkel (e három írást egy kötetben kiadta Frenyó Zoltán: Prohászka Ottokár, *Élő kereszténység*, Kairosz 1998), jó fél évszázaddal megelőzte a II. vatikáni zsinatot nyitottságával, korszerűsödést és reformokat sürgető beállítottságával. „Értsük meg tehát a helyzetet – írja a modern apostol – s állítsuk bele a kereszténységet a kultúrvilágba, megfelelő belátást teremtve a régi igazságokba s érvényesítve azokat a modern érzésben. Kössük össze a természetet a természetfölötti világgal, a szabadságot a tekintéllyel, a földi célokat az örök céllal. Ne rögzítsük az örvényeket, hanem építsünk rajtuk hidakat. Ne hegyezzük ki az ellentéteket az egyház és a kultúra közt s ne azonosítsuk a kultúra művét a hitetlenséggel; hanem tartsunk feléje s segítsünk a profán kultúrában ki nem elégített lelkeken igaz, mély, pünkösdi hitünk őseréjével s melegével.” (Koncz, 135–136.)

Prohászka tehát, miként Teilhard de Chardin, a hit vidám merészségével néz szembe a modernség kihívásaival, keresi a párbeszédet az egyház és a kultúra között.

Felfedezi, hogy minden fejlődik, hogy a történetiség minden tudományágba – a teológiába is – behatol; szembe kell nézni nemcsak a fejlődélmélettel (darwinizmus), hanem még a dogmafejlődéssel is, amelyet ugyancsak feszegetnek a modernista vitákban. Így a bergsonista filozófus, Edouard Le Roy, aki a modernista viták középpontjában áll *Dogme et critique* című könyvében (1907) összegyűjtött cikkeivel, amelyeket majd Prohászka bőven felhasznál székfoglalója kidolgozásakor.

Prohászka a *Modern Katolicizmusban* is, miként korábban önálló műveiben (*Isten és Föld, Föld és ég*) élénken érdeklődik a modern természettudomány, főleg a geológia és paleontológia, a teremtés és evolúció problémái iránt (ez is rokonítja Teilhard-ral). Állandóan hangsúlyozza, hogy nem szabad szembeállítani a vallást a tudománnyal; hiszen Isten a kialakító elveket az anyagba fektette, a dolgok, a növények, az állatok tevékenységét ő tartja fenn örök, végtelen akciójával. „Isten a világban dolgozik s remekel arányokban s harmóniában. A világfejlődést Isten a teremtő okság révén lendíti előre, nem nyúl bele kívülről” a történések folyamatába, hanem a másodlagos okokon keresztül hat; vallja a keresztény (tomista) filozófia is. Prohászka kezdi alkalmazni a múlt században kidolgozott protestáns bibliaértelmezés pozitívumait, tehát túlhalad a betű szerinti értelmezésen, amikor ezen belül pl. a hatnapos teremtéstörténetet, ezen belül az asszony teremtését értelmezi. Mivel a modernista veszély miatt a hivatalos egyház (X. Pius és a Bibliabizottság) a betű szerinti értelmezést sürgette, Prohászkanak is, miként számos neves katolikus exegétának és teológusnak, nehézségei voltak a tanítóhivatallal. Indexre tételének egyik oka éppen modern szentírás-magyarázata volt, amelyet ma már elfogad a hivatalos egyház. Ma azt valljuk, hogy a Bibliában az egyes irodalmi műfajok figyelembe vételével kell kibogozni az értelmet, tehát azt a vallási igazságot, amelyet a Szentlélek közölni akar velünk, a kor nyelvét és kultúráját felhasználó szent író szándéka szerint. Tartózkodnunk kell minden konkordizmustól, vagyis a Szentírás betű szerinti értelme és a tudomány jelenlegi állása közötti egyeztetéstől. Amint azt a Galilei-esetet kivizsgáló bizottság eredményeit összegező II. János Pál tömören

összefoglalta a korabeli Baronius bíborost idézve: „A Szentlélek nem azt akarja közölni velünk, hogy hogyan forog az ég, hanem hogy hogyan jutunk az égbe.” Vagyis a Biblia nem természettudományos ismereteket akar közölni, hanem üdvösségünkre vonatkozó vallási igazságokat egy adott kor kultúrájához, színvonalához stb. alkalmazkodva. Ezt jól látta Prohászka.

A XIII. Leó szellemiségét képviselő, szociális kereszténységet valló Prohászka sürgeti az egyház reformjait is, úgy ahogy azt majd a *Lumen gentium* kezdetű zsinati konstitúció teszi, amikor megkülönböztetve az egyház isteni és emberi arcát, a bűnbánatot, az állandó megújulást követeli (8. pont). Át kell hidalni a klérus-laikus világ közti szakadékot, le kell dönteni a válaszfalakat, hiszen mindnyájan testvérek vagyunk; a világiak ne érezzék, hogy másodrendű katolikusként tartják őket; a papságot az evangéliumi szellem lelkesítse, a cölibátus tartalma legyen az apostoli lelkület; a papnövendékeket alaposan ki kell képezni, a liturgiába – a misét kivéve – be kell vezetni a népnyelvet stb. Mindezt Prohászka megismétli majd 1919. júl. 7-i hosszú naplójegyzetében (lásd szövegválogatásunkat).

Az 1911-es index

Már említettem, hogy Prohászka három írása a tiltott könyvek jegyzékére került. A püspököt úgy érte a hír, mint derült égből a villámcsapás, bár korábban már megfenyegette a liberális Samassa érsek, hogy indexre téteti, és voltak rosszindulatú bírálói. Modern nézeteit szellemi modernistának tekintették. Olyan volt a modernista válság miatti szellemi légkör, hogy Európában több – az igaz hithez őszintén ragaszkodó – tudóst szintén gyanúsítottak, miként Prohászkat. Igaz, az értelmi/fogalmi megismerés, egy bizonyos racionalizmus (intellektualizmus erős kritikájával, illetve az intuíció, az átélés, a tapasztalat egyoldalú hangsúlyozásával felkeltette bizonyos skolasztikusok gyanúját is. Ezek Prohászka ismeretelméletében a kanti agnoszticizmus nyomait vélték felfedezni (amire Prohászka néha pontatlan fogalmazásával okot is adott), bár valójában nem értették meg a püspök „egzisztencialista” és misztikus beállítottságát, kritikája jogosultságát. Igazában merész szociális nézetei „sokkolták” a feudális egyházi és világi főurakat. Pedig csak XIII. Leó *Rerum novarum*ának szociális elveit hirdette következetesen, hogy alálássa a talajt a terjedő szociáldemokrácia és a marxizmus alatt. Már a XIX. század végén, 100 évvel ezelőtt – húsz évvel Lenin előtt! – a vörös forradalom víziója állt prófétai szemek előtt: ha a szükséges reformok végrehajtásában késedelmesek vagyunk, jön a forradalmi felfordulás. (Vö. 11,65–66) A világháború alatti földreform-javaslatát nem fogadták lelkesedéssel a feudális urak; ő maga püspöki birtokain kísérletezett az örökbérlet-rendszer megvalósításával.

Prohászkat az indexre tétel ugyan súlyosan megsebezte, de alávetette magát a Szent Officium döntésének. Az *Intellektualizmus túlhajtásai* c. indexre tett akadémiai székfoglalóra reflektálva 1911 májusi hosszú jegyzetében ezeket mondja: „... Elhiszem s beismerem, hogy van abban a füzetben sok egyoldalú megjegyzés; több mondat, melyet kár volt olyan élesen kifejezni, s kellett is volna félreértések elkerülése végett másképp fogalmazni. No, dehát »in Ecclesia catholica loquebatur et ideo catholice intelligebatur«. Szent Ágoston Aranyszájú Szent Jánosról való szava szerint, félni nem tudtam; eszem ágába se jött, hogy itt baj lehet; dehát lett. – Én megtettem, amit meg kellett tennem, alávettem magamat”. 1913 őszén Rómában járt. Összefoglalva útját többek között megjegyzi: „A pápa fogadott; én megmondtam neki, hogy fájlalom az index-esetet; de nagyon kérem, hogy tudassák az emberrel előbb, ha van kifogásuk...” És a jegyzet végén: „... Hazajöttem; Rómában tiszteltem a pápát; hazahoztam Itáliából sértetlenül hitemet s szeretetemet.” (1913. okt. 15.) Később, nov. 22-én még visszatér az index-esetre és megjegyzi: „az index-história után valahogy idegenül érzem magam az egyházban, idegenül, mint ki nem tartozom az egyházat képviselő s inkább a formalitások tógaiban feszülő emberekhez, akik az akták és trakták

közt nem törődnek sokat a világ problémáival [...]. De meg azért is érzem magam idegenül, mert nem lehet biztonságosan és barátságosan dolgoznom, s azt kell hinnem, hogy félreértések hínárjába kerülök...”

Egy évvel az index után, a *Katholikus Szemle* 1912-es évfolyamában (15, 263kk) Prohászka alapos ismertetést és kritikát írt Dr. Anton Ghisler churi szemináriumi tanár *modernizmust* tárgyaló művéről. Azért figyelemre méltó ez a már idézett tanulmány, mert világosan megmutatja, miként vélekedett Prohászka a modernizmusról, mit nem fogadott el az integrizmus felé hajló teológustól.

A mű II. részének (ez szól a tulajdonképpeni modernizmusról) elemzéséhez fogva ezeket írja Prohászka: „Manapság a zavaros fejű lelkek mindenütt modernizmust látnak; van már modernizmus a művészetben, sőt van a stílusban is. Vannak, kik modernizmust látnak abban, ha a modern haladás vívmányait elismerjük, ha a papságot egyetemeken képeztetni akarjuk, ha a világi papság színvonalát emelni iparkodunk; dehát mindez a hozzá nem értők modernizmusa; a tulajdonképpeni modernizmus pedig egy új, filozófiai s teológiai rendszer, mely a dogmát megtöri. Ennek a tulajdonképpeni modernizmusnak két alapelve van, az egyik az agnoszticizmus, vagyis az a tan, hogy Istent s a szellemi világot tulajdonképpen föl nem ismerhetjük; a másik az immanencia teológiája, mely az emberből eredezteti s az emberre korlátozza a vallási érzést, a lelki életet s célokat, s külről jövő, vagyis Istentől adott kinyilatkoztatást el nem ismer” (15, 270).

Prohászka ezután – Ghisler nyomán – megmagyarázza a két alapelvet, ismertetve a modern filozófia és teológia fontosabb tételeit. A kanti ismeretelméleti agnoszticizmus érvényesítése a vallásbölcseletben és a teodíceában (pl. az értelem útjai Istenhez, istenbizonyítás), az érzelmek és az átélés túlzott hangsúlyozása, a szimbolikus megismerés túlértékelése, a fogalmi ismeret kárára; az intuíció és nem az okoskodó ész jogainak követése stb. Mindezek a tételek Prohászkaét is igen érdeklik, hiszen *Az intellektualizmus túlhajtásai* című akadémiai székfoglalója indexre került. Ezekben az években, bizonyos támadásokra válaszolva, meg kellett védenie „filozófiáját”. Kétségtelen, hogy Prohászka ezen a ponton áll a legközelebb a szorosabb értelemben vett modernizmushoz. (Tény, hogy Bergson hatott rá, jóllehet a dogmák értelmezésében sohasem jutott oly messze, mint például a Bergson-tanítvány, E. Le Roy).

A modern apologetikával kapcsolatban a recenzió megemlíti Blondel, Ollé-Laprune, Fonsegrive, Brunetičre neveit. Prohászka egyetért Ghislerrel, annyiban, amennyiben a modern apologetika túlzásait, radikalizmusát bírálja (pszichológiai alap a metafizika és a történelmi alap mellőzésével stb.). De rögtön megállapítja azt is, hogy az immanencia teológiájának is lehet helyes értelme: „Így például helyesen jár el az apologetika, ha érveit az ember lelkéből s kedélyvilágának igényeiből meríti; csak ne tagadja, hogy máshol is találni e tárgyba vágó érveket. [...] Ezen a ponton is a modernizmust sajátos radikalizmus s kizárólagosság jellemzi, mert hiszen van mindennek igaz értelme is, de nem szabad tagadnunk, hogy van a vallásban más elem is, nevezetesen nem szabad tagadnunk, hogy a vallásnak tárgya s célja a rajtunk kívül álló nagy valóság, maga az Isten, aki a kinyilatkoztatásban mint tőlem különböző tényező lép elem. Igaz, hogy a vallásos érzések, buzdulások s intuíciók nem az okoskodó észből, hanem a lélek öntudatlan mélyeiből fakadnak; de azért tévedés azt állítani, hogy minden vallási elem, tehát a vallási igazság is csak belülről fakadhat, s kívülről, például a kinyilatkoztatásból nem vehető. Az is igaz, hogy a vallás gyökere az emberi szívben rejlik, de az már túlzás, hogy tehát Jézus is tisztára ennek a bennünk rejlő, immanens vallásosságnak az adata” (15, 271–272).

Ehhez a kiegyensúlyozott, valóban „katolikus” állásponthoz nem kell kommentár.

De az is figyelemre méltó, hogy Prohászka bírálja Ghislert és a régi skolasztikus filozófiát: igaz, az új filozófia túloz, és a hagyományos filozófia-teológia helyesen mutat rá az emberi ismeret objektív értékeire; a hagyományos apologetika joggal hangoztatja a tárgyi

kapcsolatot az ember, a világ és Isten között; igaz, hogy hitünk „rationabile obsequium” (okos, ésszerű szolgálat), de azért még nem kell lebecsülnünk az érzés, az átélés, a cselekvés jelentőségét. Prohászka így figyelmezteti a régi filozófiát: „Nagyon ajánlom, hogy használja föl azokat az új belátásokat, melyek túlzásából lettek az új filozófiák, s ne kicsinyelje azokat. Az ember könnyen esik abba a hibába, hogy cáfolván az ellentétes nézeteket, túlhajtja a magáéit, s a mi esetünkre alkalmazva e tételt, könnyen megesik, hogy védvén az ész igazait, kicsinyeljük az érzés momentumait” (15, 272). Prohászka bizonyára nemcsak stílusfordulatból használ általános alanyt, amikor a fenti tételt emlékezetbe idézi; nem feledhette *Az intellektualizmus túlhajtásai* sorsát. Bizonyos kitételeivel, túlzó megjegyzéseivel maga is alkalmat adott a támadásokra.

Végül természetfeletti realizmusát hangsúlyozza abban a szakaszban, amely nemcsak modernizmus-ellenességére a döntő bizonyíték, hanem a misztikus vallomása: „Mi vagyunk azok, akik a dogmáknak megtapasztalását, amennyiben az lehetséges, sürgetjük; sürgetjük ezt annál is inkább, mert nekünk a dogma nem szimbólum, hanem a valóságról elemelt s a valóságra formált tétel. Mi akarjuk az Úrvacsora kenyerét úgy enni, mint kik életet esznek, s nekünk a kehely »calix inebrians«, szellemi entuziazmussal részegítő pohár...” (15, 273-274).

Itt már a *Naplójegyzetek és az Élet kenyere* misztikusa beszél; az a Prohászka, aki az oltárnál eltöltött órák élményéből, a bensőséges Jézus-kapcsolatból tanulta meg a szentek tudományát a „scientia saporosa”-t.

Az elme útjain c. kötet több tanulmányában (1911 után) Prohászka tisztázta Kanthoz és Bergsonhoz való viszonyát, az intuíció és a fogalmi ismeret kérdéskörét, valamint a tomizmushoz (a philosophia perennis-hez) való viszonyát, válaszolva Alexander Bernát és egyes tomisták ellenvetéseire.

Christoph Théobalde jezsuita (Blondel-szakértő), egy mélyreható tanulmányban megmutatta – főleg Loisy és Blondel, a modernista válság két főszereplőjének episztemológiáját elemezve –, hogy a leglényegesebb mozzanat a modernizmusban a *történelem* belépése a vallás világába, az exegézisbe és a teológiába.

Prohászka filozófiájában is a nagy kérdés éppen ez: ha világ fejlődés, ha minden változik, minden folyik (*panta rei*), hogyan lehetséges a *lényegismeret*, milyen értéke van az elvont gondolkodásnak és a fogalmi ismeretnek.

Hasonlóképpen, mindaz, ami az *egyház életére* vonatkozik a változó világ közepette, illetve a dogmák, a hittani és erkölcsi igazságok örök érvényére, kérdéssé válik. Az olyan történelmi/társadalmi/politikai „földrengés”, mint amilyen az 1919-es kommunista diktatúra volt, gyökeresen felveti a maradiság és a haladás problémáját.

Prohászka és az 1919-es vörös terror

A háború másnapján kitört vörös terror mérhetetlen undorral tölti el a fehérvári püspök lelkét, amint ezt naplójegyzetei tanúsítják. De a történelmi viharban is keresi az „idők jeleit”: mit is mondanak az események az egyháznak, milyen reformokat követelnek?

Szövegválogatásunkban teljes egészében közöljük fontos és hosszú *1919. július 7-i jegyzetét*, amelyből most csak a leglényegesebbeket emelem ki. Az öskeresztények példáját idézi fel: e Krisztus-hívőknek egy volt a szíve-lelke, szeretetközösséget alkottak (mennyire más volt ez a vagyonszövetség, mint a kommunizmus!). A II. vatikáni zsinat is egyháztanában a *koinoniát* (kommuniót, szeretetközösséget) állította középpontba; ez fontosabb, mint a szervezet, a jogi keret. Ezért van a hierarchia is, ezért minden külső forma, egyházfegyelem: a krisztusi életért.

„Hát mi a lényeg az egyházban? Az, ami a kereszténységben az égből jött s mint isteni erő lépett a világba; szellem és lélek és élet volt történelmi csak akkor kezdett lenni, amikor

emberi viszonyok közé lépve elhelyezkedett... ” Miután jellemezte a kereszténység alakváltozásait az őskeresztény közösségektől a középkoron át az újkorig, arról szól, hogy a korszerűség megítélésében a haladó és maradi irányzat ütközik. A maradiak a múlt formáihoz ragaszkodnak, megszentelt hagyományukat akarják fönntartani még akkor is, amikor azok már nem szolgálják a lelki életet. A haladók – és magát közéjük sorolja – „nem kisebb szeretetből az egyház iránt, de talán nagyobb megértésével az új idők igényeinek, az új formákat sürgetik. Ez utóbbiak szeretetének bátornak is kell lennie, mely nemcsak küzdeni kész a konzervatív elemek nehézségével, de a rossz értelemben vett modernizmus vádját is tudja nagylelkűen elviselni, s a gyanúsítást szívére nem veszi. Így volt ez mindig; sokféle félreértés, ragaszkodás és féltés, hatalmi vágy, egyéni érzések, rokon- és ellenszenvek és szenvedélyek járnak az egyháztörténelemben is. Miért is ne? Hiszen emberi története az isteni erőnek!...”

Prohászka minden emberi elemet a történelmi fejlődés szempontjából tekint és értékeli. Felhívja a figyelmet arra, hogy a múltból okulnunk kell, és azt kell kutatnunk, hogy miként valósíthatjuk meg az igazi reformot az egyházban, amelyben - a hívők szeretetközösségében - kétségtelenül benne működik Isten pünkösdi Lelke. *„A fő indulat a szeretet az egyház iránt. Szeretjük az egyházat, benne gyökerezünk, belőle élünk. Mint Szent Athanáz és Görres József, az isteni erőnek megtestesülését látjuk benne végig a történelmen – a történelmi ballépésekkel, hiányokkal, gyarlóságokkal...”* Ezekből az alapelvekből Prohászka olyan gyakorlati következtetéseket von le az egyházi reformhoz, amelyeket a II. vatikáni zsinat fogalmazott meg: – megfelelő papnevelés, a papok kellő szellemi kiképzése akár külföldön is; – a papok ne szigetelődjenek el a hívektől, ne a hatalmi érdek, hanem a szolgálat szelleme vezesse őket; – legyenek demokratikus érzelműek; - szükséges a nép nyelvének a használata a liturgiában, valamint az együttműködés az állammal a pluralista társadalomban...

„A kommunizmus bukása után” című, 1919. augusztus 17-i pásztorlevelében (9, 260kk), miután leírta a vörösök garázdálkodását, híveit a következőkre inti:

1) „Először is biztosítsuk *munkás-testvéreinket*, hogy mikor a bolsevizmus s annak tatárjárása ellen küzdünk, az nem annyit jelent, hogy, a munkásosztálynak bármilyen, még a legkisebb elnyomására is gondolnánk. [...] Ellenkezőleg; azt hiszem és vallom, hogy ha a magyar társadalomnak s a vallásos élet megújulásának új forrásai után nézünk, s ha égő s vágyó szemmel tartunk szemlét *a magyarság jövőjének valamit érő tényezői fölött*: akkor ezeket *elsősorban a munkásrétegekben, az ipari munkás- s a földműves-osztályban reméljük föltalálni...*

2) „Második kötelességünk csillapítani s *enyhíteni a szenvedélyeket* s ezáltal gyökerestül kitépni a gyűlölség s a testvérharc dudváját. [...] Mi zsványokat s *haramiákat nem utánozhatunk*, azok példáját nem követhetjük...

3) „Harmadik feladatunkat a *szervezkedés* teszi, hogy keresztény magyar nemzeti alapon szervezzük meg az érdekképviseletet. [...] *Törődjünk a néppel s segítsük törekvéseit és karoljuk fel érdekeinek szolgálatát...*

4) „Ezzel kapcsolatban negyedik kötelességünk *iskoláink védelme s a keresztény valláserkölcsi alap biztosítása a nevelésben, oktatásban...*”

(A körlevél idézett szakaszokban az aláhúzás Prohászkatól.)

A magyar püspöki kar 1919. augusztus 22-i értekezletén „nagy lelkesedéssel” elfogadta egy közös pásztorlevél fogalmazványát, amelyet Prohászka Ottokár készített el. E körlevél leírja a Tanácsköztársaság pusztításait, majd megjelöli a teendőket a jobb jövő építéséhez. (vö. Gergely Jenő: *A püspöki kar tanácskozásai*, Gondolat 1984, 74 és 320–324).

A közös pásztorlevél az első feladatnál hangsúlyozza: „Hát álljunk ellent a gonosznak, s fogadjuk meg, hogy csak olyan képviselőjelöltekre adjuk szavazatunkat, kik a keresztény hit alapján állnak, kik a hitvallásos iskoláknak hívei, kik a keresztény elveket az élet egész

vonalan érvényesíteni akarják; mert az a meggyőződésünk, hogy Isten, lélek, vallás s erkölcs nélkül mindenünk romba dől. Segítsünk tehát önmagunkon s ne higgyünk azoknak, kik rontani igen, de építeni sehogysen tudnak.”

Szövegválogatásunkban közöljük azt az egyházmegye papságához írt pásztorlevelet, amelyet Prohászkanak a kommunizmus idején be kellett nyújtania cenzúrára Velinszky fehérvári népbiztosnak (20, 229–232). A kis diktátor csak olyan feltétellel engedélyezte a kiadást, hogy az idézendő bekezdésben a *míg* szócska helyébe *mert* kerül: „Tartsuk meg a forradalmi rendeleteket, *míg* azok hitünket s erkölcsi törvényeinket nem sértik, tartsuk meg azokat készségesen, hadd lássák, hogy jót akarunk s nem a ’magunkét keressük’. Tartsuk meg a rendeleteket még akkor is, ha szokásaink s szabadságunk bizonyos korlátozásával járnak; a kedélyek megnyugvása után reméljük, teljes vallásszabadságnak örvendezhetünk.” Prohászka nem ment bele a változtatásba, ezért a pásztorlevél kéziratban maradt. Erre utal a püspök „A kommunizmus bukása után” című körlevelében (9, 260): „Többször akartam, mint kötelességem is lett volna, fölszólalni; de első körlevelemet Velinszky László tanító akarta javítani, amit természetesen meg nem engedhettem. Így azután inkább levelek útján adtam tudtul a tudnivalókat...”

Prohászka a szociális apostol és a politikus

Bővebben kellene foglalkoznunk a politikus Prohászkaival, mivel hosszú ideig a fehérvári püspököt a Horthy-féle ellenforradalom támaszának és az ún. „keresztény kurzus” szálláscsinálójának tartották. Még azok a történészek is, akik elismerték Prohászka szociális elveinek „haladó” voltát már a kommunista időkben (így Gergely Jenő), egy ideig egyoldalúan bírálták a Tanácsköztársasághoz való viszonyát, illetve 1920 utáni politizálását, nevezetesen „antiszemitizmusát”. Az említett Gergely Jenő már *Prohászka Ottokár* című könyvében (Bp. 1994.), majd a *Prohászka ébresztése I–II.* kötetekben jelentősen árnyalta nézeteit e kérdésben. Az olvasót Gergely tanulmányaihoz utaljuk.

Barlay Ö. Szabolcs – Prohászka pályájának első szakaszát bemutatva – kellőképpen jelezte, miként alakult ki már a római évektől Prohászka szociális érzékenysége.

Kezdve a száz évvel ezelőtt Esztergomban kiadott kis füzetből („Kinek higgyen a munkás?”), amely forradalmi kiáltványnak is tekinthető (vö. 22, 29), egészen az 1926-ban (kevés halála előtt) egy katolikus nagygyűlésen mondott beszédéig, Prohászka a munkások jogaiért küzd, erre buzdítja a papságot (vö. a szövegválogatásban közölt „Az egyház demokráciája” c. 1897-es cikket!), az egyházi és világi főurakat.

„Mi az oka a munkástömegek hitehagyásának, s ami ezzel együtt jár, mi a szociáldemokrácia erejének forrása, mely milliókat magával ragad? A szociáldemokrácia ereje nem Marx Károly filozófiája s nem a történelmi materializmusnak frázisai, melyeket Isten, Krisztus s az egyház ellen formál. [...] A szociáldemokrácia ereje az a vagyon, föld, ház, otthon, remény nélküli proletariátus, az emberhez méltó lét anyaföldjéből kiszakított, gyökérvesztett tömegélet és tömeglélek. [...] Ne féljünk a radikalizmus vádjaitól. Aki ezzel vádol, annak mi azt feleljük, hogy voltaképpen csak azt akarjuk, amit XIII. Leó pápa akart. XIII. Leóval hirdetjük, hogy a proletariátusnak joga van emberhez méltó életre, joga az otthonra, a család fönntartására, a munkának a termelés gyümölcseiben való igazságos részesedésére. [...] valljuk, a magántulajdon szentségét, de nem minden magántulajdonét; nem valljuk a plutokrácia rettenetes uzsoráinak, nem a közjóval ellenkező terjeszkedésének jogait. A magántulajdon a kapitalizmusban oly méreteket ölt, hogy arányai elfojtják az életet s kevés kézben halmozzák föl a világ gazdagságát. Erre nincs jog, s erre nincs szentség; erre nem terjeszkedik ki a tulajdon szentsége sem [...] Tudom, hogy a kapitalizmus is szükséges fejlődési etap, s hogy nem lehet egy termelési módot egyszerűen lefűjni s helyébe mást dekretálni; de az eddigi fejlődés már mutatja a kapitalizmus egyoldalú túltengéseit, s az egész

világot megint a munka s a tőke új közösségekbe való egybefoglalására ösztönzi...” (13, 285–286)

II. János Pál a *Centesimus annus*-ban nem hirdet mást. És Prohászka még abban is „proféta”, hogy Európa, benne Magyarország *keresztény gyökereinek* felélesztését sürgeti ugyanabban a beszédében. „Mindenekelőtt arra a meggyőződésre kell jutnunk, hogy a nyugat-európai kultúra a kereszténység gyökeréből fakadt s arról le nem téphető. Hinnünk kell, hogy a kereszténységnek, ahogy missziója volt egészen az új korig kultúrát teremteni, úgy van missziója most is az isteni erőket a világba állítani s azok kihatását a nemzetekkel megéreztetni. (13, 187)

Ismeretes, hogy Prohászka nemcsak hirdette a szociális elveket, hanem igyekezett azokat a gyakorlatban is megvalósítani. Az ő szellemiségéből született meg Farkas Edith Szociális Missziótársulata. 1915-ben hadiárva házra gyűjtött pénzt és minden módon igyekezett enyhíteni a világháború által okozott nyomort. 1916-ban a Gazdaszövetség közgyűlésén benyújtja a földbirtok-politikával kapcsolatos (már említett) tervezetét (22, 164). Indítványa részben a német Bodenreformtól nyerte inspirációját. Örökbérlet-indítványát a kisemberek lelkesedéssel fogadták, de a földbirtokosok közönyösen vonogatták vállukat. Prohászka püspök maga Ósiben és Tésen, püspöki birtokain megkezdte az örökbérletek megalakítását. Az 1919-es diktatúra után a nemzeti szervezkedéstől várta az ország újjászületését. *Azért vállalt 1920-ban képviselőiséget is, hogy a nemzetgyűlésben elősegítse a szociális-gazdasági reformok megvalósítását.*

Nagy csalódása és keserősége volt az úgynevezett „keresztény kurzus” kereszténytelensége. Közéleti szereplése részben kudarcba fulladt; talán azért is, mert gyermekien egyszerű lelke és jó szándékú idealizmusa nem tudta, mibe keveredett. 1920. jún. 30-án ezt írja naplójába: „»Keresztény kurzus« kereszténység s keresztények nélkül! Ez a baj: hogy a hordónak nincs feneké; e pártnak nincs alap, szirt a lába alatt. Azok az emberek nem keresztények. Igaz, hogy elvben, theóriában elfogadják a kereszténységet, de tettekben nem vallják.”

Prohászka visszavonul a napi politikától, és egyre inkább a *belső világ* szépsége felé fordul. A bodajki Mária-búcsú áhítatának illata megcsapja, és 1922-ben így elmélkedik a boldogságos Szűzről: „... Ah, ez az igazi szépség, mely Istentől való s Istenre utal s róla beszél s tanúskodik. Ő lakik benne s sugárzik belőle. Így nézem a Szüzet, s így nézek minden szépséget; nem szép nekem, ha nem szakramentális! Az asszony szépségét is így nézem! Csak ha szép lélek van benne, akkor élvezem; ha nincs, elfordulok tőle; akkor élvezhetetlen nekem, csinált virág, nincs gyökere. A gyökérből való szépség, az élő szépség, a lélekből fakadó s azt sugárzó s azt meg nem tagadó szépség az ideálom!” (1922. szept. 10.)

A fehérvári püspök 1924-ben megtartja a régen tervezett egyházmegyei zsinatot. Ha a zsinati határozatok ma már jórészt elavultak is, tanúskodnak a rendről, fegyelemről, egységről. A továbbfejlődés lehetőségeit látta a főpásztor az autonóm egyházközségek megalakulásában, és – ez már a II. vatikáni zsinat elővételezése – sürgeti a világiak erőteljesebb bekapcsolását a hitközségek életébe. Prohászka allokúciói élettel telítik a rideg jogi előírásokat.

1925 decemberében az egyházmegyével együtt az egész ország megünnepelte a főpásztor 20 éves püspöki jubileumát. 1926 őszén – a papok és a hívek közös összefogása révén – lehetővé vált az 1917-ben bezárt székesfehérvári szeminárium megnyitása.

A misztikus Prohászka

Prohászka *lelkét és lelkiségét* kell megismernünk ahhoz, hogy apostoli művét egész mélységében lássuk. Aki a lelki embert és a misztikust, tehát a Jézus-misztikát átélő Prohászkat nem veszi tudomásul, hanem csupán – mondjuk – a gondolkodót, a szociális

apostolt és a közéleti személyiséget látja és értékeli benne, eltorzítja arcát, megcsonkítja életművét.

Ha a római germanikus lelkigyakorlatos feljegyzéseit olvassuk, látjuk, hogy kezdettől fogva erre törekedett: *teljes odaadás Istennek*. „Én kész vagyok mindenre Istenért. Odaadom, ha kell életemet...” (1878. febr. 2.) „Én egészen a jó Jézusnak áldoztam föl életemet, halálomat; egészen rendelkezésére állok. Mit adhatnék ez isteni kisdednek? Ó, Jézusom, tied akarok lenni!” (1879. febr. 2.) „Érted kívánok valamit tenni, Jézus, mert tied vagyok, teremtményed, szolgád, gyermeked, és e szív, e lélek, e szemek, e kezek a tied, neked élek, neked Jézus! (1880. okt. 19.)

1881. okt. 30-án, pappászentelése napján ezeket jegyzi fel: „¹/₂ 7–10-ig pappá szenteltettem. Jézus, csókolom lábaidat földre terülve, csókolom kezeidet, szentelt kezeket; szívemben áradozik a boldogság, szemeim könnyekben úsznak, lelkem megszűnik magának élni, mert szeret; szívem tágul. Ó, hű barátom, kebleden pihenek; ne folyjanak e percek... ne múltjék az idő; hisz boldogabbat nem lelek, hisz magamnak ez utolsó kedves örömöm. Az isteni kegyelem ékesítse lelkemet és őrizze meg szívemet a szent szeretetben. Trinità dei Monti áldott emlékü hely, meghajlott az ég és lenézett a mennyei udvar. Nem akarok pihenni, aludni, nehogy elmulasszam az időt”.

Ez az „amor sanctus” csendül ki Prohászka későbbi naplójegyzeteiből is, egészen az *Élő vizek forrása* és *Az Élet kenyere* misztikájáig, amikor – az utolsó években – már nem ír naplót, mert mindent elmond magáról is ezekben az elmélkedésekben. Egész lelkét kiönti, „sugározza” a lelkiséget, amikor másoknak lelki tanítást ad.

Az élet „delelőjén” – püspökszentelése előtti lelkigyakorlatán – írt jegyzetei sejteni engedik azt, hogy Prohászka életében voltak elsötétülések, keserves küzdelmek, csalódások és megtorpanások is. Nem sasszárnyú ívelés volt ez a pálya. Ha visszapillantunk és előre, a naplójegyzetek alapján megsejthetjük ezeket a vívódásokat.

Prohászka igen érzékeny lélek, hajlamos a magányosságra is. Főleg a szépség iránt fogékony a lelke. Ezt már jelzi a germanikus egyik, 1882-ből való feljegyzése (máj. 23): „Albanóban voltunk P. Rektor, spirituális és P. Schneider kíséretében. Mily fölséges nap, oly forró, mint a *marinói* bor, oly kellemes, mint a sötétkék tó tekintete, oly vidám, mint a lebegő pacsirta éneke. Ott a tó fölött van egy kis keresztút, háttal a tóhoz; ott ültünk és gondoltunk az örök szépségre; és érte elhagyjuk ezt a sok szépséget is, és még szebbet”.

De később tapasztalnia kell az élet rútságát; a szemlélődő szárnyaló beleütközik a sok szennybe, a valóság iszonyattal tölti el a szépségre szomjas lelket. A világháború alatt gyomrával is baj van, nem tud aludni. Talán ez is fokozza pesszimizmusát, amelyet a háború iszonyata kelt benne. (1915. márc. 1.)

Ezenkívül érzi az öregedés jeleit; 1915. okt. 20-án ezt jegyzi fel: „Ismét születésnap és előregedésem határköve. Megyünk tovább; nem akarom, hogy az Úr Isten azt mondja nekem: Ej, ez a jó szolgám, hogyan húzódik tőlem! Nem is akar az örök boldogság felé menni! Nem, nem úgy van! Kész vagyok, Uram, sőt vágyódom utánad. Készen, vagyis készségesen megyek, ha hívsz. Nem vagyok kész! De azért szívesen veszem öregedésem ez éveit, mert úgy látom, hogy az ember is tisztul, higgad, hogy a világfövény s az isteni hivatás sajátos jellege domborodik ki a lelken. Ily körülmények közt öregedni nagy kegyelemszámba megy. Ezt a kegyelmet kapom Istenemtől.” Majd – miután arról morfondírozott, hogy a szellem fejlődésében is vannak periódusok („... igazán még csak a sárkányok s a sauruszok idejében tartunk”) – , meggondolja, hogy Krisztus már itt járt, és ez reménységre serkenti: „Dolgozzunk s imádkozzunk! Ah, hogy telik meg a szívem, mint a gejzír tartálya, s hogy feszül meg bennem a lélek a vágtyól, hogy emeljem s megszenteljem az országot! Belevágódom e sárba, mint a meteor a napba s alapokat akarnék rakni palotáknak. Nekilendülök, mint egy szétrobbant csillagzat roncsainak, a szellemi ürességnek. De hát munka ez, Uram? Munka? Ó, igen, mikor a lélek emelkedik s imádkozik egyházért s

papságért s hívekért s a szétfoszlott nemzetért s a bálványok körül kutyálkodó emberiségért, s mikor kiáll megfeszülve s könnyes szemmel, nagy munkát végez s meghallgattatik. Ámen!”

Láttuk, hogy a püspököt villámcsapásként érte 1911 júniusában az a hír, hogy *három írását* Róma indexre tette.

De aztán elül a vihar, és újra visszabilen egyensúlya. Tovább dolgozik. A régi élmény (az albanói) ismét visszatér, de most már sok-sok élettapasztalattal gazdagodva, az élet visszás oldalait is ismerve így elmélkedik: „Nem tudom, kinek tulajdonítsam, de az én lelkemben a legnagyobb hatalom a szépség, melynek hódolok. Nem értem az igazságtól s jóságtól absztraháló szépséget, hiszen ilyet nem is fogadnék el; de az igazság- és jóságnak előttem a szépségbe kell öltözködniük, mert míg ezt nem teszik, azt érzem, hogy szegények s nincs ruhájuk, az ami jár nekik [...] A szépség a legnagyobb hódító erő. Kár, hogy az Isten szépségéről semmi fogalmunk; de mi lesz velünk, ha az egyszer elénk lép, s a mi szépségszomjas lelkünket elárasztja! Nekem a szépség ének és élvezet...” (1910. dec. 15.)

Az 1920-as években egyre inkább az *Eucharisztia* kerül lelki élete homlokterébe. Igaz, eddig is az Eucharisztia volt a napja, erőforrása; de most előzőnli lelkivilága egét és egész tevékenységét. A naplójegyzetek lassan elfogynak, mert az Eucharisziáról írja könyvét, amely befejezetlenül, posztumusz kötetként jelenik meg majd az *Élet kenyere* címen. Itt tárul fel teljes mélységében Prohászka lelke. Ezek az elmélkedések nem teológiai traktátusok (bár mély teológiai eszmefuttatásokat is találunk bennük), hanem vallomások Prohászka megélt lelkiségéről, Jézussal való legbensőbb kapcsolatairól. A legnagyobb titok – *Mysterium fidei* – Isten velünk és bennünk lakozása. Ezt a titkot csodálja, imádja, éli és éneklí Prohászka. „Az oltárhoz járulok s veszem Krisztus testét s iszom vérét, s tele van a szám borral, vérrrel, tűzzel, mennyei források erejével...” (1923. máj. 9.)

Az *Élet kenyere*ben pedig „az Isten-imádás non plus ultrájá”-ról, a szentmiséről így ír: „A napnak is vannak protuberanciái, azt mondanám, excessusai, mértéktelen kitörései, s ezekkel a fakulákkal rendez kivilágítást a rémesen sötét világűrben. A földnek is vannak protuberanciái, azok a hegyek, s azok közt a legrémesebbek talán a déli sarkvidék vulkánjai, melyek hónapos éjszakákba világítanak bele. De vannak a lelki világnak is protuberanciái, lobogó fakulái, s ezek az eucharisztikus Úr Jézus szívének lángjai. Lángtengerek suhogásai, tűzoszlopoknak rémes sötétségbe belemeredései. Ah, Uram, mily titkoknak s mily látomásoknak színhelyei a te oltáraid; elborítanak minket majd az érzés sejtelmeivel, majd gyorsan tűnő s villámló fényekkel. Mintha tengerek fenekén térdelnénk, – óriási titkoknak, 8000 méter magas tengeroszlopoknak nyomása alatt mint alázatos kariatidok; ott térdelünk s szinte csodáljuk, hogy élünk! Emberek nagy hitben, kiknek öntudata azonban csak »*sub coruscamine transeuntis scintillae*«: egy-egy ellobbanó szikrának fényében látják meg, azaz inkább sejtik meg a nagy valóságot” (ÖM 24,346).

Prohászka egész bölcselete és teológiája már ebben a „scientia saporosa”-ban sűrűsödik össze, amely a szentek tudománya, azoké, akiket tüzes látomások között ragad magához Isten és az „amor sanctus” énekét zengik.

Horváth Sándor domonkos, híres filozófus, példás beleéléssel közelítette meg Prohászka misztikáját „*A Szentlélek hárfája*” című esszéjében. Jóllehet tudta, hogy Prohászka nem túlságosan rokonszenvezett egy bizonyos skolasztikával, lelkesen írt a misztikus Prohászkaról, aki „a valóság közvetlen érintését kereste”, „szerette a konkrét lényeket”, aki „megzenésítette a teológiát” a Szentlélek ihletésére. „Ugyanazt akarta elérni, amit a skolasztika. De az, ami a gondolkodó teológus kezében fogalom, eszmei valósággá vált, az Prohászkanál dal, zene, festmény és szobormű volt. [...] Zenésíteni, dalba önteni és lefesteni a természetfeletti világot, ez volt Prohászka gondviselészerű megbízatása és életcélja. [...] Prohászka az volt, ami mindig is akart lenni: *A Szentlélek hárfája*.”

Pohászka életének főbb állomásai

- 1858. október 10.** – Prohászka Ottokár születése Nyitrán. – Prohászka Domokos, 40 éves morva származású, osztrák pénzügyi felügyelő az előző évben vette feleségül a 19 éves Filberger Annát, a nyitrai német polgárlányt. A családi otthonban németül beszélnek.
- 1860** – Prohászka Domokost 1860-ban Rózsahegyre helyezik át. Ottokár e Vág melletti városkában kezdi meg iskoláit. (Vö. 24,141.)
- 1866** – A IV. elemi a magyar Losoncon végzi; a kálvinista algimnáziumban az első két osztályt.
- 1869** – A gimnázium III–IV. osztályában a nyitrai piarista iskola növendéke.
- 1871** – Az V–VI. osztályba – alapítványos konviktorként – a jezsuiták kalocsai gimnáziumába kerül. (Vö. 23,224.)
- 1873** – VII–VIII.-os gimnazistaként az esztergomi kispapnevelőben.
- 1875** – A kitünően érettségiző diákot elöljárói hét évre, filozófiai és teológiai tanulmányokra Rómába küldik a Collegium Germanico-Hungaricumba. (Erről lásd 1887-es hosszú élménybeszámolóját: 16, 158–271; továbbá 1882. aug. 12-i naplójegyzeteit: 23, 31–32.)
- 1877. dec. 2** – Lelkiismeret-vizsgálattal kezdődik az első napló.
- 1878. febr. 8.** – IX. Pius halála.
aug. 17. – a bölcelet doktora.
- 1881. aug. 25.** – Diakónus lett.
okt. 30. – Pappászentelése a Trinità dei Monti-templomban.
- 1882. márc. 2.** – Leó pápa koronázási napja. Prohászka mint a bölcelet és a hittudomány doktora jön haza Rómából.
aug. 18. – Esztergomban káplán.
szept. 10. – A gimnazista kispapok latin-görög tanára a kisszemináriumban. Pethő Rudolf álnéven elkezd közölni cikkeit a Magyar Sionban. 22 éven át mintegy 2000 lapnyi terjedelemben kb. 60 értekezést és 160 könyvismertetést jelentet meg a lapban.
- 1883. júl. 3–10.** – Lelkigyakorlat Kalocsán. – Az a gondolat foglalkoztatja, hogy belép a jezsuita rendbe.
augusztustól – Morálist és pasztorálist kezd tanítani Esztergomban. 1884. júl. 5.: Kezdi a lelkigyakorlatot Kalocsán. (Vö. 23, 54–57.)
- 1885. aug. 19.** – Regensburg, Nürnberg, Münster.
- 1886** – A természettudományokkal foglalkozik.
- 1887** – Jézus-misztikája (Jézus Szíve, Eucharisztia) teljes kivirágzásban. (Vö. 23, 103kk.)
- 1888 ősszén** – a dogmatika tanára lett az esztergomi teológián.
- 1889** – „Kórház, iskola, gyóntatás otthon és künn, prédikálás mindenfelé: íme működésem. Szűk körű kis tavacska.” (23, 145)
- 1890 nyár végén** – Simor primás kinevezi a szeminárium spirituálisává. Ettől kezdve kevesebb naplójegyzet, inkább a szeminaristáknak elmondott elmélkedések pontjait (puncta) dolgozza ki. E punctákból születik az Elmélkedések az Evangéliumról. A kiadatlan füzetekből személyesebb feljegyzéseket közléseink a *Naplójegyzetek II.* kötetében.
- 1891** – Lefordítja és a Szent István Társulatnál kiadja XIII. Leó pápa beszédeit és leveleit. – Leó pápa szociális tanítását hirdeti, igyekszik keresztény megoldást javasolni a munkáskérdésre – szemben a feltörő szociáldemokráciával.
- 1892** – Megjelenik első önálló munkája: *Isten és a világ.*

- 1894. jan. 11.** – *A keresztény bűnbánat és bűnbocsánat* (a budapesti hittudományi kar által kitüntetett pályamű) megjelenése.
- 1894–1896** – Aktívan részt vesz a Katolikus Néppárt megalakításában.
- 1895 dec. 25.** – Megjelenik az *Esztergom* című politikai és társadalmi hetilap: Prohászka egyik alapítója és főmunkatársa, csaknem minden számba ír cikket.
- 1896** – Zichy Nándor és Molnár János kérésére néppárti programmal lép föl a vágvecsei kerületben képviselőjelöltként, de a Bánffy-terror megbuktatja.
- 1899–1902** – Lelkigyakorlatok, konferenciák országszerte; 1902-től az egyetemi templom lesz a férfikonferenciák helye.
- 1902** – *Föld és ég*. Kutatások a teológia és a geológia érintkező pontjai körül.
- 1903** – *A diadalmas világnézet*. Az első 20 fejezet a Magyar Sion 1902-i évfolyamában jelent meg. – *Dominus Jesus*: nyolc konferenciabeszéd az egyetemi templomban.
- 1903** – Megalakul a Regnum Marianum.
- 1904** – Prohászka 22 évet töltött Esztergomban a papság nevelésében.
márc. 4. – Kinevezik Budapestre az egyetem nyilvános rendes dogmatikatanárává. Nyáron két regnumi paptársával amerikai misszióba megy; élményeit a „*Képek az új világból*” című útirajzban örökíti meg.
- 1905. okt. 17.** – Kinevezik székesfehérvári püspökké.
dec. 24. – X. Pius pápa szenteli püspökké a Sixtusi Kápolnában.
- 1906. jan. 21.** – Püspöki beiktatása.
- 1907** – *Modern katolicizmus* című hitvédelmi füzet megjelenése.
- 1908** – *Elmélkedések az Evangéliumról*. – A kispapoknak tartott napi elmélkedések irodalmi leszűrődése.
május – A Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja.
okt. 6. – Zarándoklat Rómába: az 50 éves Prohászka köszönti a pápát.
- 1909. ápr. 16.** – Megindul – Prohászka segítségével – az *Élet* című katolikus szépirodalmi folyóirat, amelynek főmunkatársa lesz.
- 1910. ápr. 11.** – Felolvassa *Az intellektualizmus túlhajtásai* című székfoglalóját. (Vö. 23, 246.) A füzet az Athenaeumnál jelent meg. A kinyomtatott mű csupán egynegyede az eredeti fogalmazványnak.
karácsony – „Több békességet!” (Ünnepi cikk az Egyházi Közlönyben.)
- 1911. június** – Prohászka három írása (*Az intellektualizmus túlhajtásai*, a *Modern katolicizmus* és a *Több békességet!* című cikk) *indexre* kerül. (Vö. 23, 215kk.)
- 1912** – Megalakul a Szociális Missziótársulat. Prohászka a sugalmazó, Farkas Edit az alapító.
dec. 27. – Megünneplik 30 éves írói jubileumát.
- 1913. márc. 19.** – „*Mehr Klarheit*” című, álnéven írt röpirat Prohászka ellen.
szept. végén – X. Piusnál ad limina látogatáson.
- 1914 nyarám** – Kitör a világháború.
- 1915 nyarán** – Karlsbadban kúrálja magát.
- 1918. okt. 13.** – Az *Élet* (jubileumi) születésnapjára száma. (Prohászka 60 éves)
- 1919. jan. 15–16.** – A Papi Tanács Budapesten megtartja egyetlen országos kongresszusát. A püspöki karból csak Prohászka jelenik meg.
márc. 29. – A tanácskormány rendeletével megtörténik az állam és az egyház szétválasztása, a nem állami nevelési és oktatási intézmények köztulajdonba vétele.
júl. 7. – Hosszú naplójegyzet az egyház reformjáról (hasonló gondolatokat vetett fel már a Modern katolicizmusban). (23, 309kk.)
nov. 16. – Horthy bevonul Budapestre.
- 1920. jan. 12.** – Hívatja Horthy, őt akarja miniszterelnöknek. A nemzetgyűlés tagja.

- 1921. febr. 6.** – „Itthon vagyok; hazajöttem a nagy tragikomédiából, amit nemzetgyűlésnek hívnak...” (24, 69)
máj. 8. – Dante: Akadémiai rendes tagsági székfoglaló a MTA ünnepi közgyűlésén.
aug. 30. – A német katolikus nagygyűlés szónoka.
- 1923. ápr. 5.** – Újra Karlsbadban.
1925 – *Élő vizek forrása*.
- 1927. ápr. 1.** – Este az egyetemi templom szószékén agyvérzés éri.
ápr. 2. – virágvasárnap előtti szombaton déli 1 óra 45 perckor a Központi papnevelde vendégszobájában meghal.
ápr. 6. – Nagyszerdán temetik a fehérvári Szentháromság-temető sírkápolnájába.
- 1938. máj. 30.** – Este átszállítják a koporsóját a székesegyházba.
jún. 1. – Délelőtt körmenetben átviszik az új Prohászka-émléktemplomba.

Prohászka-bibliográfia

Prohászka Ottokár *Összegyűjtött Munkái*, 25 kötet, a 25.-ben (1–152) Schütz Antal Prohászka pályája című életrajzi írása. (Az ÖM.-re a kötetszám és az oldalszám megadásával hivatkozunk.)

Prohászka Ottokár: *Naplójegyzetek*, I–III. köt. (Barlay-Szabó F.-Frenyó), Szeged–Székesfehérvár 1997. (Hivatkozás: N. kötet+oldalszám. Ha a naplójegyzet a Soliloquia I–II.-ben is megtalálható, a dátummal hivatkozunk rá.)

Prohászka Ottokár: *Modern katolicizmus* (szerk. Koncz Lajos), szövegváltoztatás és tanulmányok, Szent István Társulat, 1990. (Hivatkozás = Koncz.)

Prohászka Ottokár: *Élő kereszténység*. Prohászka indexre került művei. (Szerk. Frenyó Zoltán), Kairosz, 1998.

Prohászka Ottokár: *Élő vizek forrása*, Az 1927-es kiadás facsimile kiadása, Ecclesia, 1996.

Barlay Ö. Szabolcs: *Prohászka-interjú*, 1–2. Válogatás Prohászka naplójegyzeteiből és a Horváth Kálmán által összegyűjtött Prohászka-riportokból.

Prohászka ébresztése I–II (szerk. Szabó Ferenc) Két Prohászka-szimposion anyaga, a Prohászka-kutatócsoport tanulmányai, Budapest 1996 és 1998. (= PÉ)

Gergely Jenő: *Prohászka Ottokár*, „A napbaöltözött ember.” Gondolat, Budapest 1994. Itt további irodalom. (Hiv.: Gergely)

S. Szabó Péter: *Az evangélium és a munka*. Prohászka Ottokár társadalomfilozófiai munkássága. Ma Kiadó, Székesfehérvár, 1998. A végén válogatott Prohászka-bibliográfia.

Bővebb könyvészeti tájékoztatóhoz Gergely Jenő és S. Szabó Péter munkáihoz utaljuk az olvasót.

Dr. Koncz Lajos: A Prohászka-kutatások sorsa és áramlatai

A rendszerváltás után Prohászka püspök aktuális „helyzetét” e sorok írója a JEL-folyóirat 1990. márciusi számában közölte tanulmányban a cím összefoglalása szerint így határozta meg: „Prohászka szellemi száműzetése és visszatérése”. Ez volt az első írás és pillanatnyi diagnózis Prohászka Ottokárról a nagy fordulat után. Abban az írásban határozott hangot adtam annak a reménységek, sőt meggyőződésének, hogy „Prohászka szellemi öröksége fokozatos újjászületést fog megélni az elkövetkező években. „Az indítást ehhez annak a könyvnek a megjelenésétől is lehetett remélni, amely közel 40 esztendő süket csöndje, kínos agyonhallgatása vagy radikális elutasítása után – abban az 1990-es esztendőben volt várható. Az év végén, decemberben ténylegesen napvilágot látott a könyv Prohászka Ottokár: *Modern Katolicizmus* címmel (szerkesztette dr. Koncz Lajos, Bp, 1990, 420 old.), mely azt a feladatot igyekezett vállalni, hogy „egy gyökeresen megváltozott világnak bemutassa”, ki volt az a főpap, akiről síremléke azt „merte” írni és ígérni, hogy „Magyarország apostola és tanítója”. A Szent István Társulat reprezentatív kiállítású művel kíván hódolni a nagy Főpap emlékének – annyi idő után. A válogatás pedig – a kísérő életrajz és életmű-értékelés mellett – reményünk szerint sok olvasónak szerzett örömet azzal, hogy a könyvcím ígérete szerint újra leköszölte Prohászka egykor Rómától letiltott híres munkát, amely 80 év óta nem volt olvasható. Ez a *Modern Katolicizmus* az 1905-ben kinevezett fehérvári püspöknek a II. vatikáni zsinatot megelőlegező teológiáját, világ felé való nyitását, ökumenizmusát, hit és tudomány szintézisét, modern lelkipásztori módszereit, a világi hívek nagykorúsítását és apostoli mozgósítását foglalta össze főpásztori programként különleges értéket képvisel még a Válogatásban az Összkiadás megjelenése után előkerült 1901–19 közti Naplók szemelvényes leközlése első publikációként. És a Prohászka-kutatások számára jövőbe mutatón – a püspök gazdag levelezési anyagából vett idézetek, válogatás.

Tény, hogy e könyv megjelenése után bizonyos *Prohászka éledés jelei* kézzelfoghatóak lettek hazánkban. Elsők közé tartozott a székesfehérvári Prohászka-társaság újjászervezése 1991-ben, – a 60 évvel korábbi megalakulás után. Hasonló Prohászka-körök, szellemi műhelyek más városokban is indultak, több-kevesebb kitartással, hatékonysággal (pl. Egerben is). Többen – hívek és papok közül – személyes emlékeik lejegyzésével jelentkeztek; mások családjuk valamelyik tagjának ilyen megnyilvánulására hívták fel a figyelmet, amelyek a fehérvári Prohászka-múzeumban található Prohászka neve is újra varázserőre kapott, és visszacapott egyházi iskolák, intézmények, különböző körök, induló politikai társulások vették fel a nevét (nem biztos, hogy az utóbbiak esetében ez mindig örömet jelent!). Ez viszont örvendetes, hogy egyes főiskolákon (politológusok, vagy pl. tanárképzőkön hittanár-szakosok, Egerben, Miskolcon) szakdolgozati témaként fordulnak Prohászka életműve, vagy egy-egy alkotása felé. A hazánkban lezajlott rendszerváltás ui. a polgári demokrácia, szocializmus, liberalizmus problémáira irányították hatalmasan a figyelmet, s ezek keresztény kiértékeléséhez, elemzéséhez, de a gyakorlati politikában a közéleti felelősség tisztázásához tudatosításához is Prohászka nálunk a leggazdagabb és máig hiteles forrás.

A Prohászka-reneszánsz, ill. „visszatérés” jelei bizonyos *újabb publikációk* is. Ezek közt legfeltűnőbb volt eddig Gergely Jenő Prohászka Ottokár, a napbaöltözött ember c. könyve (Bp. 1994), mellyel az *Új Ember* is 3 alkalommal foglalkozott „Prohászka időszerűsége” címen. Gergely is egyébként ilyesvalaminek szánta könyvét, melynek Prohászka példájából a katolikus egyház „tanulhat megújulási programot” – „panaszkodás helyett”. De hogy a Prohászka iránti érdeklődés azért nem egyértelműen pozitív, hogy a

diktatúra alatti elutasításnak is van még bőven utánpótlása, mutatják bizonyos hírlapi publikációk, pl. a *Magyar Hírlap* 1993. jún. 19., aug. 7., 1995. okt. 28.-i és a *Népszabadság* 1995. szept. 8.-i számaiban megjelentek, amelyek szinte megsemmisítő bírálattal illették a püspök életművét. Szabó Ferenc 1994. ápr. 5-én Székesfehérváron a Prohászka-émlékülésen megválaszolta és elutasította a kritikákat (Ld. „A teljes Prohászkaért” in *Távlatok* 1994/3-4, ill. az *Új Magyarország* 1995. szept. 13. számában.)

Ezek a jelenségek azt mutatják: elérkezett az ideje, hogy igyekezzünk felmérni, *hol tartunk a Prohászka-kutatások területén* hazánkban, mi volt a sorsuk a diktatúra éveiben és milyen irányok, áramlatok alakultak ki mára e kérdésben? Mert a tapasztalat szerint eléggé divergálódtak a vélemények, s mind az egyházi értékelésben, mind a világi oldalon árnyalódtak is a szélsőségek. Az ügy érdekében viszont nem kívánatos és nem is szabad összemosódni hagyni a különbségeket.

Nézzük hát először, hogyan alakult Prohászka szellemi utóélete 1927-es halála után. Schütz Antal a Tudományos Akadémia 1936. májusi nagygyűlésén állapította meg, hogy „Prohászka a legnagyobb látók közül való, . . . aki szuverén biztonsággal értelmezte az idők jeleit. . . Arra van hivatva, hogy *a jelen és jövő magyarságának egyetemes tanítómestere* legyen.”

Prohászka szellemi hagyatékát Schütz Antal gyűjtötte össze, és szűk két év alatt (1928–29) 25 kötetben a Szent István Társulat adta ki. Az Összkiadás után még néhány különkiadás jelent meg az Elmélkedésekből, az Élő vizek forrásából és Az élet kenyeréből, egy részük külföldön. De aztán, főképpen 1948 után, sem tőle sem róla alig lehetett olvasni, hallani. Néhány bátorralan Vigilia-cikktől eltekintve teljes lett a *csönd és hallgatás* Prohászka körül, különösen pesti szobrának barbár ledöntése után (Faludy György vezetésével radikális szocialista fiatalok által, 1947. ápr. 27-én). A koalíciós korszak sajtója általában elítélőleg írt a sajnálatos eseményről, de nem hiányzott a kritikus, kárörvendő hang sem. Kunszery Gyula okt. 8.-i parlamenti interpellációja az ügyben (tettesek megbüntetése, a szobor helyreállítása) eredménytelen volt, és a „fordulat éve” után végképp lekerült a napirendről. És a ledöntött szobor jelképe lett Prohászka szellemi sorsának, az elhallgattatásnak.

Marxista részről Prohászka ellen főképp három *kifogás és vád* visszhangzott a 40 esztendő alatt. Ő lett volna a Horthy-korszak, a „keresztény kurzus” szálláscsinálója, aztán az úgynevezett „hungarista” ideológia megalapozója, és végül a harmadik, legélesebb vád állítólagos „antiszemitizmusa”. Ezek tisztázására máig igen sok publikáció történt, legutoljára Szabó Ferencről (az idézett *Távlatok* számban), legrészletesebb viszont a Modern Katolicizmus Életmű-értékelésében (ugyanott a legfontosabb addigi tanulmányok, források is megtalálhatók).

A legmakacsabb, újra meg újra visszatérő megbélyegzés kétségtelenül az *antiszemitizmus*. Ebben századunk tragikus holokausztbotrányának van a legjelentősebb szerepe és nehezen kiküszöbölhető háttérsugárzása. Ha ez a borzalom nem történik meg, Prohászka antiszemitának minősülő megnyilatkozásai rég elsüllyedtek volna a korszak egyéb alkalmi problémái és ügyei között. De a tisztánlátáshoz (bár az ilyen húsba-vérbe vágó dolgoknál keveset tud segíteni a logikai rendezés) mégis érdemes emlékeztetni, hogy az antiszemitizmusnak igen sok válfaja és intenzitási foka van. Ezek közt föltétlen szükséges, és a megítélés tisztességéhez is hozzátartozik, hogy pontos különbségeket tegyünk. Eredetét, a fogadtatást illetőleg főképp e fajtákat kell megkülönböztetnünk: *vallási-világnézeti* gyökerű (a kereszténységet óvó), *szociológiai* (társadalom-féltésű), *politikai* (nemzetellenességet, destrukciót feltételező és elhárító), és végül elvi *fajgyűlölő, rasszista, antiszemitizmus*. Az antiszemitizmus tehát mindenképp többértelmű, több szintű és mélységű kifejezés. Megtévesztésre is alkalmas gyűjtőfogalom egy nagyon sok fokozatot és eredetet magába foglaló magatartásról, érzületről; az enyhe irracionális antipátiától kezdve – a halálba üldöző gyűlöletig. Prohászka ezen distinkciók és árnyalatok figyelembevételével a 4 felsorolt fajta

közül legfeljebb az elsőt lehet megállapítani, tehát a keresztény mentalitást és erkölcsiséget féltő magatartást, némi szociológiai beütéssel – a magyarság társadalmi érvényesülését védelmező motivációval. Csak akik Prohászkaiban nem ismerik fel és el a lényegét: az Istenben élő, Isten országa ügyében elkötelezett apostolt, és csak evilági közéleti harcra redukálják az ő életét, azok tudnak ez ügyben is szűkített profán és politikai kategóriákban ítélni róla, de igazságtalanul. A kérdés sajnos általában nagyon ki van élezve. Szomorú adalék erre az a tény, hogy a Gál-émlékkönyvben a Prohászka-tanulmányomból a szerkesztők az antiszemitizmus-problémát teljes egészében elhagyták „óvatosságból” Hogy Prohászka a köznapi gondok felületi szintjén túl mélyebben, igazában hogyan gondolkodott a zsidóságról, azt a „Zsidó testvéreimnek” címzett 20 oldalas, ökumenikus hangvételű dolgozata mutatja a legjobban (ÖM 22), melyre először a Modern Katolicizmus hívta fel a figyelmet (71. o.), és az egyik ilyen támadás ellenében most Szabó Ferenc idézte fel.

Az előbbieken jelzett, radikálisan elutasító marxista eredetű magatartás mellett a hetvenes években megjelent egy mérsékeltebb mind árnyaltabb Prohászka-értékelés is, mely *Gergely Jenő* egyetemi tanár nevéhez fűződik. Ő persze nem Prohászka-kutatónak indult, a század egyháztörténelmének tárgyalásakor jelentkezett a belátás, hogy az egyház és katolicizmus századunkbeli megértéséhez elkerülhetetlen, hogy Prohászka-t és működését megismerjük („Prohászka és a neokatolicizmus” in *Világosság* 1973/ nov). Az ebből a felismerésből született Prohászka-kép bizonyos dolgokban méltányolta a Püspök magatartását, (pl. evangéliumi eredetű szociális érzületét, elveit, fölosztásait, más vallások iránti türelmét, alkalmazkodási képességét a történelmi fordulatokban (pl. a Tanácsköztársaság idején), háború-ellenességét, stb. Az „obligát” marxista vádpontokat viszont fenntartotta a huszas évek Prohászka-járól, csupán enyhébben fogalmazott.

Gergely későbbi tanulmányai már új hangot ütnek meg, és pl. az 1982-beli („Prohászka és a keresztény kurzus” in Műhely, Győr 199.) végkövetkeztetése: „Valójában hát ki volt Prohászka? Szent, akinek tényleges szenttéavatásáról ma sem mondott le a katolikusok egy része, vagy pedig valamiféle kurzuspolitikus, akit az 1950-es évek hazai publicisztikája, de még jó nevű történészek egy része is fasisztának minősített? Nyilván egyik sem. Inkább olyan bonyolult jelenség, akinek személyében együttesen egyszerre testesült meg a korabeli magyar katolicizmus és magyar társadalom valamennyi ellentmondása.”

Ugyanez a konklúzió – majdnem változatlan formában – ott található Gergely legutolsó művében is a Prohászka-könyvben (239–40). E művében a legfőbb változtatást Prohászka utolsó évtizedének értékelésében észleljük. Elismeri ugyanis, hogy Prohászka „a keresztény nemzeti Magyarország” megvalósulása reményében segítette a forradalom után megalakuló „keresztény nemzeti kurzus” megerősödését. És mint a vesztes háború és forradalmak utáni, Trianon-fenyegette lelki szélhulló nemzet szellemi-lelki vezetője igyekezett *reményt és önbizalmat ébreszteni a lelkekben*. E célból felrázó beszédek tartott a hazaszeretetről, nemzeti érzésről, magyarságtudatról (ezt „hungarizmus”-vádként emlegette az elmúlt korszak), de Gergely szerint ez sem volt nála „rasszista jellegű” (217). Különösen jelentős, hogy a faji antiszemitizmus vádjában lényegében felmenti Prohászka-t. Az ez ügyben legkonkrétabb vádpont az 1920-as „*numerus clausus*”-törvényjavaslat tárgyalásakor elmondott beszéd. Erről Gergely kijelenti, hogy „Prohászka világosan látta: a törvényjavaslat nem faji törvény, hanem társadalmi kérdésben foglal állást” (196). Egy Népszabadság-beli nyilatkozata szerint (nov. 15.): „Prohászka-nál e probléma nem faji, hanem vallás-erkölcsei és szociális megalapozottságú.” Egyébként Gergely Prohászka-értékeléseinek változásait tiszteletreméltó őszinteséggel elismeri, és igyekszik megmagyarázni a *Vigilia* 1995/8. számában és a *Prohászka ébresztése II*-ben.

A könyvről mint történelmi műről általában elismeréssel kell szólni, főképp a mögötte lévő alapos forráskutató munka miatt. Eddig egyetlen Prohászka életrajz sem merített (például családi levelezés-anyagból a római tanulási korszakhoz), vagy a Pázmány-egyetem

hittudományi-kari gyűléseinek jegyzőkönyveiből (az egyetemi tanárság ügyében). Ugyancsak alapos levéltári dokumentáció (esztergomi primási levéltár és püspökkari jegyzőkönyvek) alapozzák meg és teszik jobban érthetővé Prohászka életének tragikus index-ügyét.

Ezek alapján felmerülhet a kérdés: úgy tekinthetjük-e Gergely Prohászka-könyvét, hogy az beleilleszkedik immár a *katolikus egyháztörténelem* Prohászka-értékeléseinek vonulatába? Erre a felvetésre viszont határozott *nemmel* kell válaszolnunk, biztosan Gergellyel is egyetértésben. Ez kiderül könyvének előszavából, a mű egész atmoszférájából, de több konkrét értékítélet figyelembevételével is.” Célunk – olvassuk a 10–11. oldalon – , hogy a világi történelemírás és publicisztika segítségével mutassuk be őt a mai kor emberének, ... a történettudomány eszközeivel portrét rajzolni és életrajzot írni Prohászkaról.” „Éppen ezért nem vállalkozhatunk a filozófus-teológus részletes elemzésére, lelki, és spirituális problémáinak tárgyalására, erre a katolikus tudósok a hivatottak.” Világos beszéd. A könyvtől tehát *nem várhatjuk a „teljes Prohászka” bemutatását*, nemcsak mennyiségi-tartalmi szinten, de abban a mélységi, lelki-szellemi dimenzióban sem, ami pedig Prohászka személyiségi lényege, titka, amiből minden forrás: az Istennel telített lelki ember és apostol portréját. Ezért bizony „világi történetírás” ez, sőt helyenként a hívő érzékenységét sértő profán az atmoszférája. Pl. Prohászka jórészt csak evilági szinten igyekvő, ambiciózus, tehetséges ember, így kerül a jezsuitákhoz Kalocsára, így jut ki Rómába teológusnak, és kb. így lesz pesti egyetemi tanár is, stb...

Vagy pl. az a kitétel: „Prohászka halálakor azonnal megindult a *propaganda*, hogy a püspök a *szentség hírében élt és hunyt el*”(237). Ez a „propaganda”-terminus nemcsak a tények torzítása, de mint fogalmazás sem helytálló egy tudományos igényű történetírásban. Gergely előszavából már idéztük, hogy a „világi történetírás és publicisztika segítségével” kíván Prohászka-portrét rajzolni. Természetesen van helye a történetírásban a népszerűsítő olvasmányos feldolgozásnak is. De sajnos a mi egyháztörténelmi felfogásunknak és megközelítésünknek végképp idegen az a stílus, ahogyan különösen Prohászka a „nőkkal való kapcsolatát” tárgyalja, köztük kiemelten Dienes Valériához fűződő „rejtélyes barátságát”. („melynek megfejtése még a kutatókra vár”, 205).

Ugyancsak „ellentmondásos” történeti értékelés (de legalábbis igen pontatlan fogalmazás) Prohászkaról 1905 előttre vonatkozólag hogy „addigi írásai és közéleti szereplése a *liberalizmus és kereszténység* összeegyeztetésére irányult. „Szerintünk ennek az ellenkezője az igaz. Prohászka a szekularizáló liberalizmus ellen lép porondra, csak így érthető az olyan kiáltó megnyilatkozások, mint „a kereszténység és liberalizmus két egymással homlokegyenest szembeálló világnézet” (Nézetrostálás c. cikk 1901-ből), vagy 1899-ből ez a tanulmánycím: „Liberalizmus és kereszténység”.

Ugyanígy nem fogadhatjuk el, amit Gergely az „*idősödő püspökről*” ír (203), hogy t. i. „igencsak rendpárti lett, feledve demokráciát és népfeliséget”, és „messze került a századfordulói merész reformertől”. Idős korunkra mindannyian valamelyest változunk: a tempó meghiggad, a stílus nyugodtabb lesz. De hogy Prohászka ifjúságának szociális reform-eszmeiségét mindvégig megvallotta, ékes bizonyossága élete utolsó, 1926-os nagygyűlési beszéde. Ebben – Gergelytől is idézve (220) – „a proletariátus nyomoráról és szenvedéséről” megrázó együttérzéssel beszélt, és a „gazdasági rendszer gyökeres megváltoztatását” követelte „a proletariátus megszüntetése” érdekében, „nem félve a radikalizmus vádjától”.

Gergely Jenőnek a fentiekben egyháztörténeti és teológiai szempontból mérlegelt Prohászka-művét a jelzett fenntartások ellenére a maga: helyén értékelni kell, de világosan leszögezve, hogy ő a Prohászka-kutatások vonulatában elkülönülő, önálló ágat képvisel.

A továbbiakban még azt a *katolikus és kontinuitást jelentő vonulatot* kell ismertetnünk, amely 1950 után majdnem teljesen eltűnt, de a hetvenes évektől kezdve erősödött, s mára reményteljes újjászületés jeleit mutatja már – hála a Gondviselésnek.

Az első bátor-bátortalan „próbálkozás Rónay György nevéhez fűződik (abban az időben és légkörben történelmi tettnek számított!). 1973. dec. 23-án az *Új Ember*-közölte: cikkben ö vetette fel és hirdette meg elsőként „Prohászka és kérdőjelei” címmel, hogy „ma már kell annyi bátorságunknak, kritikánknak, távlatunknak és tárgyilagosságunknak lenni, hogy *hozzákezdjünk a munkához, egy mai Prohászka kép kialakításához*... Sokat, nagyon sokat nyerhetnénk egy mai szemmel látott, igazabb, hitelesebb, kevésbé diadalmas, időszerűbb Prohászka-képpel.” Ezen ébresztő riadó után, egy év múlva Rónay, mint a *Vigilia* főszerkesztője lényegében egy egész számot szentel az ügy elindítására (1974/12), három tanulmányt közölt a *Modern Katolicizmus*) Ezt a kísérletet Rómából Szabó Ferenc szorgalmazta és bátorította. De segítette is részint a Vatikáni Rádió magyar adásainak szerkesztője több előadással, a hazai helyzetre való reflexiókkal, puhította, készítette az itthoni légkört – általában és ebben az irányban is. Rónay szerkesztői bevezetőjében azt írta, hogy „a Prohászka-probléma megoldását végre el kell kezdenünk, mégpedig mindenféle apologetikus indulat nélkül, kellő higgadsággal, körültekintéssel, tárgyilagossággal és tudományossággal... Nincs szó természetesen Prohászkanak a rehabilitásáról, mint ahogy nincs szó valamiféle átértékeléséről sem. Arról van szó, hogy újra elővegyük, megvizsgáljuk, alakjáról – ahol kell – letisztítsuk mindazt, ami kénytelen-kelletlen rárakódott, megpróbáljuk megmutatni azt, ami tévedései, kudarcai ellenére úgy állja az időt, hogy érdemes közkinccsá tenni és termékeny örökségként továbbadni...”

„A vállalkozás nem kockázatmentes” – érezte jól Rónay, mind politikai szempontból, mind a katolikus Prohászka rajongóinak táborára gondolva. Az utóbbiak reagálása végülis bölcs és belátó elfogadás volt, de a politika oldaláról a *Vigilia* Prohászka-száma és meghirdetett programja, szerkesztői szándéka ellen durva, éles kritika jelent meg az *Élet és Irodalomban* E. Fehér Pál tollából. Ennek lényege volt, hogy „Prohászka helyét a marxista történettudomány véglegesen meghatározta, e kérdésben nincs helye semmiféle revízióknak és párbeszédnek. De hogy a *Vigilia* szerkesztősége reálisabban mérte föl a szellemi horizontot és jövőt, bizonyítják a további események és bár nem küzdelmek nélkül – a fejlemények.

A hetvenes évek végén ugyanis a katolikus Prohászka-kutatás hatalmas kísérletbe fogott. Több oldalról csöndesen szorgalmazva (főképp a fehérvári püspökség és a Szent István Társulat részéről), de talán még inkább spontán Prohászka-elköteleződésből két kiváló Prohászka-kutató 1978 elején hozzájárított *egy nagy Prohászka-antológia* összeállításához. Dr. Vass (Klimes) Péter piarista irodalomtanár ötlete adta meg a terv alapkonceptióját: Prohászka műveinek egészéből (a 25 kötetnyi ÖM) plusz még hozzá az eddigi indexelt, de már publikálható munkáiból és levelezéséből, valamint újabban előkerült kézírataiból – többkötetes gyűjteményt összeállítani. Ennek darabjait a 4 alapérték (igaz, jó, szép, szent) kategóriái szerint csoportosítják, osztják szét, és így mintegy szellemi keresztmetszetet nyújtanak Prohászkaról.

Ennek a jórészt Vass Péter által összeállított anyagnak Prohászka levelezéséből való kiegészítését és az egésznek sajtó alá rendezésében való közreműködését vállalta a másik kitűnő kutató (a levelezési anyag gyűjtését és rendezését egészében neki köszönhetjük), Dr. Belon Gellért püspök. Ő írta meg az 5 oldalas bevezető tanulmányt is a Válogatáshoz, melyből többször idéztünk a *Modern Katolicizmus* életmű-értékelés c. tanulmányban. Az életrajzi összeállítás viszont Vass Péter munkája volt.

Az elgondolás a maga nemében, irodalmi és esztétikai megközelítésben jó és hatásos, főképp a Prohászka-ismerők számára vonzó, de nem biztos, hogy Prohászka életműve egészének átfogására és mai ismertetésére a legmegfelelőbb módszer. Belon Gellértnek is voltak a koncepció szempontjából kételyei és aggodalmai. A terv sorsát végül is az *Állami Egyháziügyi Hivatal* elutasítása döntötte el, ezzel a megokolással: „túlméretezett” (három egyenként ezeroldalas kötet lett volna), „mesterkéltné” (sokszor erőltetett) csoportosítás, és

semmi nyoma benne a Rónay, Szabó által felvetett és szükségesnek vallott korszerűbb, mához szóló Prohászka-bemutatásnak.

Az anyag átdolgozását, egy kisebb válogatás elkészítését megakadályozta illetve késleltette Vass Péter halála (1982) és Belon Gellért elhatalmasodó betegsége, mely 1987-ben ugyancsak halállal végződött. Azon év őszén az egész hatalmas anyag – a Szent István Társulat bizalmából – hozzám került, és féléves kemény, kritikus, de örömteli munka után (persze egy élet Prohászka-tanulmányozása volt mögötte) 1988. február végén át tudtam adni a kiadónak az *egy kötetre redukált Antológiát a kísérő tanulmányokkal együtt*. Az ÁEH csak ilyen terjedelemben volt hajlandó elfogadni, de még így is súlyos vitákat és küzdelmet kellett folytatni az ügyért. Nemegyszer teljes elakadással fenyegetett a kiadvány sorsa. Pl. mikor Gergely Jenőt akarták mellém rendelni – „konzultánsnak”, amit természetesen nem vállaltam. Gergely neve egyébként (Gecse Gusztávval együtt) már 1984-ben felmerült az átdolgozás segítőjeként. Ez a javaslat abban a lektori véleményezésben szerepel, amely a Belon-Vass anyag elutasítását tartalmazza, 1984. aug. 26-iki keltezéssel, Rádics József kultuszminisztériumi munkatárs aláírással. Ezt az iratot 1987-ben – mint „követendő irányelvet” adták kezembe az ÁEH-ban (a Prohászka-Múzeumban is megtalálható). Az akadémikusok az ÁEH részéről a benyújtott kézirattal is folytatódott. Tény, hogy csak az ÁEH 1989-iki felszámolása után 1990 végén jelenhetett meg végre a könyv.

Mindezen események, mozzanatok, küzdelmek részletezése – reményünk szerint – nem volt hiábavaló. Egy súlyos időszak teljesebb feltárását, a keresztény könyvkiadás küzdelmeinek jobb megismerését is segítette a Prohászka-kutatások sorsának felidézésében.

Összefoglalásul megállapíthatjuk tehát, hogy *4 vonulat különíthető el eddig a Prohászka-kutatások területén:*

1. Az induló, *Schütz* névvel fémjelzett, fenntartás nélküli értékelés.
2. A teljes elutasítást jelentő *marxista* megbélyegzés.
3. Az ebből kiváló, mind jobban önállóuló és történelmi objektivitásra törekvő, „profán” világi értékelés-vonal (*Gergely* névéhez fűződően). És a
4. a hagyományból kiinduló, azzal kontinuitást vállaló, de a mára is figyelő, a mához szóló Prohászka-üzenetet kereső, *új feltáró kutatás* (Rónay, Szabó, Vass, Belon, Koncz, Barlay stb. nevekhez kapcsolódva).

A katolikus kutatás legújabb, nagy ígérete a székesfehérvári „Ottokár püspök Alapítvány”, mely 1994. okt. 4-én alakult, Takács Nándor megyés főpásztor elnökletével. Célját, eszmei elköteleződését az alelnök P. Szabó Ferenc SJ atya a *Távlatokban* (1996/1) így summázta: „*Prohászka ébresztéséről*¹ van szó, a teológus, misztikus, az egyház korszerűsödését szorgalmazó, szociális érzékű főpásztor szellemének élesztéséről.”

Segítse a Gondviselés a nagyszerű terv és szándék mielőbbi, és minél teljesebb megvalósulását – az Alapítvány köré tömörülő kutatócsoport lelkes munkájával!
(1996)

A fenti tanulmány – bővebb anyaggal, de a lényegben megegyezően – megjelent a JEL folyóirat 1995/2. számában. Ottani címe: Prohászka korszerű és teljes értékelése felé.

¹ A kutatócsoport tanulmányaiból már megjelent két gyűjtőkötet Szabó Ferenc gondozásában: *Prohászka ébresztése I* (1996) és *Prohászka ébresztése II* (1998). Ezenkívül megjelent három kötetben (Barlay Ö. Szabolcs, Frenyó Zoltán és Szabó Ferenc gondozásában) Prohászka teljes naplójegyzete.

Szövegválogatás

Nyitány (1914. I. 10.)

*Laus*²

Ez a lélek pacsirtadala; mikor tele a szíve a lét s az erő érzetével s mikor vonzza őt az ég, az az azúrmélység s magasság: akkor tör ki belőle a dicséret. Az a sok néma dal, az a sok pihenő affektus, az a sok álmodó szeretet, öntudatlanságban elaltatott szeretet, mely a világban van, a lélekben megértéssé s megérezéssé s uralkodássá s lendületté lesz: benne, rajta zendül meg mint dicséret: Az ilyen éledő, duzzadó lélek kedvét leli az Úr énekében, a természet, a világ, a lét harmóniáinak, nagyságának, szépségének megzenésítésében, himnusz szeretet s zsoltár a szenvedélye. Mikor a lét harmóniája a lét teltebb fokán benne kiváltódik mint érzés, akkor dicsér, s természetes, hogy az egész léttel, az egész világegyetem dicsérete lendül ki belőle. Mint a pacsirta pihegő torkából, kifogyhatlan trillákban, meleg, édes affektussal, érzéssel. Örülhet a pacsirta, hogy ő annak a sok szárnyas madárnak dicséretét mondja el, mellyel ők dicsérni akarják az Istent. Örülök én is, mikor a dicséret dallama csendül meg bennem s emelkedem s Uramnak énekelek. Így énekeltek a zsoltárok [s hogy énekét filozofálás ... nélkül, hogy]. A fölség meglátása s szeretetének megérezése mint „*laus*”, mint *canticum laudis* tör ki a lélekből. S megérik, hogy a dicséret pihen égen-földön, hogy csillagok és virágok mind csak kották, s hogy azért jelentenek éneket, mert olvasni tudok, éneket olvasok ki, ha lelkem végigfut rajtuk, áriát, melódiát érez meg. Mert a dicsérő lelkek a csillagok, a virágok, a lombok, a füvek, az állatok, az ásványok, a fények, a színek, a szelek, a vizek, az esőcseppek, s a hópihéek s az angyalok s a szellemek énekét énekelik. Akarnak mindenütt énekelni, *in omni loco dominationis ejus*... Azért aztán Krisztus is a dicséret énekét, imáit: *clarificavi nomen tuum* fénybe, dicséretbe állítottam lényedet... S én pedig egyesülök Uram lelkével e dicséretben: ő a mi pacsirtánk... ő olvasta ki a kottát... Lelkében szólalt meg a harmónia... ő az organon ... a sz. misébe bele van állítva az érzés...[két sor olvashatatlan]: *homo creatus est ut laudet* ... íme egy énekes lélek, természetes, hogy ének lévén a lelke, hát az tör ki belőle... A praefatio: *laudent angeli*... Az Oltáriszentség: a *laus Dei*, a vasárnapi reggeli hálaénekből így neveztetve éneklaut ... ott egy énekes, dicsérő világ zárkózik: *Per ipsum ergo hostiam* (Szt. Pál). Akarunk mindig énekelni, ki nem fogyni, mint a hullámozó tenger hullámai, mint a szélvész rohamai, mint a csillagok rezgése, mint a források lüktetése, mint a szívek dobbanása: úgy dül és tódul és folyton hangzik: *laudate* ... Ily érzése van Krisztus Urunknak az Oltáriszentségben. Okvetlenül egyesülni vele... Vele ebbe a tengerdagályba, annál is inkább mert a mienk; ezeket le kell foglalni, föl kell ajánlani, magunkévá, tenni, azt mondani: az ő dicséretével dicsérlek Istenem, és szeretni ezt a nagy dicsérőt s beleolvadni: *Ave Jesu sponse floride*...? (182) (173) Gertrúd.

Azután a nagy vágyak (Febr. körlevél)

Vö. Élő vizek forrása (A mindenség érzelmeivel)

² *Laus*. – Kiadatlan. Székesfehérvári Prohászka-archívum.

1. Prohászka tanulmányi évei és lelki fejlődése

A Collegium Germanico–Hungaricumban (1887)

I.

Sötét őszi est borult a római Campagna messze elterülő síkságára; az ég ragyogó színei, melyek a lenyugvó nap nyomában utánozhatlan itáliai változatokban kigyúlnak, lehültek, s az utolsó bíboros sáv is, mely a Tyrrheni-tenger delejes tükre felett sokáig szokott küszködni a hamvas enyészettel, kialudt. Klasszikus földön zakatol a vasabroncs-páron tovairamló vonat, ki tudja, mily volszk, gót, vandál, német, francia hősök porát rengeti meg dübörgésével. Ha meg is rengeti porukat, de nem kelti föl vasvértes alakjaikat, legföljebb a méléző utas emlékezetében. Szegény emlékezet, hogy kínozz, hogy csigáz el öntermékenységed; a szív élénk vágyai, melyek a forrón óhajtott Róma közelében lázas feszerővel tágítják a lelket, kincsestáradból elővarázsolják a világtörténelem valamennyi eseményeit, fölkeltik az isteni s emberi nagyság szebbnél szebb, hatalmasabbnál hatalmasabb alakjait, s szinte belefáradsz főséges kontemplációdba.

Tegnap dél óta a gyorsvonat ragad magával Tirol hegyei közül, s ma este közeljárok vágyaim céljához, azon helyhez, azon darab földhöz, melynek neve a gondolatot érzelmmé s az érzelmet szenvedéllyé fokozta az ifjúban – s nem vesztett hevéből, nem varázsából cseppet sem, sőt a lelkes emlékezet örökzöld lombjával ékeskedik a férfiúban, – ez a név Róma. Lelkemben csengett a régenmúlt időkből a zarándokcsapatok éneke, midőn a Via Flaminia lejtőiről vagy az Appenineken leereszkedő Via Salariáról először megpillantották Róma falait s tornyait:

*O Roma nobilis, Orbis et Domina
Cunctorum urbium excellentissima
Rosco Martyrum sanguine rubea
Albis et Virginum liliis candida
Salutem dicimus tibi per omnia
Te benedicimus; salve per saecula.*

Hányszor mondogattam e verset magamban, midőn az esztergomi szeminárium folyosóján sétáltam föl-alá a hetedik és nyolcadik osztály klasszikusait forgatva néha szívesen, néha kénytelenül. Te benedicimus: salve per saecula, – a „Salve” azután a képzelet lepke szárnyain gyorsan átrepült tengeren s Appenineken, elandalgott Róma falai mellett, körülrepkedte tornyait, földbe süppedt kapuit, elcsatangolt utcáin, s kérdezte: nem volna-e itt hely egy ifjú lélek számára, ki néha álmában is elstutogja: Te benedicimus: salve per saecula.

Hogy ébredt föl ez a „Salve” most a valóság hatalmával, hogy visszhangzott bele minden gondolatom és érzelmem! S mialatt még csengett a képzelet éneke, s mialatt a vonat zakatolása fantasztikus zenét írt a lelkes szavakhoz: berobogtunk Marcus Aurelius falán át a Viminali halomra, a gép sikított, az ajtók nyíltak, s én ünnepélyes megilletődéssel léptem Róma szentelt talajára.

A szolgálattelkek s a bérkocsisok zsviváján meg nem ütköztem, aki megfogott, ahhoz mentem; a legdühösebb karbonárit is átkaroltam volna. Ki tudja, nem hatja-e meg fekete, kerges lelkét az ifjú lelkesedés tüze, mely felejt szülőt, hazát, házat, hogy eszményeknek éljen, – mely elzarándokol az emberiség közös városába, hogy a nemzetiség korlátain túl tanuljon embereket szeretni; s ki tudja, nem ébred-e föl nemes önérzete azon millió szívekben élő hiten és lelkesedésen, mely a pogány nagyság, a klasszikus műveltség, a görög művészet

emlékein emelkedő római egyházat s a szentszéket úgy akarja szeretni s soha felejteni, mint az első vértanúk, kiknek sírja tán lábaim alatt rejlik.

A kocsis málhám után ment, én a kocsi mellett álltam. Az est ködös fátyolán átszűrődő gázfény terjedelmes piacot világított meg, a tér közepén vastag vízsugár szökött kétemeletes házmagasságra, átellenben sötét, nagy romok terültek el, üregeikből kétezer esztendő bámult a jövevényre, némely boltív megtörve meresztette karjait a magasba, csonkán és csupaszul méléztak az éjben, – hisz oly sokat láttak, eleget mélézhatnak. Szinte lélegzetemet tartottam vissza, úgy néztem a környezet elmosódó alakjaira, hallgattam a vízsugár lubickolását s a távoli tornyok szaggatott harangszavát. Nem ismertem semmit, nem tudtam, hogy mi ez, ami körülvesz, – de odaadnám-e ez elfogult hangulatot, e mindent felölelő sejtelmet a biztos tudásért? Mennyivel gazdagabb, mennyivel tartalmasabb volt e fönséges sejtlem az évek, a helyek, az események száraz tudásánál? Nem tudtam, mik e romok; vajon Augustus, vajon Agrippa vagy Nero vízvezetékeiből dől az a vízsugár, vajon a Sabini hegyek kopár sziklái közt vagy az Albanói lejtők olajfás virányaiban nyílik-e forrása? S az a távoli harangszó, ki tudja, mely templom tornyáról hullámszik az égbe, s az a templom, mely sír fölött épült vagy mely szenátori ház helyén, talán Pudens, talán Paula, talán az Aniciai család elpusztult telkein?

Ki bírná kifejezni azt a nyílt, őszinte érzelmet, azt az ünneplő hangulatot, mellyel Rómába bevonultam? Oly szentek, oly tiszteletreméltók voltak utcái, mint egy ünnepi díszben álló templom falai, oly áhítatra gerjesztettek, mint az oltárról szállongó tömjénfüst, s oly csendben méléztak a Quirinál és Viminál halmai, mintha úrfelmutatás lenne, csengettyű sem szólt, hogy a csend mélyebb legyen.

A kocsi hosszú utcán robogott végig; nesztelen, csendes volt, embert is alig láttunk; óriási palota szegélyezte egyfelől az utcát, másfelől magas falak alig egyik-másik ablaktól áttörve; a palota szögleténél az utca térre szélesedett, közepén magas obeliszk emelkedett, jobbra-balra a hatalmas gránitszáltól két szoborcsoport, – ágaskodó lovak, melyeket erős kéz fékez, mintha megbokrosodtak volna az obeliszk lábánál zúgó szökőkúttól, mely széles ércmedencébe árasztja vizét; a hétkarú lámpa sugaránál olvastam a föliratot: Opus Phidiae – Opus Praxitelis. Azután meredek lejtőn vágattunk, egyik-másik ház homlokzatáról a pápai címert s a gázfénnyel küszködő szürkületben a márványlap föliratát lestem el: Munificentia Pii Papae IX. A lejtőről leérve, sürgő-forgó élet vett körül, ügyesen rohanó s egymást kikerülő hintók, lármás kikiáltók, élénk gesztikulálással ingerkedő csoportok; a szűk utcák tömkelegében kocsisom olimpiai versenyzőhöz illő ügyességgel kerülte ki a méta gyanánt álló szegletköveket; még néhány perc, s a kocsi megállt a Palazzo Borromeo előtt: „Ecco il Collegio Germanico!” szólt a Circus Maximus kocsisainak sarjadéka az ostorral a kapura mutatva.

Komorán állt előttem a Palazzo, magas földszinti ablakait hatalmas vasrácsok védték, erőteljes emlékül s díszítményül maradtak rajta azon korból, midőn az utcai harcok<ban> és versengésekben jó szolgálatot tehettek. Régen volt ugyan, midőn a Colonnák s Savellik párthívei aprózták föl egymást s a palazzókból várak lettek, – de azóta a fölösleges vasrács a reneszánsz palotákról le nem tűnt. Világosság sehol sem látszott. Csak a kapu mellett való ablakból világított bágyadtan az olajlámpa sugara. A kocsi elrohogott. Bemenjek? Honnan merítsem azt a hősi lelket? Mert hisz ez azon ház, hová „hét évre temetnek”, hol „csak salátát esznek” és „olajat isznak”, hol „polentával lakmároznak” és savanyított olajbogyókban dúskálnak. Ez azon ház, hol facipőben járnak, hol vagy meghalnak vagy megbolondulnak, hol ... stb. De félre sovány rémek, rám uszított titeket a pinguis Minerva; itt terem a babér, máshol más koszorú. Oly bizalommal jöttem ide, hogy azt se gondoltam, mi lesz itt majd velem. Nem bánatosan, nem félénken, hanem örömmel fogtam a csengettyű húzóját; idegeimen a fölhevült vágy s a lázas érdeklődés villanyfolyama futott végig, karom

megrándult, a csengettyű szólt, s amint jöttem, úgy léptem át a küszöbön: kétkedés, gyanakodás nélkül ... gyermeknek jöttem ide.

Tito, a portás római komolysággal fogadott, a „grandezza”-t kifejező arcvonásokban a meglepetésnek árnyalatát sem láttam; nyugodtan nézett meg tetőtől-talpig, azután gondolta „puñ passare” (mehet). Tito kiszolgált pápai zsandár volt, akinek éppen a pápai uralom utolsó éveiben elég alkalmá nyílt bőséges emberismeretet szerezhetni. Mindig a tisztelet bizonyos nemével néztem Titóra, annál is inkább, mert külső vitelében is megőrizte a Titus névhez fűződő vespasiáni méltóságot. Különbén sem volt közönséges ember az ilyen Tito-féle kiszolgált pápai zsandár. Ha a rend s az igazság közegeinek minden főváros ad alkalmat cifra tapasztalatokra, mennyivel inkább Róma az ötvenes s hatvanas években. Nyüzsgő hangyabolya az áskálódásoknak és fondorkodásoknak, hol a legkétesebb existenciák is találtak foglalkozást s hozzá jövedelmet a turini s később Florencre avanszírozott kormány pénztárából. Foglalkozásuk nem volt más, mint közvéleményt csinálni, Rómában zsoldjukat elkölteni s egyes verekedésekben vért ontani, de inkább mások által s mások bőrén ontani az „Italia Una” ragyogó eszményeiért.

A Colosseum éjféli magányában, a Palatium romjai közt, az osteriák alacsony boltívei alatt – éppúgy, mint a porosz követségi palotában egyre folyt az aknamunka, az összeesküvés, a lázítás, forrongás. A megvesztegetés kaput nyitott magának mindenfelé, még a Vatikánba is, eljutott melengető sugara egyik-másik könnyűvérű pap elámitott szívéig s üres zsebéig. Az italianissimi-k elfojtott gyűlölettel kritizáltak mindent az államtitkártól kezdve az utolsó karabiniere-ig, tomboltak minden ellen, amit a pápai kormány tett.

II.

A „silentium religiosum”, vagyis a szigorú hallgatás, mely az esti rekreáció után beáll, békéltetően s nyugasztalólag hat testre és lélekre; ez a béke a legbűvösebb harmónia, andalító bölcsőének, mely az édes álmodat lecsalja a szemre. Mindenki cellájába vonul. A Palazzo egyik szárnya öt emeletre magaslik, sőt az egyik sarok még magasabbra emelkedik, torony gyanánt uralja a háztetők cserepes pusztaságát. Hagyománya ez úgy látszik a régi római szokásnak, mely a házakat roppant magasra emelte. Dacára a kitűnő „puzzolana” földdel készített vakolatnak, sok baleset rengette meg a magas házak erősségébe vetett bizalmat; innen Augustus és Nero tilalma, kik a régibb törvényt megerősítették, hogy hetven lábnál magasabbra házat építeni tilos. A toronnyá meredő házak klasszikus tanúja Iuvenal:

– – *Tabulata tibi jam tertia fumant
nescis; nam si gradibus trepidatur ab imis
Ultimus ardebit, quem tegula sola tuetur
A pluvia.*

Satir. III.

A régi császári tilalmat most bátran meg lehetne újítani, midőn az Esquilini és Quirináli halmokon épült új Róma házai düledeznek; látni kéteméletes házat, melynek falai a szélrózsa minden irányában kíváncsognak az anyai földre, s ez ellenállhatlan vonzalmukban lucani fenyűszálak által akadályoztatnak.

Az ötödik emeletet, melynek lakóit Iuvenál szerint „Tegula sola tuetur a pluvia” a tradíció Olympusnak nevezte; éppoly találók voltak más házrészek és folyosók elnevezései. Ha azonban a tegula sola meg is védett az esőtől, de nem védett meg a nyári hőségtől, ilyenkor az Olympus lakói szívesen fölkeresték az udvar citromfáit, vagy a sarokban csörgedező „Aqua Virgo” forrásait. Azonban vigasztalhatták magukat. Dél felé a Collegiumtól emelkedik óriási arányokban Szent Ignác temploma s Jézus társaságának Collegium Romanuma. A vakolatlan s cementtel szorosan egyberagasztott téglák, melyeket 300 év esője és napsugara barnított, sötét színezetet kölcsönöznek az épületnek; – fügefafa is

nőtt ki az oldalkápolnák fölött kiemelkedő főhajó támfalán s több éven át néztem ablakomból, mint hajtogatta felém szellős lombozatát; jól esett látni a cserépfödelek vígasztalan régiójában azt az egyetlen világos zöld fát. Ott túl tehát a „sola tegula” alatt lakott Szent Alajos, még magasabb Olympuson, mint mi, s boldog Berchmans János mellette. Az ily egysorsú társak kedvéért szívesen tűrünk meleget, de hideget is. Kijut mindkettőből. A Rómában lakott szentek életrajzában rendszeren külön kiemelik, hogy sokat szenvedtek a hidegtől; a fagyos kéz és láb valami nagyon közönséges. Ceparri Szent Alajosról és boldog Berchmansról írja, hogy kezük megfagyott. Az idegen még többet szenvedett a hidegtől mint az olasz, ki kályhátlan szobájában, bundába burkolózva s kalappal fején ír, olvas, dolgozik.

De az Olympuson mégis szívesen laktunk, tekintetünk uralta Rómát. Északra az Olympus ablakaiból magas oszlop tűnik szemünkbe; az oszlop fejét Szent Péter vasszobra ékíti, a szobor körül vasrács fut, nem a mozdulatlan szobor, hanem a felmászó turista kedvéért. Az oszlop fehér márványból épült, belül üres s elegendő tért enged, hogy benne csigalépcső tekerőddzék fel síkjára. Inkább szűk toronynak, mint oszlopnak mondhatnók. Kívül a fehér márványon fölkigyózó szalagként reliefek domborodnak: római katonák, fegyverek, titulusok, sasok, istenek, – azután barbárok, öldöklés, harc, villám, futamodás, oltár, áldozat egymást váltják fel a koszorús domborműveken. Ez Antonius oszlopa, a markomannok és kvádok fölött nyert győzelem emléke. A változások csodás története Szent Pétert, az Antoninus uralkodása alatt sötét, ismeretlen szekta első püspökét emelte a győzelmi jelvényre.

Ha az esztergomi szeminárium ablakaiból nézek északra, nem látom ugyan Antonius oszlopát, de látom a tájt, melyen a harc s a győzelem vívatott. Fölfelé a Garam mentében villogtak a római sasok, messze Rómától, de buzdíttatva a Capitolium 800 éves dicsőségétől. S itt úszott át a Dunán a győzelem után szabadon eresztett két oroszlan; – sarjadékuk kiveszett a Vértésekben; jobb is, nem szeretnénk velük találkozni. Az emlékezet így köt össze sokszor távoli, idegen helyeket, közel hozza egy máshoz a Garam-vidékét és Rómát az emberi erő és iparkodás nyomán. Széles a föld, de van-e oly széles, hogy ne fűzzön barátságot ellentétes sarkai közt az emberi lelkesülés, akár a római hódítás sasszárnyán, akár a keresztény szeretet s önfeláldozás galambszárnyán?

Ugyancsak észak felé közvetlen szomszédunk Neptun régi temploma; csupasz romjaiból a „halhatatlan isten” kiköltözött, újabb épületek emelkedtek s szorították bele vasromjaiba falaikat. A magasabb emeletek lakója, ki szobájában föl-alá sétálva, officiumát vagy rózsafüzérét recitálta, eszmélődve felejté néha-néha szemét Antoninus oszlopán, Neptun temploma romjain; ha pedig a háztetők világosszürke pusztáján végignézett, a kimagasló kupolák, tornyok s a szellős loggiák s messze Szent Péter légbenálló Pantheonja adtak gondolatainak új, lelkes lendületet.

Az ifjúságé a lelkesülés, a férfias alkotásé pedig a tűzben kipróbált, kitartó szellemi erő. A szellem ereje és hatalma a lelkesülés hajtásából növeszti ki törzsét, fejleszti feje koronáját. A szellem ereje mint a tűz, mely megtör, hódít, asszimilál, – a lelkesülés olyan, mint a tűzláng előtt futó pír: forró, de még nem ég, nem lángol, nem világít. Előkészíti az anyagot, hogy kicsapjon a láng. De ahol lelkesülés nincs az ifjában, lesz-e ott szellemi, alkotó erő a férfiban? Ahol vizes fát rakunk a tűzhelyre, minő lángot, minő hőt várunk? Melegedjünk tehát először, akkor majd később égni is fogunk. Melegítsük az ifjú lelkét, a lelkesülő melegedés nyomán kigyullad lelkében az áldozatkész tettvágy.

Fejleszteni a szellemet a lelkesülés ifjú üdvösségéből, tágítani szoruló látkörét világraszóló emlékekkel, hol lehetne azt jobban megtenni, mint Rómában? A kilátás az ablakból ragyogó fényt önt a lelketlen tekintetbe, önérzetet s buzgalmat a lohadó mellbe; fősóhajts érzi, hogy itt törpének s kicsinynek lenni nem szabad.

Az ifjú, ki az ablakból kitekintett s az ezeréves emlékeken fölbuzdult, asztalához ül, s megelégedetten jártatja szemét cellája csupasz falain. Nem nélkülöz olajfestményt s freskót, a

fehérre meszelt térre szemeknek sugara az emlékezet bűvös lámpájának tarka képét rajzolja. A képzelet fölhevült játékában földre süti szemét, nincs szőnyeg a padlón, nem is pad a „padló”, hanem téglá; a díztelen padló a földi lét keserű és költészet nélküli valóságát juttatja eszébe; be jó gondolat, mely a lelkesülésbe életrevalóságot olt. A cella bútorzatán inkább Cincinnatus egyszerűsége, mint a „Palazzo” fénye látszott: az olasz nembánomság és igénytelenség, melynek az önmehtagadás és nélkülözés sokkal könnyebb, mint nekünk. Próbára teszi e részben a kényelmet jobban szerető ultramontanokat. Vaságy, asztal, könyvtartó, ruhaakasztó, mosdóállvány, két szék, – ez az instrukció. Minden egyéb fölöslegesnek ítéltetik. – Hogy pamlagféle alkotmány sehol sem létezik, arról nem is kell szólnom, hisz maga a zseniális Stolz Albán, pedig egyetemi tanár volt, sem láthatta be e bútordarabnak nemcsak szükségességét, de megkívánhatóságát is. Így szorul a kis cella a díztelen négy fal közé, egy ajtaja, egy ablaka, melyen a nap, s egyszerű ablaktáblák, melyeken a hideg is bejön. Rómában ugyan a tél nem adja ki igen nagyon mérgét; ha havazik is nagy ritkán, a hó mindjárt vízzé válik. De a havazásnál a hideg csak mint egészen mellékes körülmény jön tekintet alá, a havazás főmomentuma abban fekszik, hogy midőn a fönséges „Jupiter megköpdösi” a várost, minden rendbeli kis és nagy gyerekek örömére, nemkülönben a tanítók és professzorok méltóságosan titkolt tetszésére nincsen előadás, normálban, gimnáziumban, egyetemen!

Távol az Appeninek csúcsain hómezők csillognak, de a római rónák és halmok közt túrhető légmérséklet uralkodik. Reggel ugyan a zéruson is alászáll; volt olyan napunk is, hogy hat minus fokra szállt le a hőmérő, de napközben a lég ismét kimelegszik. Erre a kimelegedésre nagy súlyt látszanak fektetni a római építők s erdészek, mert kályhának a szobákban helyet nem szántak; az olasz közmondás is úgy tartja, hogy minálunk a hideget látni, náluk pedig érezni. Az érzésből ugyancsak kijutott főleg akkor, midőn a Flamini úton a Soracte hegycsúcs szagatott körvonalai láttánál igaza volt Horatiusnak:

*Vides, ut alta stet nive candidum
Soracte, nec jam sustineant onus
Silvae laborantes, geluque
Flumina constiterint acuto?*

Csakhogy a költő segített magán:

*Dissolve frigus, ligna super foco
Large reponens;*

de mi nem. Azonban a közösen viselt teher, pláne ifjú vállakon, elenyésző csekély; ez a közösség pedig a legkiterjedtebb a rektortól – le az utolsó, tegnap jött újoncig. Egyenlőség mindenben; ez az elv; ha 79-es tél van, akkor a fagyoskodásban is; a P. rector nem fűt, én sem. Csak a tekintély nem közös; *az övé, a mienk pedig a hódolat, a tisztelet, a lovagias buzgalom.*

Némely öreg páter télen mindenféle színt játszik, de hősies mehtagadásban inkább eldidereg délig, semhogy szobájába kis kályhát vagy parázsmedencét tétetne. Aki azonban az önmehtagadás e nemére nem érzi magát hivatva, agyagserpenyőben melynek felül, mint a kézikosárnak, ívben hajló fogantyúja van, hozhat magának izzó parázst. Az olaszok e primitív készüléket „caldino”-nak hívják. Az öreg P. Ballerini nem egyszer tartá fölvonulását a „caldino”-val kezében. Nálunk a klasszikus „caldino”-t csak a decemberi piacon didergő kofák ölében láthatni.

Ez a kályhátlan, egyszerű cella télen-nyáron egészen az enyém. Tanúja törekvésemnek, tanulásom- és imáimnak. Csendjében magamra maradva iparkodom, nem a szemeknek

szolgálva, hanem az önérzet, a meggyőződés által indítatva önálló tevékenységre. A cella kizárólagosan az enyém, senki oda be nem mehet. Akinek dolga van velem, az kopog, s az ajtóközben állva végezzük el ügyeinket, a törvény ugyanis azt mondja, hogy „in limine consistant”. Holmi „gemütlich” trécselések, hosszabb látogatások már ez intézkedés által is lehetetlenekké válnak; mert ajtóközben soká álldogálni, nem fér össze a jóízű beszéddel.

III.

A nesztelen folyosókon sűrűn egymás mellett nyíltak az ajtók a még csendesebb hajlékokba. Némely hajlék kalitkának is beillett volna. Nem hiába hívták egyik sorjukat „columbarium”-nak. A novícius a tisztelet szelíd tekintetével nézett arra, ki ily kalitkát magáénak mondhatott, s ártatlan aspirációi néha azon időn s azon boldogságon andalogtak, mikor majd ő is így lakik. Addig pedig a múzeum lett a diszciplína, a rend, a pontosság palesztrája, ott gyakoroltattak az újonnan jöttek a házi tradíciók pontos felértésében. Az első évet közös múzeumban s dormitóriumban folytonos felügyelet s közvetlen vezetés alatt töltik, míg beljűk nem oltódik az esprit de corps, a hagyományos rend, mely valamennyi regulának és a közszellemnek megtestesülése, mely az egyesekben tanít, hallgat, játszik, sétál – csendítésre alszik, ébred – parancsszóra, némelyiknek még a fejét is megnyitja a szent engedelmesség készítő hatalma alatt, de ha a fejét nem is, – a szívét bizonyára.

Hogy az esprit de corps a Collegiumban milyen, arra sok szó és sok jelző kellene. Nem fej-lekonyító, hanem életteljes. Ahol ifjúság él, ott az élet telje, - hajtson hát, sarjaddzék, mint a fa, midőn ágain s rügyein a duzzadó tavasz ingerkedik. Az egyház intézetei, hol ifjait neveli, nem üvegházak, se nem melegágyak; valami természetes, gyökeres erő jellemzi szellemüket, mely az egyesekre üdítőleg s alakítólag hat, s az idegenre is azt a benyomást teszi, melyet a tavaszi erdőszélen sétáló érez.

Valaki a Collegium Germanicumot üvegháznak nevezte el; nem tudom, vajon az üveget vagy a meleget vette-e tertium comparationis-nak, vagy talán a növényre reflektált? De az üvegház növényzete mindig importált valami, csenevész és sápadt, álmosan bölintnek levelei, nem mosolyog le rájuk szülőföldjük ege, s úgy érzik magukat, mint a jobb hazába kívánczó, mint az öreg ember, akinek kályha kell: már pedig a Collegium szelleme oly eleven s erőteljes, s úgy sarjad és hajt, hogy akit megragad amúgy szíve mélyén, fölrezzenti benne, ami életképes csirát fektetett lelkébe a Teremtő keze.

Szellem! ki ne érezné e szónál valami természetfölötti, különös erőnek szárnyacsattogását, mely oly magasan jár, de meg épp oly mély csendben működik, mely szilárdul épít, hat, mely cseppenként szivárog s összegyülemlik, – mely finom szálakat fon s megtörhetlen kötelékekké sodorja azokat, egybeköt velük szíveket, lelkeket tér és idő határain túl az eszme szolgálatára. A szellem a lelkek közérzete, a szívnek közdobbanása, egy átértett s átértett közlelkesültség.

A Collegiumnak sajátos szelleme van, melybe belejátszik s beleszövődik sokféle tényező. Volt valami puritanizmus a cincinnatusi ridegséggel fölszerelt házon, ezen a csupasz téglapadlón, ezeken a kép s dísz nélküli falakon, mintha középkori lovagterembe lépnél, hol nagyjában faragott tölgyfaasztal s székké bárdolt fatuskók kínálkoznak, s a szögletben medvebőr terpeszkedik pamlag helyett, – de a puritán egyszerűségbe Róma fénye, pompája, márványa, s művészete sugárzik bele csodálatos kontrasztként. Az olasz könnyűvérűség szemben áll a német komolysággal, – lendületes kedélyük életet önt a nyugodt, kissé kódös északi fölfogásba. Az a mély kereszténység, az a bensőséges hit az olaszban tágítja az ultramontán ifjak szorongó lelkét; a férfias erény, az önmegtagadó élet, a kritikával művelt tudományok folyton önállóságra biztatják s lábra keltik a kevésbé elszántakat is.

Környezeted egyre int, nógat férfias, elszánt cselekvésre; közvetlen közeledben látod az erény legszebb példáit, s szinte belekényszerülsz s beleragadtatol életük folyamába, melytől kezdetben kissé borzadsz, de utóbb észreveszed, hogy jó is, édes is.

Mindjárt kezdetben nihilistává tesznek: elveszik mindenedet. Pénzedet a P. ministernek adod át, ruhádat a guardarobát gondozó fráternek. E perctől fogva hét évig pénzt nem látsz, hiába viszket tenyered, – még ez az általános omen is kivetkőzik ez időre jelentéséből. Zsebed szűz tiszta lesz, a legkegyetlenebb vegyi kutatás sem fog benne találni soha olyasmit, ami a krajcár penészéhez vagy az elnyűtt bankó mikroszkopos foszlányához hasonlítana. A koldus kitér utadból, azt se kell mondanod, hogy „sono pittore”, tudja, hogy zsebed egészen „piktori”, festői ürrel díszeskedik.

Nincs semmid; nemcsak a szék nem a tied, melyen ülsz, – a könyv, melyből tanulsz, de az a ruha sem a tied, mely takar, még a fehérnemű sem, mert mindezt a Collegium szolgáltatja; egészen másnak kegyelméből élsz, s nem magadé vagy, hanem azon egyházé, azon szentszéké, amely téged eltart, ápol, ruház, gondoz. Arra nem is gondolhatsz, hogy valamid különb legyen a másénál, de amire szükséged van, azt bőven megkapod; – aki két pár cipőt szakít, kettőt kap, aki ötöt, ötöt kap; csak a „guardaroba” vagy a „calzoleria” főnöke előtt fogsz örvendezni kétes dicsőségnek, aki amúgy könnyen elgondolja rólad: hadd szolgáljon reá erre az új párra, vagy az új fejelésre az utca kövezetén, hogy ha kedve tartja. Hét évre az anyagi gond nem lohasztja lelked szabadságát, föllendülsz s énekelheted:

Nem törődve semmi gonddal élünk mint madár,

Mely a völgy kis patakához csevegni eljár!

De ez a szabadság nem pajkos; illik a tógához! Nem ereszti szabad pórázra a tombolni szerető ifjú kedvet, nem nevel csikókat, – csak a terhét veszi le, hogy keményebben fogja a szellemi munka hámjába. Ezt a hámot beleakasztják a lélek valamennyi tehetségeibe, s haladnak hol nyikorogva, hol meg jókedvűen.

Körvonalazzuk tüzetesebben a Collegium benső szellemének természetét és kifejlését. Az oroszlanrész e tekintetben a P. spirituálist illeti. Szentsége, buzgósága, okossága elé nagy feladatok tűzvék. De a P. spirituális nem az egyedüli, aki a lélek benső világát teremti, hanem van ott sok más tényező.

Első a teljes elzárás a külvilágtól. Messze az Alpesekek jégfalai mögött van az a ház, a családi kör, az iskola, a város vagy falu, az embercsoport, akik közt és ahol életünk 17, 18, 20 éve folyt le már. Míg otthon vagyunk, észre sem vesszük, mennyire állunk a környezet befolyása alatt, mely reánk erőszakolja gondolatait, érzelmeit, vagy ha nem is erőszakolja, bizonytalannal nagy könnyűséggel telíti meg velük lelkünket. Így múlik év év után, s midőn észre kellene vennünk, hogy önállókká lettünk s magunké vagyunk, észrevesszük, hogy legnagyobb részünk másé: az iskoláé, a nemzeté, a társasköré. Még kevésbé tudnók szétszedni a befolyások azon ezer meg ezer finom csalóka szárait, melyekből a kor, a nép, a beszéd, a szokás, az élelem, a dajka, az újságok, s mindenféle elsorolhatlan jó, rossz vagy közönyös viszonyok, fölfogásunkat s jellemünket szőtték. Természetünk, lelki tehetségeink, a kedély s a szív tulajdonságai úgyszólván csak a keretet – s adjuk hozzá, a vásznat képezik; maga a kép, melyet a vászon felvesz s a keret díszít, javarészában a külső befolyások majd darabos, majd mesteri ecsetének vonásait tünteti fel. De az ifjú most messze, idegen országba, egészen új körbe költözik. A befolyások egyszerre megszakadnak. Kivenni a lelket huzamos időre, hét egész esztendőre a pezsgő életkedv, a receptivitás korában a szokásos befolyások bűvköréből, átültetni azt egészen más talajra, s miután elzártuk, hatni reá a bensőséges, szellemi élet valamennyi csendes, de ellentállhatlan erőivel: lehetetlen, hogy ezáltal a gyökeres változások legvalószínűbb kombinációja elő ne álljon. Rómában nincsenek ismerőseink, nincsenek barátaink; – ha valaki a messze otthonból meglátogat, az mint a csendes víztükörbe esett kő, fodrozza, felveri darab időre a megszokott nyugalmas lelkületet, de a vendég hamar tér haza, s a benyomások elsimulnak.

Így fogva fel a dolgot, mondhatni, hogy aki a Collegiumba jön, az nincs otthon, hanem hasonulnia kell. Úgy érzi magát, mint az idegen egy előkelő, barátságos házban, ki iránt nagy figyelemmel vannak, de kitől viszont figyelmet kívánnak. Az idegen azon van, hogy minden házi szokást, minden előírt szabályt megtartsa; nem kívánhatja, hogy egyéni fölfogását ráerőszakolja a nagy többségre, hanem ellenkezőleg minden előzékenységet, minden szíves figyelmeztetést, minden útbaigazítást a legkézségesebb szívvel fogad.

Így vagyunk a Collegiummal. Az a néhány ifjú, ki évenként belép, egy nagyhírű és jeles intézet tradícióival, szabályaival, szokásaival áll szemben. A P. rektor, a tanárok csupa kitűnő, sokszor világhírű férfiak, tárt karokkal, a tiszta szeretet s az őszinte alázat leereszkedésével fogadják. Nem bizalmatlankodnak; velük társalog, velük étkezik a növendék, egy csengettyűszóra kelnek, imádkoznak, velük sétál, velük értekezik tudományos kérdésekről; a hideg tekintély és a mesterséges tisztelet, mely a szemináriumokban sokszor „blinde Kuh-t”, bekötösdit játszik, nem létezik. S ami megnyeri szívét a most belépőnek ezen előzékeny, hímezés-hámozás nélküli modorral, az megnyerte az előző években valamennyi elődeinek lelkét. Az első alumnusokat is így fogadták, így képezték, kiket még Szent Ignác választott meg s ültetett zsenge hajtásokként a legeslegelső évben, – a következő év ugyancsak így oltotta az ifjabb növendékekbe a szellemet, s hozzá ezek már öregebb testvéreiken is épültek. Úgy van az most is: az öregebbekbe fektetett szellemi fáradtság új erő forrásává válik, s nemcsak hogy gyümölcsöt hoz bennük, hanem befolyásolja, neveli az ifjabbakat is. De ha nem is nevelne, ha nem gyakorolna is pozitív befolyást, legalább erős, konzervatív szellemet és pártot képez. A belépő ifjú, aki teljesen idegen, az előjárók és alumnusok kitűnő szellemén ki nem foghat; ha akarna is ilyesmit, árván és egymagára maradna. De hisz a jóakarattal, mely minden újoncnak lelkét szelídíti, eszébe sem jön az opponálás, viszi őt árként az életbe átment szokás, a megtestesült közszellem és közérzelem.

Ha boldog akar lenni, meghasonlás nélkül élni önmagával és környezetével, hasonulnia és alkalmazkodnia kell. Mialatt a teljes elzárást a külvilágtól emlegettem, az alatt a második tényezőnek is adtam kifejezést. Melyik az? A teljes bizalom az alumnusok részéről, s az igénytelen egyszerűség s a folytonos közlekedés az előjárók részéről. Ez megvan minden jezsuita intézetben; s minél előhaladottabbak az ifjak, annál nagyobb mérvű e bizalom. A legellenségesebb emberek elismerik a jezsuita nevelés kitűnő jellemvonását: az atyai bánásmódot s a gyermeki bizalmat. Az egyiptomi stílus esetlen, szögletes, rideg vonásait a későbbi haladás az élet hajlékonyságával áldotta meg, s a múmiákból élő alakok lettek: éppúgy a fölvilágosult jézustársasági atyák a tekintély rideg és törékeny feszültségei helyett a szeretet és jóakarattal leereszkedő szellemét öltötték magukra, ezáltal tanítványaikba a bizalmat, s egy hű, az iskola padjain túlra terjedő lovagias ragaszkodást teremtettek. Ha a P. Franzelin, Palmieri, Secchi, Ballerini szobáját söpri, ha lámpájába olajat önt; ha vízért megy, – ezen meglepő, s nagy férfiakat jellemző mütétek által semmit sem vesz tekintélyéből. Az alumnus esetleg tanárja kezéből kapja a söprőt, s törekszik megfelelni a szabálynak, melynél fogva celláját mindig tisztán tartsa.

Harmadik tényező: a hallgatás.

Az ebéd utáni s vacsora utáni köteles társalgáson és a sétán kívül mindig hallgatnak. „Jaj be fád élet, s miféle embergyűlölő anachoréta legénység lehet ott egy rakáson!” Ez ellenvetésből is napnál világosabban kitűnik, hogy hallgatni sokat ér. Miért? A kolostorok csendje a lélek benső szavának ébredése. Némileg ama régi puszták pótléka, melyekben a legnagyobb s a legférfiasabb erény született. Az egész ház a puszták csendjében mész, csak néha tör át falait s óriási ablakait egy jótorkú olasznak zendítése, ki az utcán eltrillázza Lucrezia Borgia vendégségének áriáit; – a folyosó csendes, a cella csendes; – ha dolga akad valakinek napközben, röviden és halk hangon végzi el. Beszélgetni nem szabad. Mosónék és súroló asszonyok rikácsolása sohasem hallatszik, mert a klauzúrát asszony át nem lépi, a klauzúra pedig a kapunál kezdődik; fűtő „Jóskák”, „Jancsik”, „Zadudajok” a folyosókon nem

csoszognak, mert mesterségük itt se télen, se nyáron nem dívik; – „Miska” inasok a földszinti lépcsőről a második emeletben hivalgó ágyazók közé tekintélyes szavuk ostorával nem csördítenek, mert az inasok a ház oly termében laknak, hogy két-három évi alumnusi élet kell hozzá, hogy valaki oda eltaláljon; – „Tercsik” és „Zsófik” a Summa theologica”-n sóhajtozó alumnus konceptusai közé sem a „Bíró uram”-ot, sem a „Káka tövén”-t közbe nem nyögdecselik; – az esti lelkiismeret bánatát sem az ariszton, sem a „Hausknecht” harmonikája körül nem zsongja; az udvaron nem garázdálkodik a gazdasszony kedvenc kakasa, mert ott sem kakás, sem gazdasszony nem létezik; – szárnyaszegett varjúk, csókák, farkavesztett szarkák káromgása, a legközelebbi vasárnap szörnyű halállal kivégzendő pulykák pulypogása az udvar csaltíját nem visszhangoztatja; – legföllebb a tavaszi éjjeleken csendül meg az olasz macskák dithirambbá hevült szimfóniája megszakítatva a legenchantírozottabb kandúr fantasztikus szólóitól. Denique beszélni nem szabad; a suszter is, úgy látszik, feléri a szilencium aranyértékét s a bölcsességgel együttjáró természetét, – nem hiába ül a triposzon, – mert a cipő sem kopog, nem recseg s nem nyikorog. De azért a jókedv el nem vész, ut figura docet.

A lármás, a fecsegő, s közbe-közbe, – mert moraliter impossibile, hogy meg ne történjék a sok beszédben, pláne ifjak közt, – a megszóló beszédáram olyan, mint a hegyi patak parttalan folyása, mely törmelékekkel hány be rétet, virágot, s amellet folyton kaparja s hordja el a termő földet, s haszontalan zátonyokat kanyarít belőle. A csend békéltetően és szendén hat a szívre, kifejleszti a szívnek, a léleknek sajátos gondolatait és érzelmeit, s ha van saját gondolata és érzelme a léleknek, akkor nem kapkod folyton másé után, nem érez unalmat a magányban. A csend időt hagy a gondolat meggyökerezésére és a jó föltét s az isteni sugallat termékeny s erőteljes életbeléptetésére. Ha van a lélekben produktivitásra hajlam, a háborítatlan csend, mely a bensőséges életre szorítja, segíti önálló irányra. Minél inkább találja föl valaki a bensőséges élet forrását önmagában, annál eredetibb s gazdagabb lesz szellemi világa. A lélekbe tömött ismeretek csak olyanok, mint a külső reáaggatott dísz, mely életkedvet, teremtő erőt s erényt nem kölcsönöz; – de a bensőséges, szellemi élet a léleknek legsajátosabb kivirágzása és kifejlése, melyben az önérzet ereje, az öntudat boldogsága s egy tenni s túrni képes lélek vigasza s e vigaszban folytonos megifjulásá rejlik.

A bensőséges élet által felgyülemlik bennünk a külre ható erő, mellyel nem lármát csapni, hanem hatni, boldogítani akarunk; ezzel a svindler nem bír, s tevékenysége legáldásosabb része saját személyét illeti, efemer dicsőség babérja s néhány forintocská a legvégső eredmény. Csak a bensőséges életnek van igazi termelő ereje; ha szórakozunk, érezhetjük, hogy üresedünk, hogy hülünk, hogy vész a lélekből az eredeti gondolat és felfogás. Az örök igazságokba merülve, teljességükben részt veszünk, ezek ébresztenek bennünk gondolatokat, kiható szándékokat, áldásos terveket; világosságuk mélyreható fényében közelünkbe lép az emberi szükség millió alakja, – szeretettől hevülő lelkünk érdeklődik irántuk, hallja a lelki nyomor nyöszörgését, látja a feléje kiterjesztett koldus-kezet, s indul segíteni.

A negyedik tényező a P. spirituális. Az ő feladata és tevékenysége egészen beleillik az önálló, benső életre irányuló nevelés keretébe. Mi dolga van neki? A rektorral felváltva tartja minden két hétben az exhortációt, szentbeszédnek mondhatjuk. Tehát minden második vasárnap félórásig tartó beszéd, ez az ő dolga, melyet nyilvánosan a közösséggel mint testülettel szemben végez, különben pedig minden egyest külön-külön fogva művel és nevel. Erre való a gyónáson kívül az úgynevezett „directio”. A „directio” sorban megy. Az első évben minden héten egyszer, a következő években minden hónapban egyszer kell a P. spirituálist meglátogatni. Ott azután el kell mondani minden testi-lelki bajt; kezdve a gyomron, melyet talán valami olasz nemzeti étel megnyom, folytatva a fejen, melyet talán a metafizika szédüléssel kerülget, végezve a kísérteteken, nehézségeken, föltételeken, s ha

volnának – a heroikus áldozatokon. A P. spirituális dirigál, jobbára mérsékel, kijelöli a lelkiolvasmányt, s ad egészségügyi óvszabályokat. És a meditációkat ki tartja?

A Collegiumban nincs közös meditáció, valamint semmi társas ima. Nincs reggeli, nincs esti ima, csak a litániát szokás elmondani közösen a vacsora vagy az ebéd előtt. Hanem a reggeli ima helyett van rövid szentséglátogatás, s azután mindenki hazasiet, szobájába vagy a múzeumba, s ott térden állva, háborítlan lélekkel elmélkedik egy félóráig azon pontok fölött, melyeket előző este, külön e célokra kitűzött negyedórában kijelölt s meghatározott. Épp így nincs esti ima, hanem ehelyett van negyedóráig tartó lelkiismeret-vizsgálat, melyet mindenki szobája csendjében végez; a negyedóra végén szól a csengettyű, s néhány percre a kápolnába vagy a templom kórusára mennek üdvözölni Jézust az Oltáriszentségben. Látni ez intézkedésen, hogy mindenkit magamagára utalnak, készítetik bensejébe hatolni, gondolkodni, reflektálni, önmagát kiismerni, önmagát megtörni.

Ismeretes dolog, hogy a szóbeli ima sokkal erőtlenebb s hatástalanabb, mint az elmélkedés. A szóbeli ima nem a mienk, legalább rendesen. Amit olvasunk, az másé; átérve ugyan sajátunk lesz, de sohasem úgy s annyira, amint az elmélkedésben fakadó gondolat és érzelem. A szóbeli imák legjobb esetben átültetett növények, de ha meg is fogamzanak bennünk, mégis igaz marad, hogy nem belőlünk vannak; sok esetben épp azért meg sem fogamzanak, – vagy ha az egyikben meggyökereznek, a másokban gyümölcstelen kórókként dísztelenkednek; – ugyanazoknak a különböző, egymástól eltérő természetek, jellemek, hangulatok talaján nincs sikeres fejlődésük.

Ehhez járul a megszokás mechanizmusa, melyben csak a száj jár, a szív már nem nyílik. Főleg ha latin nyelven vannak az imák írva, némely ifjú sohasem fogja fel értelmüket, s a szokás szárazmalma később sem örli meg a szót a gondolat lánglisztjévé. Végül a szóbeli ima szép gondolatokat adhat és érzelmeket is fakaszthat, de amint közönségesen recitálják, a behatolásra időt nem enged. Pedig minden értelmi vagy érzelmi jelenség, mely lelkünkben feltűnik, erőt csak az által nyerhet, ha beléje hatolunk. Föl kell aprózni a gondolatot, az igazságot, a titkot, egy gomolyban ereje nincs.

Éppúgy áll a dolog az akarattal. Hogy valamit hevesen és szívósan megragadjon, fel kell hevülnie az érvek, az indítóokok keresztüzében; – meg kell győződnie, meg kell törődnie; enélkül feltételei csak a gyenge jóakarhatnáság mindenre kész, de tehetetlen kezében inognak. S hol marad a praktikus, a detailba ható s elkerülhetlenül szükséges megfontolás a szóbeli imában, – hogy hatolhat a recitáló lélek lelki szükségletei tömkelegébe, hogy ott szemén szedje, kiválassza s kúra alá fogja az egyes hiányokat, melyeket a jóakarát nagyjában leönthet a mindenre való készség levével, rámondhatja rögtöni lelkesülésében „akarom, akarom”; de sikert csak úgy arat, ha a paréjos talajt mélyen felszántja, ha az egyes bűnöket, szenvedélyeket, szokásokat veszi üldözőbe. Az egyes fákat vágva, dől az erdő.

Az imák recitálásával nem lehet bensőséges életet teremteni. Mire valók tehát? Sok más jó célra; többi közt arra is szolgálnak, hogy az intézetekben a közösség kapcsát képezik. De akit nevelni akarunk a papságra, akinek szívében az apostoli buzgalom s az áldozat forrását akarjuk megnyitni, akit az önálló, bensőséges s a bensőből áldásosan kiható életre és működésre akarunk képesíteni, attól az önálló elmélkedést sohasem szabadna megvonnunk azon célból, hogy azt az időt ima-recitálásra fordítsuk.

A Collegiumban tehát semminemű társas ima nincs; a reggeli elmélkedés s az esti lelkiismeret-vizsgálat két sarkát képezi a buzgó, bensőséges életnek. Ezenkívül mindenki köteles naponkint félóráig olvasni valamit az aszketikus irodalom műveiből; első helyen szerepel Rodriguez, másodikon Rodriguez, harmadikon Rodriguez. S e belülré fordított életnek őrangyala folyton virraszt, őrzi lépteinket: a szilencium, – úzd el e jótévőt, s nem rendkívüli lelkek közt ami tökélyessé válhatott volna, sekélyessé leszen. Legyen szabad állításomat az arsi-i plébános, M. Vianney szavaival nyomósítani: „Ce qui nous empêche d'être saints, nous autres prêtres, c'est le manque de réflexion. On ne rentre pas en soi même;

on ne sait pas ce qu'on fait. C'est la réflexion, l'oraison, l'union a Dieu, qu'il nous faut! ... Oh! que c'est malheureux un prêtre, qui n'est pas interieur! ... mais pour cela il faut la tranquillité, le silence, la retraite, mon ami, la retraite! ... C'est dans la solitude, que Dieu parle ... Je dis quelquefois Mgr. Devie: Si vous voulez convertir votre diocèse, il faut faire des saints de tous vos curés”.³

Csakhoggy épp e fejezet végén érzem, hogy hangoztatnom kell valamit, ami a leírásban nincs, de könnyen beleszövődik a képzelet nyomán. Aki a sok szilenciumban és lelki törekvésben a világfájdalmas, komor, embergyűlölő érzület bacillusait keresné, az jobb adressz után nézzen. A barátságos, nyílt, vidám természet, melyet az ifjú szülőföldjéről hozott magával, lassankint a férfit nyugalmas, elszánt, de nem erőszakos, se nem elkeseredett tulajdonaival párosul. Derült marad, s hogy mindig derült maradjon, önállóvá fejlődik. Békülékeny, szende marad, de erőteljességre is törekszik ítéletében és akaratában erőszakoskodás nélkül. S míg e belső processzus az erény alapjait megveti s kitartó törekvésben építi s emeli falait, addig a komoly tanulmányok is fejlesztik a lélek erőit. Róma impozáns emlékei, a templomok remekei, a múzeumok élvezetei, a séták az Anio mentében elterülő síkság buja rétein, az andalgás a klasszikus szép formákban elnyúló Albáni lejtőkön – a komoly életre gyönyörteljes varázst s mosolygó bájht hintenek, mely belemosolyog legelszántabb s legkomolyabb törekvéseidbe, még fájdalmaidba is. [...]

XIII.

A régi Tusculum klasszikus romjai alatt, a legvirágzóbb lejtőn, oly ezüstös szelíd fényel elárasztva, milyen az olajfák tündöklése, emelkedik Mondragone, XIII. Gergely pápa nyári palotája, most Borghese herceg birtoka. Annyi szelíd báj, annyi lány kellem s hozzá oly rémséges név, milyen ez „Mons draconis!” A kőből faragott drákó képével mindenfelé találkozunk, címere volt az alapító pápának.

Mondragone jelenleg jezsuita konviktus, melyben sok jeles olasz ifjú neveltetik, köztük nem egy papfaló, liberális miniszter úr gyermeke; confer Ghiczy Kálmán és Kalocsa!! A jezsuiták az óriási épületért-, kert- és erdőért a nagylelkű hercegnek egy font viaszgyertyát fizetnek, melyet az ő nevében a római Al Gesù templomnak szolgálatnak. Mondragone különben talán szintén a romlás útjára tért volna, mint annyi lakatlan sok palota, melyek jobb időkből, gazdag udvartartásból maradtak a jelen szűkebben mérő, meghúzódozó nemzetségére. Mit is csináljon még Borghese herceg is e rengeteg termékkel, e kapunak beillő ablakokkal, ez oszlopos pitvarokkal, melyekben két kompánia katona manővrírozhatna, e lépcsőházakkal, hol királyi udvarok fölvonulhatnak, e garádicsokkal, melyeken bátran föllovagolhat a nemesi konviktus? Deszkákkal szegeztetné be az ablakokat, magtárnak használhatná a termeket, kívülről rágódnék Mondragonén az idő sárkánya; belül a vénség ónsúlya alatt roskadna vakolat és téglá.

Most másképp van; pezsgő élet lüktet teremben, udvaron; visszhangzik a ház; fény, pompa nincs, van helyette folytonos ifjúság. Ha Stolz Albán a gyermek szemét a beletekintő lélek fürdőjének mondja: úgy a mondragonei időzést az álmatag lélek ébredésének, a bezáruló kedély megnyilatkozásának mondanám. A fürge olasz ifjúság élete, szelleme, előzékenysége fölvilanyozza a komolyabb, északi kedélyt. Nyomban rögtönöznek ünnepi

³ A reflexió hiánya ez az, ami minket papokat akadályoz, hogy szentek legyünk. Nem térünk magunkba, nem tudjuk, hogy mit teszünk. A reflexió, az ima, az Istennel való egyesülés, ez kell nekünk. Ó, be szerencsétlen a pap, aki nem bensőséges! ... De hogy valaki az legyen, a nyugalmat, hallgatást, a visszavonulást kell szeretnie. A magányban szól hozzánk az Isten. Néha azt mondom Monsignore Devie-nek (Belley diecézisnek, melyben Ars falu fekszik, püspöke): „Ha Ön meg akarja téríteni egyházmegyéjét, szentekké kell változtatnia valamennyi plébánosát”. Le Curé D’Ars. A. Monnin II. köt. 194. l.

fogadást a vendégeknek: van zene, beszéd, alkalmi költemény, – sőt színi előadás, vezetnek erdön-völgyön, föl Tusculumba, le Camaldoliba, hol a fehér barátok szívesen fogadnak; 76-ban még ott láttuk a napóleoni csaták egyik őszbecsavarodott alakját; mennyi lelki béke s szelídség volt előntve arcán, szakálla tiszta ősz, haja fehér, mint kámzsája.

Mondragonétól oldalt, a völgy túlsó partján a Propaganda villája, Ruffinella. Tivoliban nyaralnak az írek, Palaestrinában az észak-amerikaiak, a többi nemzetségbeliek szertesét. Találkozunk néha-néha hol ezekkel, hol azokkal. A változatos társalgás kiemeli a lelket a szokás léha köréből, s dacára, hogy nem utazunk, mégis okulhatunk némileg úgy mint a bölcs, hosszútúró Ulisses, ki sok népnek ismerte szokásait s városait. Az olasz derült világnézete, egyszerű, praktikus ítélete az életről jótékonyan befolyhat borongósabb kedélyvilágunkba; széthinti az árnyat, a ködöt, melyet fölfogásunk komolyabb s nehezkesebb természete borít lelkünkre; a szerteágazó szőlőlugasok, a szökőkutak közt, a kerti terraszok lépcsőin fel-alá bolyongva, sejtjük, észrevesszük, hogy ez egy új világ; idegen, de nem visszataszító, hanem vonzó.

Hát még a gallicanói búcsú, a Kisasszony napja! Ily elrejtett faluban, mint Gallicano, hol nem fordul meg se mister se miss, hol érintetlenségében lelhető fel az olasz népélet, minden jelenet érdekel, mert úgy véljük, hogy a Szabini halmok e rejtekében honol még zavartalanul az olasz géniusz. S bizonyára nem csalódunk; meglepő, éles vonásokban emelődik ki a különbség, mely a gallicanói s például egy magyar falu búcsúünnepé közt fönnáll. A különbség kinő a nép jelleméből, örömeiből, hangulatából, ezeket viszi bele az egyházi ünnepélybe, ezekkel színezi azt, ami általános minden nép- és nemzetségben. Úgy kívánja azt bensőséges hite, s e hitben lefolyó nevelése és élete.

A legegyszerűbb olasz népnek is elég finom érzéke van a művészi szép iránt. Vezessünk be egy magyar nem „intelligens”, de akár „intelligens” embert is az esztergomi bazilikába, elragadtatással, bámulással fogja vizonozni szívességünket; eláll szeme-szája, de ítélete a látványról nincs. Az olasznak van; ő gyönyört talál a szépen, s ő ítél a szépről. Múltkor egy olasz munkással találkozom, kérdezem tőle, volt-e az esztergomi bazilikában? Tetszik-e neki? „Igen, igen, feleli, csak az a vörösmárvány, mely a falak talpazata mellett vonul végig a templomon, ez nem tetszik nekem, „starebbe bene per una beccheri” (beillenék mézárszékbe). Az olasz nemcsak vallásosságát elégíti ki a templomokban és egyházi ünnepélyeken, hanem, hogy azt teljesebben elérhesse, követi természetes ösztönét, s kifejezést ad örömeinek a művészi alakban s nemesebb élvezetben. Reggel taracklövések s a falu szűk egyetlen utcáján átvonuló zeneközpont Gallicanót a nagy napra. A templom földíszítve, falai színes, redős kendőkkel bevonva, az oltáron Szűz Mária szobra, melyet délután lármás körmenet fog végig hordozni a falun. A nagymise s az esti ünnepi vecsernye katedrális színezetre törekszik. Kar éneklé a misét s a zsoltárokat. Di Pietro eredeti olasz nehéz kompozícióitól nem ijed vissza a gallicanói kvartett, melynek tenorprím hangját a borbély szolgáltatja; este felé ugyan már nem egészen tisztán viszi, de azért kihúzza még a Magnificat záró antifonáját. A „Glória” szólóit a közönség nagy érdeklé hallgatja, még ha félóráig is eltartanak.

Gyertyáktól nem látni az oltárt, s említenem sem kell, hogy több ég Gallicanóban, mint húsvétkor az esztergomi bazilikában. A szegény nép is kívánja, hogy az egyházi ünnep fényes legyen, s gyönyörködtesse az egész embert. Este nem maradhat el a tűzijáték; tánc nincs, kocsmázás nincs, de tűzijáték van. Kinn ül az egész nép a falu hegyének lejtőin s gyönyörködik a kigyulladó színeken, a lengő tűzgolyókon, a siftergő tűzkigyókon, az éjben elhaló sziporkázáson. „Bravo!” „Bravissimo!” Közbe-közbeszól a zene, s harsog a tapsvihár. Majd léggolyókat eresztenek a magasba; leng ide s tova támolyogva a borszeszlángtól hevülő papíralkotmány, emelkedik, a légáram elkapja s viszi a felhőtlen ég fönséges ívei alatt, száll a volszok hegyei felé, vagy a Szabini csúcsokra, itt-ott kicsalja a mélázó hegyi pásztor, a pifferaro magányos nótáját a Madonnáról és a Bambinóról. Még látni, még látni, azután

megsóhajtják eltűnését. Megcsendül lágy, reszkető akkordokban a mandolin húrja, kíséri a rokkant katona énekét, melyből csak arra emlékszem, hogy a „bomba ribomba” s hogy a „croce d'onore mi basta” s végül „ratapla, ratapla, ratapla!” A hallgató közönség el van bájolva, de több kell neki, „San Antonio”, „San Antonio”, a közkívánság San Antoniót akarja megénekelteni. A mandolinos ráhúzza: „San Antonio di Gallicano etc.”, vidám, lendületes dallamban elregél, mint járt San Antonio Gallicanóban, hogy akadt meg az egyik fossóban. S jóllehet régen volt, hogy San Antonio Gallicanóban járt, ha ugyan járt, azért San Antonio csuhás alakja mintha köztük járna, lelkükben él.

Az olasz népnek folyton vannak szentjei, folyton kiemelkednek kebeléből hősi lelkek, kiknek az oltárok tisztelete jár; s lehet-e hatás nélkül, ha a megtestesült erényt utcáin járni, házaiban lakni látja, vele él és szenved, ha nem szakad meg az összeköttetés Gallicanója, Assisije, Monte Pulciano s száz meg száz vidéki városkája, faluja és a dicsőséges mennyország közt?! Mennyivel közelebb hozná népünk fogalmait s érzelmeit az igaz, való kereszténységhez az a körülmény, hogy például Kőhidgyarmaton, Kecelen, Patakon egy valóságos szentnek életét, emlékét, csodáit, szentségét megjelenítve látná, s e vidéken, e fák közt, ez utcákon, e szántóföldeken szemébe ötlenék a valóság éles körvonalával, hogy a szentség nem a felhők közt, hanem a földön jár.

A szentek az isteni erő megtestesülései; erejükéről, hatásukról, hódításukról mélyen kell meggyőződve lennünk. Bizonyos, hogy ezt az erőt semminemű korban el nem veszítik. Ahol vannak szentek – most, ott hatnak úgy, mint hatottak régen. Ha a szenvedő Krisztus minél több szívben öltene emberi alakot erényben és áldozatban, megújulna a föld; megragadó helyet találok e tárgyra az ars-i plébános, Vianney János életében. Monin írja: „Hajlandók vagyunk hinni (midőn az újkori szentek működését tekintjük), hogy a népek erkölcsi érzéke és fogékonysága még sem apadt meg annyira, mint látszik, és hogy talán elégséges volna néhány szentnek föltűnése beteges, erőtlen társadalmunkban a világot üdvözítő hit fölvirágoztatására”.⁴ „A szív az, mi legutoljára hal meg bennünk, és a szív bámulja a szépet és szereti a jót; ez az ő élete. Midőn a szép és a jó föltűnik előttünk, tűnjék bár föl akárhonnan, midőn elvonul előttünk bármily megjelenítésben, mindegy, a szívre mindig mély benyomást tesz.”⁵ „Bennük találni a csodás jellemvonást a lelkes érzelemmel, az egyszerűséget párosulva a fönséggel, s hogy mindent összefoglalják, ők képviselik azon rég elfeledett emberek nemzetségének epikus nagyságát, kik gyermekdedek voltak mint a gyermekek, erősek voltak, mint az óriások.”⁶

Ezek gondolataink a gallicanói búcsúj elcsitulásában, melyek nem tűrnek skeptikus lemondást és tétlen bánkódást a vallástalansággal szemben. Félre az olyan savanyú uborkás emberekkel, kik mostanában a buzgó lelkek törekvésére ölbe rakott kezekkel mondogatják, hogy füstöt faragni s szerecsent mosdatni hálátlan s bolond munka; az ily hangulatnak elkeseredés a neve, mit vereség követ; inkább azt kellene hangoztatni, hogy aki a buzgó törekvésben füstfaragást lát, az csak olyan ignavus miles, ki hátán viszi haza, ami csak arcban ékesség és érdem, – a megbélyegző sebet.

⁴ „On se prend à croire, que le sens morale des peuples n'est pas aussi profondément affaibli, qu'il paraît, et qu'il suffirait peut-être de la présence de quelques saints dans cette société décrépite, pour y renouveler la foi, qui sauve le monde.”

⁵ „Le coeur est la dernière chose, qui meurt en nous et le coeur vit de l'admiration du beau et de l'amour du bien. Quand le beau et le bien nous apparaissent, quelque part qu'ils nous apparaissent, quand il passent devant nous, sous quelle forme il n'emporte, le coeur en reçoit une émotion profonde.”

⁶ „On y trouvait réunis le merveilleux, le pathétique, le simple, le sublime et pour tout dire la grandeur épique d'une race d'hommes oubliés, naïfs comme des enfants et forts comme des géants.”

Részlet Prohászka Naplójegyzetéből: Júl. 17.

Bármi lesz, álljuk a sarat s kitartunk ideáljaink s hitünk mellett! Ez épen a mi óriási s utolérhetlen előnyünk s erőnk, hogy a célt tisztán látjuk s biztosak vagyunk róla.

Cél, cél: ez a nagy, erős, eligazító s alakító tudás, ez az a biztos sастekintet a napba. Lélek, melyben ez nincs, az fattyú, az veréb vagy böregér. Milyen a többi cél, olyan az ember. De miféle ember lehet az, kinek célja a nem-cél, a látszatos, a képzelt cél? Miféle emberi élet mely ködbe vész, ködbe vesző lehetőségek közt, gomolyog maga is? A filozófiák nem adnak célt csak az Istenben hívő filozófia adja azt! Azért aztán nincs is friss s folyton sugárzó, az embert megkapó, mindig fölfelé emelő s alakító erejük. Ember s emberiség úgyis valami hihetetlen potencialitás, igazán az az ősi nec-quid, nec-quale, nec-quantum, amennyiben formát s minden formát, tartalmat s kitöltést szomjaz. Szenvedélyes, örvényes potencialitás; s kultúra s nevelés e potencialitásnak aktusba, valóságba s formába átvitele. De hát ehhez erőforrások, alakító elemek s tényezők kellenek. S ezek közt az első cél, a causa finalis, a jóba, a tökéletesbe, a boldogítóba s világ-legyőzőbe, a diadalba való kapcsolódás mint célba. Ez a kapcsolódás aktív; nemcsak statikus, mint a kikötése a csónaknak, hanem dinamikus; csupa lökés, vonzás, húzás, ragadás – elragadás! Lényünknek, természetünknek öselve, elgondolója, tervezője eo ipso a célt kitzte, azt beleszotte mint tendenciát, mint programot; e tendenciának kifejlesztése, felfejlődése, explicatiója, felgördülése az élet. Az élet minden pontján, a kikezdésben éppúgy, mint az út más pontjain mindenütt a cél az első alakító s gördítő elem! A tökéletlen lét csakúgy, mint a tökéletesedés s tisztábban látó öntudati állapot egyformán a cél ingerei s vonzása alatt áll. Embernél alakról, karakterről, megfelelő elhelyezkedésről, magatartásról, morális konstrukcióról nem lehet szó a biztos s egységes s egyetlen célkitűzés nélkül. Csak akkor indulhat meg az alakulás, az alakítás s a nevelés! Azért tűzi ki Szent Ignác is első meditációul: de fine hominis [az ember céljáról], s Foerster minden jellemnevelés első eleméül a céltudást, melyet a vallás ad!

Lévén azonban az ember a nagy céltudás mellett is sokoldalú teremtés s lévén erkölcsi világa is sokoldalú, a főirányzat a célba sokféle erkölcsi típust enged meg s majd ilyen, majd olyan stílusban alakíthatja az embert s a nemzedéket. A főcél alá az emberi, társadalmi élet, hivatás, különböző lélek- s életirányításokat állíthat bele; lehet benne több vagy kevesebb a világból, több vagy kevesebb lelki s testi erők fejlesztéséből, azok kombinációjából; mint ahogy vannak festőiskolák, építészeti stílusok; a közös cél alatt nagy gazdagság, változatosság s eredetiség fér meg. Így találkozunk azután más-más ember- s nevelési típusokkal: a középkori ember, a modern keresztény, az aszkéta s a világi ember alakjaival.

Magamat véve azt látom, hogy bele lettem állítva az örök célba a kevés változatot ismerő s az életet szűk mederbe szorító aszkétizmus receptje szerint. „Initium sapientiae timor Domini” [a bölcsesség kezdete az Úr félelme. Zsolt 11,10; Péld 1,7; 9,10; Sir 1,14] – ez nálam vezető elv volt.

De most látom, hogy jobban kellett volna tudatára jutnom, hogy az csak az „initium”, s annak folytatása van; az a gyökér, de a törzs s az ágak, virágok, a napsugárözön, a levelek csendes, de képzeletet meghaladó laboratóriumában kifejlő erő s munka, az követi az initiumot. A karakter is nem initium, hanem a kitárt, felgöngyölített, s az életviszonyok szerint gazdagon kifomált s kidolgozott alak. Hiába, ezt a kolostor, a szeminárium, a kongregáció nem adhatja; ezek kitzűnő szerek, remek indítások, de a szó igaz értelmében karakter-műhelyekké, mondjuk műtermekké, csak az élet változatosságával s küzdelmeivel való kapcsolatban, igényeire, körülményeire s viszonyaira való visszahatásban lesznek. A karaktert az élet eredeti közvetlenségében kell kialakítani. Karakter nem üvegházi termék; az a hegyen vagy a sziklán, vagy a mezőn, a völgyben, de szabadon, szabad légjárásban, napsugárban és viharban alakul ki. Innen a karakter gazdagsága is, innen a karakternek sokoldalú kimunkáltsága s az a sok szép, nemes s változatos oldala s jellege.

Lehet valaki karakter mint Szent Alajos, lehet fölségesen, logikus etikával s stílszerűséggel fölépítve; de hát fölséges mint a sziklacsúcs, nagyszerű, mint the garden of Allah, a puszta, az Isten kertje! De a lelkeségnek tarka, színpompás flórája, a gyümölcsöskert s az erdő botanikája, a variációk játéka az élet szabad s ösztönös alakítását s ahhoz járuló alakító művészetet tételezi föl. Mily változatos jellemi sajátságok lehetnek a világban, melyek a kolostorok jellemeket nevelő, de típusokhoz kötött miliójében nem lelhetők fel! Fölsőlegesen példákra hivatkoznom, de a kiváló, etikus karakterek oly csodálatos sorával találkozunk minden állásban s hivatásban, hogy nekem legnagyobb élvezetem életrajzokat olvasni s gyönyörködni azon a hatalmon s alakító zsenialitáson, mellyel „ludit in humanis divina sapientia rebus”. [Játszik az isteni bölcsesség az emberi dolgokban]

E részből én okolom is nevelésemet, hogy nem fejtette ki a világban kifejlődő és az életben szükséges karakteres vonásokat. Jobban s igazságosabban szólva: hogy nem figyelmeztetett azokra – mert hiszen a kifejlesztés azután igazán csak a világban vár azokra; hogy nem ébresztette fel azok becsülését, nagyratartását, s azok kifejlesztésének szükségét, az arra irányuló kötelességtudást. Ezt elmulasztotta az elemi aszketikus alapok túlságos s egyoldalú hangoztatása által, ami észrevétlenül is azt a nézetet s érzületet kelti, hogy ez minden. Hoc est enim totus homo [ez ugyanis az egész ember] – igen, de megint csak úgy, hogy fundamentaliter és initialiter, de nem totaliter, expletive, perfectionaliter [alapvetően és kezdetlegesen, de nem teljesen, kiteljesedve, tökéletesen]. Az ember a bűn kerülésére be van állítva – hál’ Istennek fölségesen, világot legyőzően; de az etikai életet, a karakterességet, a sapientiát egy gazdagon tagozandó s minden irányban kiépítendő életbe nem vittem be. A becsületérzést nem fejtettem ki a maga etikai tartalmasságában, emberekkel, világgal szemben; azt mint szépjelleget nem dolgoztam ki; nem láttam benne különös értéket, sőt inkább hiúságot, önzést. Azt gondoltam: mit nekem az, hacsak Isten látja; sőt jobb, ha az ember nem látja vagy még rosszabbnak lát – íme, az evangélium hullámverése s igaz erényes elemek; a művészet a karakterességben éppen abban fog állni, hogy az egyiket tartani s a másikat el nem hanyagolni. Ilyen a lovagiasság, bátorság, egyenesség, ha kell, támadó erély; ezek az én morálisomban herbarium, de nem flóra; s nem flóra, mert nem voltam ránevelve.

Szinte kacagásformán visszhangzik most bennem Kunfi beszéde, hogy ők (szociáldemokraták) akaratos, bátor, dacos ifjúságot akarnak nevelni. Ej, ej, hiszen én is ezt panaszolom, amit ő, s bizony konstátálom, hogy az akaratosságot s dacot – mondjuk a lovagiasságot, a bátorságot, erélyt inkább csak olyan természeti, magától értetődő alakulásnak tartottuk, melyek spontán is meglesznek, ha az ember a fegyelmezést, az önmehtagadást s alázatot gyakorolja.

Ez nem helyes s innen eredeztetem jellemem hiányosságát, melyet sajnos – nagyon későn s csak jóformán most látok meg. Az aszkétaság szemüvegén ezekben nem láttam erényt s bűnt! Ezt a hiányt magán feltünteteti többé-kevésbé minden nevelés, mely intézetben, legyen az akár a Collegium Germanicum, folyik. Istenem, csak ne vegye ezt senki vádnak, támadásnak s panasznak tőlem; hiszen oly hálás vagyok mindazért, amit kaptam, s annyira becsülöm a nagy javakat, miket ott is, másutt is vettem; ezek nélkül semmi, céltalan, zavaros, kapkodó, karikatúra volnék; de a nagy alapok s a nagy vezérvonások mellett ezeket is kellett volna kiművelnem (amiket említettem).⁷

⁷ Ez a július 17-i jegyzet jelentős állomás Prohászka önvizsgálatában. Érdemes összevetnünk a római germanikus vagy az esztergomi spirituális lelkigyakorlatos feljegyzéseivel. (Vö. a *Naplójegyzetek* I–II. kötetét.)

*A Collegium Germanico-Hungaricum*ban. (1887) . Megjelent folytatásokban a *Magyar Sion* 1887-i és 88-i évfolyamában, és részben az Elbeszélések és útirajzok (1923) c. kötetben. – Az itt közölt részletek: 16,158–161, 167–180; 267–271.

Schütz Antal megjegyzi, hogy a 216. oldalon utalás történik „A theológiai tanulmányok reformjáról írt és a *Magyar Sion* 1887. évfolyamában megjelent hosszabb cikkre. – Az egész dolgozaton végigvonul a teológus-nevelés reformjának nagy terve.

Hadd álljanak még itt A. Steinhuber: *Geschichte des Collegium Germanico-Hungaricum in Rom* című műről a szerzőtől a *Magyar Sion* 1895-i évfolyamában megjelent ismertetés szép befejező sorai:

Mialatt e művet olvassuk: sok oly név és hely emelkedik lelkünk mélyéből, melyek emléke varázshatalmát az évek folyamán el nem veszette; frissen, üdítően és illatosan száll meg az „első szeretet” szelíd érzete, s fölbuzdulunk, hogy e nagy történetnek folytatására méltók legyünk. Folytatására nem a polcokon és stallumokban, nem a pántlikák és cingulusok sallangjaiban, hanem az apostoli szellemnek a néppel való áldásos közlésében. Valamint az idő kereke nagyot nyikorgott és fordult száz, de még csak 50 év óta is, s a monopolista társadalmi osztályokból a világtörténet súlypontját a népbe helyezte: úgy kell a kollégiumnak is papokat képeznie ezentúl, kik a megváltozott viszonyok közt képesek folytatni a nagy művet, s e papok a népnek egyszerű papjai lesznek. E történetírás közben az egyszerű rektorból is bíboros lett; a ruha s az állás, a méltóság változott, de érzülete, lelkes szeretete és gyengédsége a kollégium iránt a régi maradt; fáradalmai jutalmául, melyeket megköszönni képtelenek vagyunk, azt kívánjuk, hogy valamint ő, ki a fekete ruhát a Szentatya parancsára a pirossal, a bíborral cserélte föl, a kollégium iránt táplált érzelmeiből ki nem vetkőzött: úgy ne vetkőzzenek ki ezekből azok sem, kik a piros germanikus talárist a fekete reverendával cserélték föl s hivatva vannak az Isten dicsőségét itthon előmozdítani.

Szent Ignác lelki gyakorlatainak szelleme (1895)

A pozsonyi szőlőhegyek egyik legszebb pontján állok. Elöttem Magyarország Isten-áldotta rónája, melynek sárguló tarlói közé eleven zöld csík gyanánt a bodros Csallóköz ékelődik. Nyárfái, fűzfái hol derültebb, hol sötétebb árnyakat szőnek bele az aranyos szőnyegbe, s közbe-közbe föl-fölcillan a messze elnyúló pagonyban több magányos kis tó gyanánt a Dunának tükre. Ablakom alatt a gesztenyék kérges levelein is ragyognak finom aranszálak, a pókhálók szálai, s a napsugár szivárványos színekben siklik el rajtuk, ha a reggeli fuvalomban kifeszülnek s ismét meglazulnak. Más fény és csillogás erre nincsen, hiszen a koronás tornyú dóm éleit is szerényen takargatja az idő szürke fátyola. De amikor az ingerkedő pókhálósálak szivárványos ragyogását látom, melyek mintegy kérkedve emlegetik, hogy nemcsak az a nagy Duna ott lenn, hanem ők is itt fönn, a magány, a feledés csendjében tudnak ragyogni a napsugárban: eszembe jut, hogy minden lélek, ha még oly gyenge pókhálósál volna is, a kegyelem fényében úgy tud fölragyogni, mint azok a nagy szellemek, kik az igazság s a szentség világainak hatalmas lüktető erei és széles közlekedési útjai, mindmegannyi nagy világfolyam, hasonlók ahhoz a nagy Dunához, mely lábaink alatt Európa szívéből Ázsia partjaira siet.

Jobbra tőlem a romladozó vár kívánczik pihenőbe, melynek emlékei közül mint iskolás fiút leginkább megragadott a „búvár Kund” alakja, aki a mélységbe bukik, hogy győzelmet hozzon. A nagy győzelemhez, mely után sírnak a lelkek, szintén búvárok kellene: oly áldozatkészek, amily merészek, kik a mélységbe buknak s gyöngyöket halásznak, s elsősorban lelkük gyöngyét emelik ki az élet folyamának veszedelmeiből s befoglalják az örök emlékezet glóriájába.

Szél zörög a gyümölcsös terhes gallyai közt; itt-ott leválik egy alma az ágról s nagyot koppanva a földön elgurul. A koppanást fölváltja két kis cinege édes sipogása; azután a „liget” alján az a nagy, dübörgő gőzös veri föl a vidék s lelkem csendjét. Pehelykönnyűséggel izeg-mozog s forgatja emaillos fejecskéjét a cinke, nincs nótája, csak egy szava, mely édes, mint az élet itt fenn a gyümölcsös napsugaras lombjai alatt; lenn pedig oly nehéz és küzdelmes a lét; 3000 <méter> kilogrammos erővel zúzza össze a kerék az ellenséges áramot, s pezsgő és zizgő hullámokon emelkedik a hajó fölfelé; vidékek gazdagsága az ő terhe s egyszersmind kincse. S bár kedves a cinke azon a rengő gallyon s küzdelmes a törtetés a Duna hullámaiban, mégis jobban tetszik nekem az a teher, az a küzdelem és dübörgés, mint a pajzán, simán folyó édes élet, s erőt keresek lelkem számára, hogy a világius élet sikló, sima árját összetörjem s romjain emeljem föl azt az óriás terhet, amely küszködésünk s ugyanakkor dicsőségünk: a „pondus aeternitatis”-t. Messze a párás láthatáron le Gönyü felé füstöt kavart a légáram s azután ott hagyja lógni lomhán szétrongyolt, elviselt palást gyanánt, mintha mutogatná, hogy mi lett e koronázó város dicsőségéből s a csallóközi régi magyar világ pezsgő életéből: rongyos mulandóság, melyet a „puszta lég” nyakába akasztottak, s onnan is lefoszlik.

A szorongatott zsidóság Judit könyvében panaszolja, hogy mikor városaikban és közéletükben az asszír zsarnok és a bálvány tört össze mindent, az egyik testüket, a másik lelküket: „ipsi montes noluerunt recipere fugam nostram”, még a hegyek magánya is kegyetlen volt velük szemben s nem vette fel őket. A lelki harcok vívóival szemben a keresztény vidékek kegyelmesebbek; s míg Balmes bármely spanyol Sierrán fölülthette sátorát, hogy lelki gyakorlatokat tartson az erdő csendjében s az éjféli tiszta, csillagos égboltja alatt, addig a pozsonyi hegyek a jezsuiták villájában még kedves, derült hajlékot is nyitnak, melynek szent magányában, csendes környékében és amfítheatrális pompájú természetében föllendülhet magasra az örökkévalóságba törő lélek. A P. rektor kegyességéből itt exerciciumokat tartok.

Az idő kissé megfordult; szél zúg a gyümölcsös terhes ágai közt és sűrűn rázza a fákról a férges almát. Esős felhők vonulnak a Kárpátok felől a Mátyus-földre s ködös keretbe zárják a szoruló láthatárt. Esik. A forróságtól elszáradt lombon szinte zörög az eső. Fehérlik már a zöld Csallóköz is; árnyalatai elenyésznek. Így van ez jól; elszorult a világ: gyerünk a végtelenbe!

Nagyszerű szó: törni a végtelenbe. Fölséges vállalat. Dicsőbb a Gottfriedek keresztes vállalatánál. Eszményi törekvés; eszményibb egy Jeanne d'Arc vagy egy Szkanderbég dicssugaras pályájánál; s másrészt boldog kötelesség, mely mindnyájunkat sürget, gyermeket is, aggot is, s oly velünk született, hogy egyenesen kimondja: te azért születél, hogy örökké nagy, hatalmas, királyi lélek légy; hivatásod az istenülés. S hol nyílik az istenülésre, a mi hivatásunkra és célunkra világosabb kilátás, mint Szent Ignác exerciciumaiban? Hol ismerjük föl tüzetesebben az istenülés útját és módját, mint ezen gyakorlatokban, melyeket a Szent a manresai barlangban szervezett s szerkesztett, s melyekből a magyar katolikus egyháznak is kell lelket merítenie, s első sorban papjainak, hogy az Úr Jézus szándékait megértsék s szellemük üdeségében mind magasabbra szállni s a lelkeket az Istenhez vezetni képesek legyenek. Az exerciciumok mély csendjébe s az örökkévalóság ösvényei fölött el Jézus szívébe kell hatolnunk, hogy onnan merész, törekvő s szerencsés búvárok gyanánt a hősies szentség gyöngyét kiemeljük s azt szívünk szeretetének aranyába s lelkes gondolataink glóriájába foglaljuk. Erőre van szükségünk, mely nem kilogramméterekkel, hanem az örökkévalóság súlyával zúzhassa a világ ragadó áramát; lelkes vágyra van szükségünk, mely nem cifraságokban, piros és viola cingulusokban leli örömét, hisz nem kisgyermek – sem dús stallumokon, romokon, meg nem nyugszik, hisz nem csuvik: hanem azon sasnak hívogató példája szerint tesz, mely az Írás szerint „aquila provocans ad volandum”.

Így lesznek majd nekünk is papjaink, igazi jellemek s nem bérencek; így lesz nekünk is egyházunk, mely a lelkek anyja s nem a pártok ütött-kopott szolgálóleánya. De aki ezt a nagy eredményt célozza, annak az exerciciumok szellemét, követelményeit és módját kell jól megismernie – s ezt az ismertetést tűztem ki e sorok céljául.

I. Az exerciciumok célja.

Kezdjük a végén. Ez a paradoxon, mely a kezdetet a végbe helyezi s ujjat húz azzal a triviális igazsággal, hogy ne hátulról kezdjük kantározni a lovat, az ismeret világából való. Aki ugyanis valamit jól megismerni akar, az kezdje fölérteni a véget, a végben az egészet, s az átömlő s megvilágító gondolatot: a célt. „In ordine intentionis primum est finis”; az intencionális világban, mely a lélek gondolatainak világa, első a cél.

Valamely műnek, munkának, vállalatnak, legyen az világ vagy kisvárosi egylet, fogalmát és irányát legtüzetesebben kipontozza és meghatározza a cél. Éppen úgy a szellemi törekvések és irányzatok legmarkánsabb vonásai mindig a célból erednek. Mert a leglényegesebb, legalkotóbb, *leglelkiebb ok* a causa finalis; a causa finalis nem egyéb mint a tárgyban kifejezésre jutott gondolat.

E hatalmas szellemi munkának és tevékenységnek is, – legyen szabad az exerciciumokat így hívnom, – kifejezése s legtalálhatóbb jellemzése, azt mondanám, *fiziognómiája* abban a néhány sorban van letéve, mellyel Szent Ignác élénk állítja magának az exerciciumos könyvnek címében s az előljáró adnotációk elsejében, melyekről később szólok, exerciciumainak célját, mikor mondja: *exercitia spiritualia, ut (homo) vincat se ipsum, et ordinat vitam suam, quin se determinet ob ullam affectionem, quae inordinata sit.*⁸ Ez az a

⁸ Prima annotatio est, quod hoc nomine exercitiorum spiritualium intelligitur quilibet modus examinandi propriam conscientiam, item contemplandi, orandi secundum mentem et vocem, ac postremo alias quascumque spirituales operationes tractandi, ut dicetur deinceps. Sicut enim deambulare, iter facere et currere exercitia sunt

cél, melyet exerciciumainak folyamában a lelkek természete és természetfölötti képessége szerint az egyiknél remekebbül, a másiknál szegényesebben megvalósít: ez az a cél, mely nem egyéb, mint a bűnös vagy legalább rossz hajlamokkal telt léleknek megtörése, – a petyhüdt, fáradt vagy megkövült szívnek átöntése egy Isten akarata szerint való életformába, – a bukott vagy elsavanyodott embernek kivetkőztetése a szellemi pangás rongyaiból, hogy a lelkes törekvő, szenvedő és megdicsőülő Krisztust öltse magára, – a sokat tapasztalt, lelkesülésében sokszor lehűtött, nemesebb fellendüléseiben sokszor porba rántott embernek kiemelése a lemondás lapályaiból, – a sikertelenül küszködött s csalódott szívnek elszakítása Illés borókafájától, mely alatt meghúzta magát, hogy várja megváltó halálát; szóval ez a nagy cél egy szerencsés törés és szakítás azzal, ami avult és beteges; ismételt új kiindulás, a természetfölötti élet bőségesebb és gazdagabb bírására való áhítozás; az Istent kereső új utak föltalálása, vagy a hozzá vezető s már föltalált régi jó ösvényeken való gyorsabb kilépés; mit mondjak még? *Az exerciciumok célja élet, új élet, fölviannyozott élet, bőségesebb, gazdagabb, derültebb, elevenebb élet.*

Élet, ez az igazi varázsszó; annak a „bűvös vadásznak”, kihez lelkünk örök életet és örömet hajhászó indulataiban annyira hasonló, éneke; – szívünknek varázsfuvolája, mely a legszebb s leglágýabb dallamokat kicsalja. Az evangélium csodás hatását is az az örömhír magyarázza, mely a kegyelem kíséretében az embereket nemcsak új életre hívta, hanem arra képesítette is; az evangélium a szívekben ébredés volt az életre. Mindenki képes új életre, vagy legalább életének fölpezsdítésére. Az elzárkózott ember is, magányának szemfödőjét lerántva magáról, fölviannyozva ül a kocsira, mely őt a legközelebbi állomásra elvigye: ruganyos léptekkel jár föl-alá a peronon; érdeklődve hallgatja a csengettyű szavát vagy a kikiáltásokat, hogy merre indulnak a vonatok. A vasúti kupéba már <mint> új ember lép be. Utazásaink az élet vágyának szinte modern kiadásai. Találkozásaink, kongresszusaink, gyűléseink az élet ébresztésére valók; hatalmi öntudatunk, együttérzésünk s érzelmi melegünk emelésére szolgálnak; s mindenki jól érzi magát ott, mert erősebbnek, viannyosabbnak, tevékenyebbnek látja különben elfogyott s egyhangú életét; ez az erő, ez a tevékenység, ez a lelki láz annyi, mint az *élet*.

Aki élni akar; aki életforrásait, melyek látszólag elapadtak, meg akarja indítani; aki a megszokott életsablonba tartalmat akar önteni; aki bárhol legyen s bármi legyen, messzire nyíló, derült kilátásokat akar lelke számára szerezni: az öntse át magát salakos, penészes valóságából új formába (vincat se ipsum), de ne keserűen s kesernyésen, hanem fölmelegedve s átizzítva, hiszen átönteni csak az izzó ércet lehet, akár arany, akár ólom; az rejtse életébe a természetfölötti élet gazdagságát, kellemét és vigaszát (ordinet vitam suam), vagy ha e kettőre nincs már annyira szüksége, mert bele van terelődve az Isten szerint való élet ösvényeibe és irányába: akkor hát rázza föl magát s jelen nehézségei, küzdelmei, gyarlóságai, hibái és hiányai közül válasszon magának valamit, amit leküzdeni, amivel szemben javulni, amiben reformálódni kíván. Ez mind annyit tesz, mint erőteljesebb, viannyosabb, áldásosabb életre kiindulni.

E részben *két hibát* veszünk észre, melyek az exerciciumok céljának meg nem értéséből folynak. *Némelyek ugyanis* azt gondolják, hogy az exerciciumok csak arra valók, hogy valaki jó gyónást végezzen. Ó, mily gyűszűvel mérik a szellemet s mily kicsiny kávéskanállal veszik be ezek az életet; látni való, hogy gyöngék s betegesek. Jól gyónni nagy kegyelem; de az exerciciumok dagadó folyamában s erejében vajmi szerény kívánság; az exerciciumok az embert reformálni, erősíteni s megújítani akarják.

---

corporalia: ita quoque praeparare et disponere animam ad tollendas affectiones omnes male ordinatas et iis sublatiis, ad quaerendam et inveniendam voluntatem Dei circa vitae suae institutionem et salutem animae, exercitia vocantur spiritualia.

A *második hiba* az, hogy azok, kik már lelki életet élnek, exerciciumaikban valami határozott, konkrét célt elérni nem akarnak, vagyis úgy nem akarnak, hogy nem gondolnak ilyesmire. Pedig arra kellene gondolni és törekedni; volna csak ilyféle céljuk, amilyen a buzgalomnak a lelki dolgokban s a pasztorációban fölébresztése, – az ideges, kiállhatatlan előljárók, a koloncszámba menő principálisok elszenvédése, a nyomasztó anyagi vagy közerkölcsi vagy községi viszonyokkal szemben reakciónak szervezése, ennek a rozsdás szerkezetnek megvasalása és egybeforrasztása, – életök ürességének a komoly foglalkozások útjára való terelése s erősebb tartalommal, mint amilyen az újság s a tarokk (nem tudom két „k”-val íratik-e), kitöltése; bezzeg tudnák tapasztalatból, hogy mily fejlődésre képes a lélek, s hogy mennyi lim-lom alatt piheg, de nem pihen, nemesebb érzelme és vágya!

Tehát ismétlem: élet, életre kiindulás, életben növekvés és gyarapodás, életben megerősödés és tökéletesbülés, gazdagabb, lelkesebb, nemesebb, teljesebb élet: ez az exerciciumok célja. „Exercitia spiritualia, ut vincat seipsum homo et ordinem vitam suam”.

Ez a cél természetesen magában foglal minden lelki törekvést; ráillik a kezdőnek kiindulásaira, rá a haladónak s tökéletesbülőnek aspirációira. Hogy kinek mennyi jut ki belőle, – hogy az Isten mennyire és miképpen akarja a lelket az élet régióiba belevezetni, azt egyelőre és mielőtt megtörtént, egyáltalában tudni nem lehet. Hiszen az élet folytonos fejlődőfélben van; hogy hová ér és mennyire jut, azt nem tudjuk; föladatunk csak az, hogy forrón és lelkesen kívánkozzunk utána.

E szempontból az exerciciumok olyanok, mint a turista előtt a stureci út; előtte van összes kanyarulataival és szellős magaslataival, elragadó szerpentinjeivel és parkhoz hasonló gondozottságával; de a részletekben nincs eléje tárva, a főséges magaslatról, ahová az az út vezet, nincs fogalma; elég annak a Sztara Horából vagy az utolsó Revucáról kiinduló turistának azt tudni, hogy ez az az út, mely a magasba visz. Az exerciciumokba belépő léleknek is elég azt tudni, hogy ez az az út „ad montem Dei”; gyürkőzzék neki, s vegye lelkesen nyakába; hogy az Isten mily kilátásokat nyit meg majd neki, hogy törekvéseiben, meditációiban, imáiban, vizsgálódásaiban, eszmélődéseiben mily magaslatokra emeli, azt nem tudni s nem is lehet sejteni; csak lépünk rá nagy szívvel s elszántan az útra; elég azt tudni, hogy „via ad montem Dei”. Először ez az út terhes, sötét, sziklás, vigasztalan, nedves, inkább éjben kanyarodik, mint napfényben, s ez az *exerciciumok első hete*; azután magaslatokra visz, erősebb szárnyalásra indít, a *második és harmadik hétben*, végre aranyos napsugárral hint be a *negyedik hétben*. Szent Ignác ugyanis az exerciciumok négy szakát négy hétnek nevezi; bizonyára azért, mert 7–8 napra terjedőnek kontemplálja idejüket. E négy hétbe van foglalva a mások által említett szokott via purgativa, illuminativa, unitiva. Ki az, akinek ne kellene mind a háromból? Ki ne akarna Krisztushoz menni, Krisztushoz hasonlóan és Krisztussal együtt élni? Ez maga a kereszténység. Ne üssük el azzal, hogy ez aszketizmus. Lépünk az útra, mely Istenhez vezet, nem félve attól, hogy tán túlságosan közel vezet hozzá. Ne törődjünk azzal, hogy kelleténél szentebbek leszünk; hanem fogadjuk azt készséggel, amit Isten ad, s tegyük meg kezdetben, amit a kikezdésnél, – a folytatásban, amit a folytatásban, – s a végénél, amit a végben tenni kell annak, ki a dolgot jól tenni kívánja; nem törődve semmi mással, azzal sem, ami e gyakorlatunk sorrendjében később következik. Azért kívánja Szent Ignác, hogy az exercitans a következő gyakorlatokkal ne törődjék, s ne is olvasgasson abból, ami a II. vagy III. vagy IV. hétnek a tárgya.

Mint mindenütt, úgy itt is az első a darabos, a durva munka, mely sok erőfeszítéssel s aránylag kevés dicsőséggel, de annál alaposabb eredménnyel és kihatóbb haszonnal jár. Ezt a durva munkát az első hétben végzik.

Az emberek nagyjában két osztályra oszthatók; az egyik csoport a halálos bűn szolgálainak raja vagy ki-kimenekülő, de könnyen megint horogra kerülő foglyainak osztálya; a másik csoportot a kegyelem vajúdásaiban, Krisztusnak többé-kevésbé sikerült utánzásában elfoglalt lelkek képezik. Az első a halál és haldoklás képét tárja föl szemeink előtt, s ennyi

enyészet ellen az Isten zivatara kell, hogy életet öntsön belénk; erős, éles, olvasztó processusra van szükség, hogy a leülepedett halál a szív redőiből s a lélek rejtekeiből egészen kiszoruljon. Bizony az nem kellemes műtét s éppenséggel nem mulatság! A másik osztály bár él, a halál lehetét folyton érzi maga körül s az enyészet pusztulását közvetlen közelében kényszerül bámulni. Neki is kell erősödnie; neki is szüksége az élet forrásaihoz leereszkedni; neki is kell falait, védjeit, sáncait a pusztító hatalom ellen jó karba helyezni; s azért az örökkévalóság „pondusát” hozza működésbe, hogy a legnagyobb erő a szívben s a lélekben eleven erővé változtatva, a pilótákat a zátonyokba verje, a sziklákat elmélyessze, a falakat fölállítsa s mindent elkészítsen, hogy az ingoványból paloták emelkedjenek.

Bizony ez az alapvető munka darabos, durva munka; forrasztó tűzzel, választó vízzel, zúzókkal, kohókkal dolgozik. Ha az első hétben dolgozó lelket valakihez hasonlítanám, hát a szobrászt választanám, mikor vaskos karjának csapásai a széles vésőre hullnak, s a márvány darabokban hasad le a tömbről; a kő határozatlan, fejletlen vonásokban áll előtte; de már kibúvófélben van rajta a gondolat. Éppen így az első hét súlyos csapásai alatt feltűnőfélben van a lelken az Isten gondolata, az Isten képe. Letörték róla az elesett „homo sum” szögléit, – kisimították szégyenletes csorbáit, – alakot adtak neki, mely többé nem az ördög karikatúrája s a bukott angyal torzképe; de az alak még nem kész, s csak most kerül bele abba a stádiumba, melyben lehet belőle valami. De hogy mi minden lesz belőle, ki tudná megmondani! Gazdag az élet, formái beláthatlanok; alakító ereje kifogyhatlan. A bűnös megtöri magát (vincit seipsum homo); a kőfaragó elvégezte dolgát; most a szobrászra kerül a sor; a finomabb, részletesebb munka veszi kezdetét (ordinat vitam suam ad beneplacitum Dei). Ennek a finomabb munkának természetesen számtalan fokozata van. Az Isten képe, ha nem is teljesen megülepedett vonásokban, a halálos büntől való megszabadulással veszi kezdetét; ezt a képet kidolgozni, a részletekig kifinomítani későbbi törekvések feladata, melyek nem tartoznak az első hétbe. Az első hétnek útja nagyon is lenn kígyózik; az örvényből kiindul s nagy törtetéssel iparkodik a magasba. Az úton járó elszánta magát, hogy szakít mindennel, ami lelőkné őt a mélységbe; lelkének hangolásában rávetette magát arra az elkerülhetetlenül szükséges indifferenciára, melynél fogva mindent eszköznek néz (cetera super faciem terrae sita creata sunt propter hominem et ut eum juvent in prosecutione finis, ob quem creatus est); ránézve a világ már csak a lélek arzenálja, melyben válogat a fegyverek közt, vagy a lélek műhelye, melynek arany, vas, faszerszámai közül az egyiket veszi, a másikat teszi, a szerint, amint azt célja, az Isten dicsősége s lelkének üdve megkívánja; de ez még mind nem bontja ki az Isten tervét, az ő imádandó szent akaratát velünk szemben; a belátás e tervbe magasabbról történhetik csak meg; a keresztény tökéletesség emelkedései, melyekre talán felemel, följebb fekszenek azon a hegyi úton; azokat még el nem értük.

Igaz, e mondatban „ut vincat seipsum” a cél tüzetesen van kimondva; de nincs konkrété kiszínezve és kipontozva az, hogy az az „ordinare vitam” tulajdonképpen miben áll, – az, hogy mily utakat és módokat foglal magában; már pedig az élet merő konkrét út meg mód is.

Szeretek e gondolatok megvilágítása céljából a remek stureci műúra gondolni. Lent keskeny, sziklába vájt szalagként kúszik, kilátás nélkül az út; borzongva jár rajta az ember; magára húzza felöltőjét és kitér a kiálló lapokról lecsurgó víz elől; hűvös, pincébe való levegő csapja meg arcát s a teraszokon magasló fenyők egyhangú zúgással kísérik a hűs légáramot. De az út biztos, épített és célhoz vezet. Az exerciciumok első szakában ily biztos, de kellemetlen, – célhoz vezető, de ismeretlen úton járunk. Összeszedtük magunkat; az örvényektől mindenáron óvakodunk; – rendezkedtünk, amennyiben a bozótba, a sűrű sötét fenyves útvesztőibe nem tartunk; de hogy ez az út mivé lesz később, – hogy nyomott hangulatunk hogy lendül fel később, – hogy szűk látókörünk hogyan tágul, s aki most sötétben jár, hogy’ iszik majd illatot és napfényt odafenn, azt nem tudjuk, nem is kell tudnunk; Szent Ignác nem is akarja, hogy tudjuk, sőt kereken kimondva azt, ha akarnók is tudni, lent meg nem tudhatjuk. Várni kell! Az embernek fejlődése alsóbb fokain nincs

fogalma arról, hogy mi lesz még belőle; nincs fogalma, hogy mint vedlik, mint gubózik ki jelenlegi formáiból. Legyen lelkes, legyen erős és kitartó, a többi majd megjön. Legyen lelkes, legyen erős a fiú, majd megválnak, hogy mily ifjú s az ifjúból mily férfiú fejlődik.

A lelki élet útja, a lelki ember fejlődése sok tekintetben hasonló, bár nincs úgy szétválasztva, mint a stureci út alsó kanyarulata a felsőtől; de azért amennyire lehet, széttartandó. Feküdjünk teljes erővel neki az alsóbb feladatnak, – akkor megoldjuk majd később a felsőbbet és nehezebbet. Azért akarja Szent Ignác, hogy az ember ne is olvassa, hogy mi következik s mit kell tennie majd később a második, vagy harmadik vagy épp a negyedik szakaszban, úgynevezett hétben. Nem akarja, mert ez csak zavar és szórakoztat s hiábavaló kitérések által elejét veszi az összpontosításnak. Hasonló az ilyen a stureci karaván gyermekéhez, mely előre, hátra fut, sokat néz és álmélkodik, kiabál és jódliz, de elfárad s keveset élvez.

Az első szakasza vagy hete az exerciciumoknak tehát arra van szentelve, hogy az embert, a bűnös, a céltévesztett embert összetörje, – a tüskés-bojtorjános lelket, melyet az éktelen bűn fölvert s a dédelgetett szenvedély összevissza átjárt gyökereivel, fölszántsza és kitisztítsa, – egy élet kormányatört sajkájának, mely nemcsak céltalanul bolyong, de eo ipso a lesből reá törő halál éjében s az Isten haragjának szélvészében végveszedelmébe siet, utat, pályát nyisson. Kiindul az örök cél megfontolásától, melynek fölfogását lelkünkbe szeretné égetni, hogy miután átjárt minket a belátás világossága, hogy a célt okvetlenül el kell érni: érte mindent, ami vele ellenkezik, fölládozzunk. Ez a készség a szívnek elkerülhetetlenül szükséges indifferenciája. Indifferencia szegénység gazdagság, betegség egészség, hosszú élet rövid élet, tisztelet gyalázat iránt, ... indifferencia! Nem hogy keresni akarom a betegséget vagy a rövid életet, a gyalázatot vagy a szegénységet; hiszen a betegséget s a rövid életet nem is szabad keresnem; hanem indifferenciám abban áll, hogy bűn árán egyhez sem ragaszkodom s egytől sem irtózom. Nem kívánunk feltétlenül semmit, semmit úgy, hogy „feltegyük lelkünket valamire”; semmit, csak a cél!

Igaz, hogy mikor Szent Ignác felsorolja az indifferencia tárgyai gyanánt a szegénységet és gazdagságot, a tiszteletet és gyalázatot, hogy akkor itt megcsendül egy akkord, mely a jövő zenéjéből, lelkiobb, magasabb skálából való; az indifferencia a gazdagság és a tisztelet iránt mintha egyengetné a szegénység és alázat útját; de mindez itt még nem ajánltatik, – hiszen még nem ismerjük a tökéletesség útját, – hanem csak úgy szerepel, hogy eszköz lévén a gazdagság, eszköz a szegénység, egyhez se ragaszkodjunk, egyet se utáljunk meg önmagáért, hanem a célhoz alkalmazzuk, s a célnak elérésére való alkalmasságuk szerint igazodjunk el rajtuk.

Szép rend az már a lélekben, ha a cél szeretete az indulatok hullámai és habzó taréjai közt eligazít az életben; – ha az ember úgy áll ki küzdelmei. terére, hogy sem az egyikhez, sem a másikhoz nem ragaszkodik az élet ezernyi alakulásai és változatai közt; – ha sem ettől, sem attól meg nem ijed: hanem válogat a világban a cél inspirációi szerint, „adeo ut non velimus ex parte nostra magis sanitatem quam infirmitatem, divitias quam paupertatem, honorem quam ignominiam, vitam longam quam brevem” (Fundamentum). Szép rend – mondom – ez a lélekben, mely okvetlenül még szebben fog kifejlődni, s mely konkrét, tiszta életerős alakokat fog öltetni, mihelyt ez elszántsággal, e célratörekvéssel, e vajúdó lélekkel odalépünk a lelkek mintaképe, az élet isteni alakja elé, aki Krisztus. *Ezt a lépést a második hét téteti meg velünk.*

Mint a fenyő, mely kinyújtja örökzöld, keresztes ágait, hogy erőteljesebb pompában álljon az ormon, s melynek, ha száz meg száz év vastagította törzsét, mégis illatozva fakad minden új hajtása: olyan az emberi lélek, vágyódik egyre az élet gazdagabb bírása után, kinyújtja tehetségeinek ágait; nőni, fejlődni, élni kívánkozik. S különös: bár minden tekintetben korlátoltnak érzi magát, egyben, az élet teljében nincs korlátja; errefelé szabad a kilátás, s vágya bátran s bizvást szárnyra kel. Ha rózsát lát, szeretne kivirágozni, mint a

legszebb rózsa, teszem, a verőfényes nagymarosi parton; ha erdőt lát, szeretne fölhalmozódni s föltorlódni a lekötött hő oly energiájával, amennyi az erdő méléző csendjében pihen; ha csillagot lát, megkívánja főséges, háborítlan tündöklését s végre is azon veszi magát észre, hogy rózsa, erdő, csillag mind csak árnykép, s amit ő megkíván, az az Istennek, a végtelennek ereje s élete.

Igazán tiszteletre méltó s bámulatos egy lény ez a halhatatlan lélek!

S mégis mennyi kétség torlódik föl előtte, mikor e legfölségesebb ösztöne s vágya szerint Isten felé tart! Mikor az az Isten végtelen! Oda néz-e az óceán annak a kis kagylónak, mely a tenger fövényében elmaradva várja a dagályt? A tudomány kivetette a földet világközponti helyzetéből, melybe beleképeltük, s lett belőle, ebből a nagy földből kis porszem, melyet ragad a világforgások árja. Mikor ezt a földet oly nagynak tartottuk, hogy minden körülötte forog és érte villog ott fönn az égen, elhittük könnyebben, hogy a világ ura kedvét leli a világok e dédelgetett központi csillagában, s azoknak a lelkeknek, kik e Terra csillagon élnek, szívdobbanásait, szerető vágyait, imázó ajksuttogásait számlálja s el nem felejtí soha. De most, mikor kiviláglott, hogy a föld s az ember oly kicsiny s az Isten oly nagy; – mikor nagyságának sugara, mellyel hatalmának, gondviselésének, mérhetlenségének, fölfoghatlanságának köreit rajzolja, egy szökelléssel a végtelenbe nyúlt meg: oly kicsiny lett egyszerre az ember s oly mérhetlen nagy lett az Isten, hogy e kettőt viszonyba, összeköttetésbe hozni többé – úgy látszik – nem lehet. Mire valók akkor az ember erkölcsi törekvései? Hová irányuljanak tökéletességi vágyai? Minek áztatni és ámitani ezt a kis bogarat azzal, hogy szárnyra kelve a végtelenbe érhet?

Igazán kicsiny az ember; hanem az nem baja; azonban van kicsinységének vele lépkedő árnyéka és reményeit homályosító átka, hogy kicsinynek gondolja az Istent is. Kicsinynek, mert bár végtelennek mondja, mégis azt tartja róla, hogy nem éri el azt a kicsiny lelket, mely e földön feléje vágyik. Nem oly nagy az Isten, hogy elérne hozzánk. Különös ötlet egy észben, mely a végtelent túlságos nagynak tartja. Lám, ha félsz tőle, hogy el nem ér az Isten: gondold nagyobbak; akkor elér téged is. Gondold végtelennek, akkor közel lesz hozzád is. S ha közel lesz hozzád, úgy-e akkor átadod magad egészen ennek a nagy, végtelen, főséges Istennek? Ugye akkor belerohansz s beletemetkezel? Ugye akkor vele egyesülni, benne s érte élni, életéből életet meríteni s benne végleg megnyugodni örömdnek, céloznak, boldogságodnak tartod?

Ez a természetes, nemes vágy az exerciciumok második hetében fölgyülemlik, mint a zsilipek mögött föltorlódott, áradó folyam; utat keres, vágyódik érvényesülni; s íme, valamint a leghatalmasabb vívizűgő síkos deszkáin lesiklik a dagadó ár, ha fölnyitják a zsilipet, úgy a lélek is a természet rohamosságával s a kegyelem kitartó törtetésével átfogja, átkarolja, felöleli a megtestesült, hozzánk lejött, természetünkbe öltözött végtelen Istent: Jézus Krisztust. Isten küldte őt; szívet adott neki, melyben minden szív minden nemes érzelme visszhangot kelt s segítséget talál; lelket adott neki, melyben minden lélek tükröződve melegedjék, amely élni, alakulni akar; fejévé tette az emberiségnek, s fölkenete e fejet a Szentlélek kenetével; királlyá kente őt fel maga a végtelen Isten teremtő s újjáteremtő jobbjá, és zászlót adott kezébe, az emberiség harcainak és győzelmeinek zászlaját, melyre rá van írva: „vos estis Christi, Christus autem Dei... ut sit Ipse omnia in omnibus”.

Halhatatlan lelkek, kik az Istent keresitek és sírtok a fölött, hogy oly messze van az a végtelen Isten; ti, kik panaszkodtok, hogy a légáram zsongásában és a fergeteg csattogásában szól hozzátok, idegen nyelven, s meg nem értitek e titokzatos beszédet: íme közel van hozzátok! Ne botránkozzatok, hogy *testvéretek* lett, elsőszülött testvéretek, patriarkátok, prófétátok, papotok, tanítótok, vezértek ... „Ipse omnia in omnibus!” Ne botránkozzatok, hogy ember lett, hiszen végtelen; kifutja, hogy azzá is lehessen! Ne botránkozzatok, hogy ő, aki gondolatait eddig megnyilatkoztatta minden bogárban, virágban, szikrában, most mint gyermek fog dadogni a gyermekeknek, mint fiú és ifjú szeretetreméltóságban tündökölni az

ifjúság előtt, mint imádkozó, ácsoló, faragó, tanító, áldozó, szenvedő ember fog lebegni az emberiség színe előtt! Ne botránkozzatok, hanem karoljátok őt át, s legyen ezentúl egy szenvedélytek: élni az ő életét, – utánozni az ő erényét, másolni az ő képét, – harcolni az ő harcait, hogy megdicsőülhessetek vele.

Az exerciciumok *második, harmadik, negyedik hetének* már csak egy vezérgondolata van, s az: Jézus Krisztus. A legnagyobb jótétemény és a legkiválóbb kitüntetés az emberiségre nézve: alakulni az Isten, *a megtestesült Isten képére és hasonlatosságára*. Semmit sem kíván annyira az Isten, mint ezt. Krisztus lévén az Isten legteljesebb s legökéletesebb kinyilatkoztatása, e testté lett szóban a legékesszólóbban kimondta az Isten, hogy mit akar: lelkeket, kik az Istenfia képére és hasonlatosságára vannak teremtvé. Akik ezt a szent akaratát nemcsak parancsnak, hanem a legnagyobb és soha eléggé meg nem hálálható nagy dicsőségüknek ismerik majd föl, azok az Isten gyermekeivé, Krisztus testvéreivé, a Szentlélek organumaivá válnak, szóval istenülnek. Ezt a felfogást érlelni, – a lelket a legmagasabbra, Krisztus Jézus lehető szoros követésére buzdítani, – a szívnek vágyait az Isten s örök dicsőség után szítani, – ez az exerciciumok II., III., IV. hetének munkája.

Belátjuk, hogy mennyire méltatlan egy beszéd s a kereszténységet mélyen sértő fölfogás az, ha valaki azt hirdeti, hogy az exerciciumok második, harmadik, negyedik hete nem való sem a világiaknak, sem a világi papságnak, csak a szerzeteseknek. Kérdezzük magunkat, nem áll-e az Úr Jézus példakép gyanánt szemünk előtt? Kérdezzük magunkat, kivált mi papok, boldogulhatunk-e szellem, lélek nélkül pályánkon, s nem emel-e nagy, igen nagy igényeket hivatásunk a tökéletesség s a lelki élet dolgában? Nézzünk bele az evangéliumba: nem dermednek-e meg az evangélium tanai a hideglakatosság légkörében? Nem foszlik-e szét az evangélium ereje abban az életben, mely Krisztus életéhez nem hasonló? S mi lesz belőle? Szellemetlen, orientális tan, melynek betűje ő, – értelme émelygős, – erényei a beteges tehetetlenségnek kilendülései. Ne osszuk föl a papságot olyanra, mely a tökéletességre törekszik, s olyanra, mely arra nem törekszik; ez az evangélium ellen volna és az egyház éltető ereit átnyesné; hanem osszuk föl a papságot olyanra, mely a három fogadalomnak szerzetesi formájában, s olyanra, mely e formalitások nélkül szintén ugyanarra a tökéletességre tör.

Tör Krisztus felé. Ha nem tör, akkor nem jól nevelődött; nincs benne kifejlődve a szellem; lelkét nem ébresztették; a hivatás öntudata sohse zsendült föl benne. Ereszkedjék csak bele az exerciciumok második hetébe, s okvetlenül részt kér magának e fönséges filozófiából. „Res enim utilissima a Deo ad homines transmissa hujusmodi philosophia”, mondja már a régi Sozomenus a legjobb tudnivalóról, mely „az élet jó folytatására megtanító tudomány”, vagyis mely maga Krisztusnak bennünk folytatott élete. Ez azután élet: annak a célnak, melyre szenteltük magunkat, lelkünkkel való élénk fölfogása, érdeklődésünket felkeltő szeretete, iránta való buzgó vonzalom, – a praktikus rendben pedig éber hajlam arra, hogy ami a lélekben él mint gondolat és lelkes érzet, azt áldozatok és törekvések árán megvalósítsuk! Fölfogni azt, aminek élünk, lelkesen, – akarni azt lendületesen, – dolgozni érte türelmesen: ez a második hétnek iránya és gyümölcse. E lelkület egész embereket ad, – Krisztus követésére rátermett és ráképesített férfiakat, amely rátermettségek az észben Krisztus ismerete, a szívben iránta való vonzalom, a gyakorlati hajlamokban kitartó törekvés és iparkodás. Így épül föl bennünk egy csodás, benső világ; – világ oly gondolatokkal, melyek azt a célt, melyért élünk, ragyogóan fölfogják, – érzelmekkel, melyek azt dajkálják, valami feszítő erővel, mely buzdulásában már szinte dübörög, zakatol s várja, hogy mikor szabadul föl a tétlenség jármából, hogy benyúljon a fáradalmak, a munka, az áldozatok kerekeibe és emeltyűibe.

Minden szív megmoccan, mely az exerciciumok II. hetének forró égövébe lép; egy gondolattól nem fog szabadulni, s e gondolat: *kell Krisztust követnem*.

Bár elhinnők ezt legalább annyira, hogy tapasztalni, átélni kívánnók! Bár elhinnők annyira, hogy megszállna lelkünk törpeségének érzete, s az a gondolat: Istenem, mi lehetne belőlem, ha nagylelkűen átadnám magamat Neked?!

A grönlandi lapp ámulva hallgatja a meséket arról a paradicsomról, pálmás ligetekről, aranyporral behintett levegőről, balzsamos fuvalomról, melyek előbb jeges hazáját a gyönyörűség lakóhelyévé tették; bánatosan elmereng, nagyokat néz az olajpálma lobbót vető lángjába, azután összekuporodik még jobban medvebőrös gúnyájába s fölsóhajt: jaj, be hideg van. – Hallgatva üget a beduin a Sur pusztában, egy-egy tekintetet vet a Vörös-tenger ragyogó tükrére, s a Sinai ormok kékes, viola, bíboros, karmin- és vérvörös szegélyeire, s elgondolja: mi más világ volt itt akkor, mikor Mózes, Allah nagy szolgálja vezette a tengeren át a kétmilliónyi népet. Most törpe és töpörödött minden!

Úgy sirathatja az igaz, keresztény lélek, sirathatja az evangélium nagyszerű filozófiájáért, azért a filozófiáért, mely élet, lelkesülő szív, a lelkek nagy telét, melyben az örök sudárpálmás gondolatok megdermedve elfagynak; sirathatja azt a pusztát, melyben kő és homok terjeng, és keserű források gúnyolják a fáradt utast. – Hol van az apostoli szellem nálunk? Két misszionáriusunk van csak Magyarországból, a harmadik immár hősi halállal végezte be küzdelmeit. Papjaink az evangélium négy évi tanulmányozása után azzal lepnek meg, hogy gyűlölik a tótot vagy németet. – Mások azt mutogatják, hogy a szemináriumok szelleme egy kis léghuzamhoz volt hasonló, mely földagasztja ugyan az arcot; de nem erő az, hanem rájuk kényszerített beteges toldalék. Vannak ugyan kitűnőbbek is; de vannak, kikben nincs vér, csak víz, – nincs velő, csak higany, – nincs agy, hanem szivacs, mely váladékot csepegtet s nem lövell szikrákat, nincs szív, hanem tapló, mely tüzet fog ugyan, ha kovával és acéllal dolgoznak körülötte, de akkor is csak olyan tűz az, mellyel pipára szokás gyújtani. Hiába, óriási bajok ezek; s aki lelkes és törtet, annak is úgy látszik, hogy patakhhoz hasonlít, mely a posványban kígyózik s erejét veszti!

Gyerünk be az Úr Jézus iskolájába! Az exerciciumok II. hete rávesz minket, hogy szívvel-lélekkel, a férfias elszántság szellemével, egy élet fölavatásának komolyságával szánjuk rá magunkat Krisztus követésére!

Ha ez az érzet megmoccan bennünk, akkor a „két zászlóról” szóló elmélkedés majd megmutatja nekünk „in concreto”, hogy merre visz az Úr Jézus követésének útja; ismétlem, nem a három fogadalom letevésére valami hitbuzgó és szellemteljes szerzet kebelében, hanem az apostolok s az apostoli férfiak által kitüntetett életmódra, a szegénység és az alázat szeretetére. Ez Krisztus Jézus szelleme, s ezt a szellemet magunkba venni, s annak a tősgyökeres, Isten-emberi, Isten-demokratikus szellemnek erejében fölelevenedni s tettere buzdulni: ez az exerciciumok II., III., IV. hetének célja. Hogy ezt mennyire s mily mértékben lesz szerencsénk elsajátítani, az az Isten kegyelmétől, a predesztináció ragyogó könyvének titkaitól s közreműködésünk, Krisztushoz való közeledésünk buzgalmától függ.

Az evangéliumnak most ki kell állítania szellemének fölkeletjeit, mert az idők szorultak, s a válságok nagy korszaka ránk hasadt.

Az evangéliumnak szelleme pedig ez: a szegénység s az alázat lelke. E lélekben győzhet; máskülönben komolyba nem vehető. Annál is inkább, mert az egyház hirdeti, hogy az evangélium ereje e két fonálból sodródik, s mert a történelem hirdeti, hogy az Úr Jézus imádandó személye éppúgy, mint a nyomában világgá kelt „jó hír” e varázshatalommal győzött, a szegénység s az alázat lelkének adva a koszorút, s kiemelve ezáltal azt, ami szegény és alázatos volt a földön. A szegénység s az alázat, ez az evangélium szellemének menhelye; az Isten lelke pedig azért szállott a szegénység s az alázat megvetett köreibé, mert ezeknek ítélte oda a szellem, a szentség, az Isten országára való alkalmasság szupremáciáját. Mikor az Isten lelke a szegénységbe s az alázatba költözött, nem változtatta át a szegénységet világi gazdagsággá, sem az alázatot nem emelte a világi tisztelet és dicsőség polcaira; hanem óvta a szegénységet a meggazdagodástól s az alázatot a megtiszteltetéstől, amennyiben pedig

a szegénység a szellem örve alatt gazdag lett s az alázat az evangéliumnak meghódoló népek buzgalmából fölmagasztaltatott: annyiban az Isten lelke is kiköltözött belőle. Az egyháztörténelem itt nagyszerű fölvilágosításokkal szolgálhat és gyönyörű perspektívákat nyit az evangélium népeket átjáró és átváltoztató munkájához. A gazdagság és a tisztelet nagy arénája, hol címekért futnak sovány és elhízott „küszködők”, az egyház szellemét csak elnyomorították és kicsorbították; s bár mindezen bábok és ruhatartók az egyház hivatalos szolgálói voltak, voltaképpen csak oly szerepet játszottak, mint amelyet játszanak a fából faragott s az ólomból öntött katonák a gyermekjátékok skatulyáiban.

Az evangélium ezzel a munkával be nem érheti; az evangéliumnak a népek erjesztőjévé kell válnia; ezt a célt a középkorban kezdte megvalósítani, de azután megint megakasztott munkája, s az egyház az ellenséges irányoktól nem volt képes érvényesülni. Tehát nagy munkája még hátra van. Ezen nagy munkára utal az exerciciumok célja.

Ezt a nagy munkát sürgeti a szocializmus is.

A szocializmus kimutatja, hogy az evangéliumnak van igaza, s hogy a gazdagság vágya és a meggazdagodás szisztémája a romlásba s az örvénybe visz. Megeszi a társadalmi törzs erkölcsi velejét s azután kimutatja pusztító hatását még a kenyérkérdésben is. A társadalom, mely az evangéliumtól eltér, tönkre megy!

Mily csodálatosan hangzik e gondolatok borzalmas világosságában a „két zászlóról” szóló meditációnak az a buzdítása, melyet Szent Ignác Krisztus ajkaira ad: „Iparkodjatok az emberekkel megszerettetni a szegénységet, a szerény beérést és egyszerű életet, – vonjátok el őket a gazdagság hajszájától és a kincsvágy emésztő lázától”. Istenem, mikor már vonaglik a katasztrófák örvényének szélén: akkor homlokunkra csapunk s ijedve kiáltjuk: Íme, ez az evangélium szelleme, melyet eddig ignoráltunk, ... ez a kedves jó hír, melyet eddig világyülölő aszkéták álomdalának tartottunk ... hogy ez az erkölcsi élet tengelye s vele együtt a társadalom s az emberiség sarkköve.

Igen, a szocializmus, a megmérgezett és tönkretett világnak megbosszulója, az diktálja s írja rá a világ romjaira: „Az evangéliumra nem hallgattál, a szegénységet s az alázatot nem szeretted; azért elbuktál, s nincs, ki segítsen rajtad más, mint az életnek az a »jó híre«, az erkölcsnek az a friss forrása, az evangélium szelleme a szegénységnek s az alázatnak szeretetével”.

Míg a papságban nem lesz meg a szegénység s az alázat szeretete: addig nem lesz meg benne az evangélium szelleme sem, következőleg addig működése sablon s tevékenysége csorba marad. Beszélhet, hirdetheti áruit, nem kellene senkinek ..., még leszállított áron sem. Tudják, hogy gyári munka, pófel; látják, hogy szép szó a szó, de hát mégis csak szó. Tettet kíván az emberiség. S a legnagyobb tett: *az evangélium szerint való élet*. Ez a nagy tett képezi a kulcsot a szentek kihatásának megértéséhez. Bennük a világ mindig egy nagy tettet bámult: az életet. Életük hosszú, egységes, egyöntetű élet volt, a szellem megtestesülése. – A gazdagság, a fény, a pompa, a jó élet, a dekorációk mind csak arra valók, hogy az evangéliumot befüggönyözzék s az életet elöljék. Vészthozó és borongós függönyök, melyek mögött az evangéliumot nem sejtí a világ, még azon esetben sem, ha csakugyan ott volna, – sőt odahajlik, hogy az mögöttük egyáltalában föl sem található.

Így haldoklik az evangélium, kezein-lábain megbékózva, tehetetlenül, sokszor öntudatlanul is. A pogány társadalmi fejlődés békóiban nyög, amely itt a kereszténység által megteremtett talajon terpeszkedik és mindent, magát az egyház hivatalos szolgálait egy kereszténységellenes kultúra hálózatába szövi be. Azon vesszük magunkat észre, hogy meg vagyunk láncolva szokások és divat, életmód és hagyományok által, csakúgy mint pogány egyházpolitika által. Életsorunk úgy hozza magával, hogy tiszteltek s előkelők vagyunk, dacára az evangélium rajongásának a kereszt után. Tisztelet, becsület azon jeles falusi papoknak, kik szeplőtelen élet mellett a nép nyomorában élnek-halnak s az ősegyház régi presbiterjeinek ragyogó emlékeit juttatják eszünkbe.

De a szegény papoktól eltekintve, a modern gondolkozó méltán megzavarodhatik a gazdag, s gazdagságukat nem mindig helyesen használó, jól ló egyháziakon, s keresi az evangéliumot. Azt mondják neki, a történelmi fejlődés így alakította az egyházat. Ugyancsak olcsó és semmitmondó megfejtése a nehézségnek, mely az egyházat azzal mentetgeti, hogy a körülmények s a viszonyok elvették evangéliumi szellemét. A botránkozó erre bizonyosan azt fogja mondani: várom hát az új időket, az új fejlődést, mely a szellemnek kedvezzen; hiszen kell ezeknek beköszönni, mert utóvégre is kié a haladás és a fönmaradás, ha nem a szellemé? Várom az új embereket, kik az evangélium szerint élnek a szegénység s az alázat szellemében. Eddig átlag csak urakat látok; ezek nem látszanak hivatva annak az evangéliumnak hordozására, melyet Krisztus tanított s a szellem terjesztett és megvédett.

Ki tagadhatná el e gondolatoktól a néminemű jogosultságot? Annyi bizonyára van bennük, hogy a szellemet szellem hordozhatja egyedül. Újra ismétlem, merüljünk el az exerciciumok fényözönébe, s tapasztalni fogjuk, hogy megtisztulva és az evangélium iránt érzékenyen tér vissza belőlük lelkünk.

Szent Ignác lelkigyakorlatainak szelleme (1895). Megjelent a *Magyar Sion* 1895-i évfolyamában folytatásokban és kihagyásokkal a Magasságok felé c. kötetben. Idézzük Schütz Antal hozzá fűzött jegyzetét: – *Valószínűleg a szerző tulajdon lelkigyakorlatairól készült feljegyzések alapján papoknak tartott lelkigyakorlatok szövege. Ebből érthető meg, hogy a papságról mindjárt a bevezetésben kemény szavakat hallat, melyek persze hírül sem érnek nyomába egy Damiáni Sz. Péter vagy Szent Bernát kíméletlen szókimondásának, de nem kevésbé lehelik a zelus domus Dei tiszta szellemét. Ez a dolgozat nemcsak tartalmi kiválóságával és irodalmi szépségével emelkedik ki, hanem figyelmet érdemel mint a lelkigyakorlatok nagy mesterének, sőt vértanújának (lelkigyakorlatok között érte a halál) bölcsődala.*

Saját lelkiyakorlata Kalocsán 1892-ben

Aug. 15. *du.* Jézus iránt a leggyengédebb és legbensőbb szeretettel viseltetni; tőle akarom venni minden gondolatomat és érzelmemet; iránta úgy érdeklődöm, mint mélyen tisztelt, sőt imádott, de egyaránt szeretett barátom iránt. Azért tisztán, derülten őrzöm meg az ő képét lelkemben; szeretetre méltó, kellemdús vonásait, édességét s bensőségét, mellyel elárasztja a szeretőket. Istenem, nincs a világon semmi, ami a kopárságot, a haldoklást, enyészetet bearanyozhatná, csak a szeretet; szeretet pedig csak az emberek közt lehet. Érted, én lelkem, hogy mit tanulsz az emberszeretetből? ugye azt, hogyan kell szeretned Jézust az embert. Nincs kétség benne, hogy az Úr Jézus, ha majd láthatólag megjelenik köztünk, elragad, szerelemre hevít, mely szerelem édesebb, tüzesebb, lágyabb, szenvedélyesebb lesz minden egyéb szeretetnél; mert a Megváltó iránti szerelmünk. – Lám mivel az Úr Jézust evvel az emberekkel átölelő szeretettel kell szeretni s mivel a mi szeretetünk mindig emberi marad: azért kell Krisztus iránt szívünknek úgy viseltetnie, hogy kivirágozzék benne ez az édes, ez a gyengéd, ez a hódító érzelm; azért kell szívünknek megfigyelnie az Úr Jézus iránt s mindazt a gyengédséget, azért kell kedveskednie neki virágokkal, ajándékokkal azért kell örömmel meglepni őt némi kis hódolatokkal, azért kell nevét szopogatni, mint gyermek a cukrot, s édes mámorban elandalogni a reávaló emlékezetben; azért kell a virágokban Sz. Sebeit csókolni, a harmatban könnyeit siratni, az erdő suttogásában nevére bölintani, s ó ha lehetne vele s róla álmodni, vajon nem természetes volna-e ez? Az Eucharisztia marad mindvégig a mi verőfényes vagy derült csillagéjes tartózkodásunk; néha olyan mint egy pálmakert, – néha olyan, mint télen az ég kékszíne, midőn halványságából csillagok kezdenek föltűnni. Érzem én, hogy mily nehéz ily gyengédnek maradni s gondolom, hogy a főbaj a gyóntatás s a sok bűn, mit az ember hall; de másrészt tudom, hogy gyengéd maradnék én ott is, ha gyengéd lélek gyónik nagy bűnöket, mert szerelmem gyógyírjával akarnám behegeszteni sebeit; a főbaj tehát nem annyira a gyóntatás, mint a lelkek durvasága s nyersesége, melytől van saját lelkünk lágysága. Folyton kell tehát lelkünket melengetni, nevelni, öntözni, védeni kenetekkel s illatpárázattal gondozgatni. Kiváltképp a penitencia fogja megtartani épségében és gyengédségében lelkemet; ettől szétfolyik, megolvad, ellankad szegényke: azért fölteszem, hogy este nagyon mértékletes leszek, – hogy pénteken és szombaton böjtölök, s hogy csütörtök éjjel megtartom szentségimádásomat.

Aug. 15. *este* Csodálatos meditáció ez, mely a két zászlóról szól. Az a nyugtalan, rohamos, előretörtetés, az a herce-hurcza, az a hajsza, amelyben az emberek izzadnak s fáradnak, s nem tudják, miért; századunk szignatúrája. Azután átlag a gazdagságra irányul és pedig úgy, hogy a fölkavart hullámok, a szenvedély, az étvágy örvényei az egész emberiséget hullámozásba, bizonytalan ingásba, félelmekbe hozzák. Tehát az a mohóság, az a féktelen kapkodás, az a bizonytalan megrendülés ... ez dominálja a világot. Minek következtében homályban élnek; nincs idejük eszmélni; sötétség-, lelki borúban ténferegnek. Ez a gyors tempó, ez az ideges élet, ezek a gondok, küzdelmek, sötét rejtelmek elveszik a békét.

Krisztus Urunk az ellenkezőjét nyújtja. Nyugodt, derült; az ember maga természetszabta korlátoltságában; örül az életnek a napsugárnak; nem nyúlkál az elérhetetlen után s szíve békéjében várja Istenét ... Beuron tűnik föl lelkem előtt, vagy Kedves Testvérek háza... Pax serena requies. [Derűs béke, nyugalom.] De ezzel a pax-szal rosszul járunk; oda érünk, ahol vagyunk; a nembánomság árkába. Csodálatos kontraszt! Csendes édes békében élni, a szenvedély támadásait, a puskaszurony rohamait kerülni, nem mohón, nem levegő után kapkodva s mégis buzgón, lelkesen. Örülni az Istennek, a napsugárnak és virágnak, a hópehelynek s a szent szegénység s az önmegvetés mélyénél vértetni a szív örömeit. Ez a béke, ez a nyugodt derű, ez a szelíd, megnyugasztalt tekintet a természetfölötti rendé ... s ennek nem szabad számkivettetnie soha. A világ elégedetlensége, békétlensége,

megzavarodása nyilvánvaló, lázasan s idegesen rángatózik s félrebeszél. Az a nagy kérdés: a szív rengetegében és vulkánjai közt, ki fogja e félrevezetett, fölkavart szívekbe a békét teremteni. Abban a forró és tomboló chaosban van-e ott az élet lelke, mely alakokat s rendet teremt? vagy nem kellene-e ezeket inkább abban az áldásos, de csendes hatalmakban keresni? Mi vezeti az emberiséget a boldogságra? a törtetés vagy a megnyugvás? belső élet s nem nyugtalanság.

Aug. 16. *reggel* Szívem folyton reszket, hullámszik, mint a villanymutató a villanysodrony közelében: óh kicsapongásom, s ha kicsap, föl az égre, egészen... azt nem bánom. Nem tudom, hogy mit tartsak magamról; otthonosan legyintett meg az Úr Jézus példája, hogy midőn 5000 ember szíve szenvedélye viharban tört ki, ő a csendes tó fölött kiemelkedő hegyre ment s ott megnyugodott: az a sima tükör, abban látta, hogy mit tartson a pezsdülő sokaság érzelmeiről, – az az éji csend ékesszólóbb lett, mint a zsvaj és lárma, – azok a néma, homályosodó bokrok, azok az árnyékban már szendergő füvek s virágok... fölemelték reá bóbitájukat s suttoztak neki édesen és nyugasztalólag. Úgy vagyok én; szétomlanék sokszor, ha a Vaskapun állok. [Magas hegytető Esztergom alatt, tetején óriási fenyőkkel] s nézek az esteledő tájra: irigylem azt a magányos madárkát, mely a lombos lejtőn estimára hangolja zöngéit; itt szeretnék én meghalni; nem az emberek közt... sehol sem találom azt, amit itt. S mégsem akarok maradni abban a csendben, ó az megölne; az embereken akarok segíteni; a csendben csak szívemet kívánom fölemelni az Úr Jézus Szt. Szívéhez!

Édes Jézusom, tudom, hogy értesz engem; ó nem érzélgősség, hanem tiszta, tette pattanó vágy beszél belőlem; mély alázattal imádlak téged; te vagy a szívek ura s kormányzója; szívünk a legcsodálatosabb labyrinth, csak te ismered magad ki benne; tenger, hol hullámok keringenek, lejtnek, ütköznek, de irányt nem látni. Az öntudat is egészen a szív aspirációiban elmosódik, benne fölmegy s mint a suggestió, idegbajos csak az ő érzelmeinek él; a szív alakítja, festi, színezi az egész fölfogást, a szívtől magunkat distinguálni vajmi nehéz. Nagy katasztrófák, – éles villámok, melyek bevilágítanak legmélyebb alapjaiba, képesek csak fölébreszteni s velünk megértetni: oh, ez az én szívem varázsa volt. Azért vajmi igaz, hogy a szív csal, ámit, hiteget, csapodár és csalfa... s kiismerni magát, az már tökéletesség.

Aug. 16. *du.* Az Úr Istentől el nem távolodhatunk; az ő keresztje s az ahhoz való ragaszkodás útba igazítanak minden ügyeinkben. Terhes az Úr Jézus szíve, kivált mikor már közeledik szenvedése; az a bevonulás is Jeruzsálemben a kereszt jele alatt történt, az veti rá árnyékát vagy tán tán fátyolozott fényét. Nem értik a keresztet, én sem; az ember általában nem is fogja azt természetéből kiérteni; azonban nőjünk hozzá, simuljunk hozzá, mint a folyondár, a gyengéd hajlongó, tekerődő, mosolygó kelyhű folyondár – a durva, nyers, de erős támaszhoz: s megértjük a kegyelemben, miképp kell örvidenünk megvetésnek, gúnynak, üldözésnek, – mily kincs rejlik azokban, – kincs, mely abban áll, hogy a szív önmagába tér s édessé válik neki az Úr Jézus. – Ne feledkezzen meg soha Jézus imálandó érzelmeiről, melyekkel a kereszt s a szenvedés iránt viseltetett! Ó, az a Szent Szív mily mély s mily telis-teli volt!

Aug. 16. *este* Jézus az olajfák kertjében mindig könnyekre indít; szent ez az éj; nem tudom melyik elsőbb a karácsony éje vagy Zöldcsütörtök éje. Ó ez éjben esik össze Jézus Szíve, amely eddig tántoríthatatlan erőben, hősies érületben állt, a szegény ember, ki a főségesen félelmes jelenetnek tanúja lélekben, szíve legmélyebb rostjáig összeborzad, szinte hideg leli. Kimondhatatlan szent ez az éj, s óh bár ünnepezném meg avval a gyengéd, mély vallásossággal, mely jár neki.

Hát vigadhat-e a jó pap? aki látja a tömérdek bűnt s azok szomorkodó áldozatát, az isteni megváltót? Nem ... érthető, az hogy miért vonul a buzgó, apostoli papok lelkén s onnan ábrázatokon is végig a szent szomorúság vonása. Értik Krisztust az édes Megváltót. Ha

lesz szomorúságom, bajom, keservem, egyesítem mindazt az Úr Jézus szomorúságával és szenvedésével. Nem válok el a krisztusi relikviáktól, – ó! Édes Megváltóm illatáról ismerhetem fel: s ez az: nehéz, terhes, ijesztő a természetes embernek, de a keresztény lélek szívesen veszi, sőt följánlja magát a keresztekre.

Aug. 17. *reggel* A kereszt s az eucharisztia ezek az éden, a lelke édenének titokzatos pótlói: ha meggondolom, ha a mise Krisztus Urunk áldozata, ó akkor mintha gyökeret verne térdem, szinte föl nem kelnék, hanem egyre hajtogatom; ó ha úgy van, hogy kell nekem hálát adnom, – hogy kell magamba szívnom édes, fűszeres illatát; – hogy kell iparkodnom, hogy bennem oly mély forrása nyílják az Eucharisztia imadásának, hogy gyengédsége az ifjak hevülésének, – férfiasága a nép durvább lelkületeinek eleget tegyen, – azt ápolja, nevelje, fokozza.

Aug. 17. *de*. Az Úr Jézus föltámadása vigasztal bennünket; az az öröm, melyet dicsőségén érzünk. A keresztény szívnek nincs méltóbb és tisztább öröme, mint a Krisztus dicsőségén; örömben is ekképp leszünk vele egyek; nélküle s kívüle nincs örömünk; az ő öröme az a mienk!

(A részlet in: *Naplójegyzetek II.* 32–35. o.)

Levelék Anhäupel Györgyhöz

L. J. C.

Édes kedves Anhäupel úr!

Az imént megírtam, hogy a fratello Colonicchia csak felét kapja az ívnek; másikat kegyednek küldöm; reá lehelve lelkem őszinte örömét jóléte és haladása fölött s amennyiben a jövőnek munkája, mely kegyedre vár, jön eszembe, egyszersmind forró kívánataimat és imáimat. Még 3 év kedves Anhäupel úr s egy csatasorban állunk. Tegnapelőtt nevezték ki Krammer urat moralis tanárnak: hallom, hogy szívesen jön, alighanem holnap itt lesz. A budavári plébánián nem hiszem, hogy sok tapasztalatot szer volna, de azért az élet aczélos vésője bizonyára rajta is hagyta jótevő nyomait. Ezt a levélkét P. Steinhuber leveléhez csatoltam, melyben sajnálatomnak adtam kifejezést, hogy Ő : Eminenciája, nem tartotta meg ígéretét jóllehet határozottan kinyilatkoztatta, hogy küld Rómába; kiszemeltünk közmegegyezéssel egy fiút, Szatkó a neve, már első évet végzett Bécsben, akart is, nagyon kívánczozott Rómába jutni, s íme szegényke hoppon marad. Ő Eminenciája mondta, hogy inkább jövőre küld kettőt. Nekünk kitartóan kell dolgoznunk, hogy az Istennek a Collegium áldásáért hálát adjunk, mert ugyan kevésnek lesz e kegyelem osztályrésze. A dogmatikán Hurtest, a 3 kötetet, tanítom; sok bajjal a filozófia hiánya miatt a fiúkban, de viszonylagosan nagy eredménnyel. Pázmányról semmit sem tudok, csak azt, hogy kilépett az egyházmegyéből. Stampay katechéta lett Pesten; Löwenstein káplány, Blumenthal Pozsonyban, Bognár Misérden, Janovics Dumas Pálon, Fischer Lekéren, a többiről még nem hallottam! Haiczl Kálmán udvari pap lett; emlékszik rá? Nassauból hallom, hogy Sz. Pásztorban jól mulatnak, fényes fogadtatásokat rendeznek az amerikaiaknak. Mi csendesen élünk! a vakációban Kalocsán voltam, de egy germanikust sem találtam. Sándorffy át akar jönni Erdélyből Esztergomba, kegyed őt nem ismeri; helyesen írja P. Steinhuber, hogy az már magábanvéve baj, ha valaki egyházmegyét cserél. Mi lett P. Cornely-vel?

Emlékezzék meg kedves Anhäupel úr az exerciciumokban rólunk, az egész Seminariumról. Ő eminenciája kegyeddel igen meg van elégedve; hát csak rajta ! s vonja magával a többi magyart is!

Isten Önnel! Jézus Sz. Szívében maradtam testvére

Esztergom, 1889. okt. 13.

Prohászka Ottokár

L. J. C

Kedves Gyuri Öcsém!

Tudom, hogy dúlna haragjában, ha bírna, hosszú hallgatásom fölött; mert azóta, hogy ajtómon egy *pléhcímert tartok*, melyen olyanféle áll, hogy *itt Spiritusz kapható*, nem írtam. Kívánok önnek minden szükséges kegyelmet „ad esse”, minden ajándékot „ad melius esse”; legyen az a másfél év, mely után önt körülünkben üdvözölni reméljük, áldásos az ön lelkére kedélyére, jellemére, tetterejére s főleg ez az év, melyben ön fel fog szenteltetni. – Én tehát *Spirituális is vagyok!* Mit csinálunk ? meditálunk reggel egy fél óráig, – este adom. a pontokat a Sacellumban fél kilenckor, – utána csendben 10 percig lelkiismeret-vizsgálat és bánat. Voltak már direkcion is – , ami nagyon sok időt vett igénybe a szám és az iskola által elfoglalt idő miatt, végre átgázoltunk azon is.

Az eredmény kielégített. Kezdi érteni a dolgot – , csak attól félek, hogy megcsappan a buzgalom. Imádkozzék kedves Anhäupel úr, hogy ez a csapás ne érjen. Négy elsőéves

theologus kilépett. Ő Eminentája nagyon érdeklődik ezen próbálgatások iránt s igen pártolja e gyarló kezdeményezéseket. Midőn egy alkalommal említettem neki, hogy csodálkozom, hogy a meditációt a Semináriumokban be nem hozzák, azt mondta, nincs ember, aki hozzá értsen. A gimnazisták az aulában végzik az esti és reggeli imát, azoknak majd felolvastatok valamit, majd tartok rövidke exhortációkat. Dolgom elég van, úgy hogy unalomra való időm nem kerül.

A legényegyletet átadtam Eitner úrnak, – Metzker úr, ki most katechéta az apácáknál a másodelnök: Karácsonykor ünnepélyt tartottunk s akkor a jelenlevő vendégek közül Csáky gróf annyira föllelkesült, hogy 3 éven át 100–100 forintot ígért az egyletnek. Ez az egylet nagyon sok jót tesz főleg azon meghidegült viszonyt illetőleg, melyben Esztergomban a papság a közönséggel szemben áll.

Annyi a pap s alig érintkeznek bevallott kath. ügyekben a hívekkel. Nagy és nehéz feladatok ezek, melyeket hosszú, türelmes munka képes csak megfejtetni.

Úgy vagyunk a Semináriummal is; nem szabad aranyhegyekről álmodozni, az ifjakban megvan a jóakarát, de a körülmények, a szokások, a divat, a példa lidércnyomása ellensúlyozza sokszor a legnagyobb erőmegfeszítést.

Nálunk nincs meg az az erőteljes áramlat, mely a Collegiumban magával ragadja még a nemigen úszni szándékozót. Hát csak imádkozunk, hogy legalább valamit elérjünk! Az árvaházba, melyet Ő Em. alapított, szívesen eljárunk, Krammer úr miséz naponkint a „Kedves testvéreknek”, – volt ott is nagy öröm karácsonykor, melyet Mailáth gróf szerzett, sok szegény gyermeknek. Ő most Meránban időz.

Esztergomból Füzítőre, Szönyre vasút épül; még a Dunán átépítendő hídról is van szó, ami nagy jótétemény volna, mert például mint ma, mikor a tél nyers erővel szorítja fagyos markába a fejedelmi Dunát csak nehezen lehet átkelni; úgy élünk itt, mint akár a Dnieper vagy a Volga partján. Krammer barátunk is, ki Budaörsön töltötte a karácsonyt, majdnem Párkányban rekedt, csak egy nappal jött volna később.

Lám ezek a fagyos képek Ön előtt már idegenekké váltak, – de viszont azt se tudja, milyen jó ilyenkor a meleg kályha.

Horváth, a Senior, szokott ünnepélyességgel országot; – eleven mintaképe és megtestesülése a P. Ballerinitől hangoztatott elvnek, hogy bármi történjék, soha sem kell annyira menni, hogy az ember elveszítse étvágyát, vagy jó álmát.

A többi ifjú és öreg úr is meg van. A primás néha 5 évről beszél, mely alatt a theologusuk egy évig filozófiát végezhetnének; lesz-e belőle valami vagy nem, ki tudná véges eszével fölérni.

Sok a fiatal, kiket nem szentelhet, ez is argumentum.

Búcsúzzunk! Zárja buzgó imáiba a Semináriumot s engem is, én viszont emlékezem Kegyedről.

Tiszteltetem a magyar kollégákat. Jézus szívében testvére

Esztergom, 1890 dec. 29.

Prohászka Ottokár

L. J. C.

Kedves György testvérem!

Az Isten gyermekei szükségképpen testvérek; de testvérek közt is megesik, hogy nem ismerik egymást, – nem érzik melegét a közös létforrásnak, – nem súgja szívük érzelme „scimus qua Simus origine nati.” Nem így mi, a testvériség öntudata bennünk a fölszentelés kenetének illata által ébresztetik föl, – kapcsai a szoros egyetértés és egyetakarás, – mélysége

a Szt. Szív sebe, – éltető lehelete Krisztus buzgóságának melege, – lendületessége a legmagasabb s legeszményibb célokra kiinduló impulzusok. Mindezekben mi egyek vagyunk Krisztus papságában való résztvevésünk által. Üdvözlöm önt kedves Anhäupel első Szt. miseáldozatának napján, örülök örömeim, melegszen szívének érzelmeim, kívánom, hogy az a harmónia, melyet szívének húrjain Jézus lágy keze megszólaltat primíciájának napján és hetében, el ne haljon, mint elhal harangszó és orgonabúgás, hanem hogy visszhangját kicsalja a kegyelem és bensőséges szeretet e napjáról való minden megemlékezése.

Ha érezni és kövé merevülni egymást ki nem zárná: azt mondanám, merevüljenek meg e Sz. napon átélt érzelmei, hangulata, vágyai, törekvései, lendülete; gondolom, hogy egy goth dómban találná föl magát akkor ájuldozó lelke.

Emlékezzék meg rólunk, a Semináriumról, a primási székről, a *magyar kat házról*, a szándékok nagy perspektívát nyitnak az oltárhoz lépő s Krisztus áldozatát bemutatni szándékozó papnak!

Nagyon szépen köszönjük a küldött képeket, az itteni urak mind igen érdek Ön iránt s jó kívánataikkal viszonzozzák róluk való megemlékezését.

Ha a Rektor úrnak ír fölszenteléséről, jól teszi s jegyezze meg levelében azt is, hogy a fölszenteltetést már bejelentette a Vikáriusnak.

Tehát 8 hónap után körünkben üdvözöljük, hacsak nem marad Rómában ágensnek a primási szék betöltése érdekében.

Most megint Vaszary Kolost emlegetik a lapok, a vége tán még az lesz, hogy ankétet rendeznek s választásra kerül a dolog; ez volna ám csak az érdekes procedúra; némelyik tán magamagára is szavazna.

Hanem hát, „favete linguis”, félre ily profán dolgokkal „in die solemnitatis vestrae.”

A szentség, az áthatottság, a Krisztusi lélek egyetlen sugara többet ér, mint minden infula, mitra, pastorale, etc. etc. „Was es noch Anhängsel mehr gibt.”

Isten velünk kedves Gyuri öcsém! Imádkozunk egymásért !

Esztergom, 1891. okt. 27.

Prohászka Ottokár

Levelek Anhäupel (Andor) Györgyhöz. (ifj. Toldy László: *Prohászka Ottokár emlékalbum* 1927.) Andor György Pécsi Gusztávval együtt tagja lett az esztergomi vigilancia-bizottságnak, és része volt Prohászka megcenzúrázásában. Lásd erről Szabó F.: Prohászka és a modernizmus, *PÉ* 1996, 122, 170–172.

Vö. Prohászka 1914. dec. 7-i naplójegyzetét:

„Dec. 7. Tegnap meghalt Andor (Anhäupel) György esztergomi kanonok. Kedves, szőkefürtű diákom volt 1883–84-ben Esztergomban. Rómába segítetttem. Nagyon jó, igazi germán kedély, nem annyira mély, mint inkább szórakozott, de a szíve arany volt. Hetey esztergomi irodaigazgató kiemelte őt esztergomi szemináriumi tanárkodásából, s az aulába került: fölmászott a polcra. Azután a minisztériumba került. Szép volt tőle, hogy mikor indexre kerültem, eljött hozzám s szinte bocsánatot kért, hogy cenzúrázta az Intellektualizmus kinövéseit. No, de hiszen nem baj; s a skóla szerint az nekem nem dukált. A János-szanatóriumban halt meg. R. i. p.”

2. Az író és apostol

Az én napom

(in: Naplójegyzetek II. 111-116.)

1911. jan. 17. Mentem Sárpentele felé a vasúti töltésen⁹, este volt; a nap már lealkonyodott, de karmin- s bíborvörös színnel borította a látóhatárt, a palástja izzó fodrai még belevilágítottak a homályosodó tájba s ami tükrözni tudott, az tele volt karminszínnel, a jég tükre jobbra-balra a töltéstől, a vasúti sínek fényesre mángolt s az Ember szeme és lelke s ezek a pírok mind az elvonult királynak vörös szemfödője, mert a nap is mikor meghal, pírból szó magának szemfödőt¹⁰. A pápát is piros miseruhába öltöztetve terítik ki koporsójában. Azért is az a pír ott az alkonyodás egén nem örömmek színe; de hogy az is elhamvadás s az elvirágzás színe, haldokló, elhaló színek s egyre oltódnak; több több világosság alszik ki s az ember lelkét is hogy elbágyasztja ez a látvány, az alkony, hogy elnyújtja, vékonyra nyújtja, csupa vágy azután, ami elment, az erő után, a szépség után, a fény s dicsőség után, a lelkes élet s öröm után. Húzza a lelket, vékonyul, majdnem hogy szétszakad. S én elgondoltam, mi volna az, ha szaladnék a nap után, ha ez a bíborsáv soha ki nem aludnék, ha lépést tarthatnék vele, mindig fognám, mindig *uszályosa* lehetnék; de akkor éreztem, hogy ez kín volna s ha kín, miért? Nem nekünk való; ez a nap élénk jön, ébreszt, ... a nagy gondolatok bennünk erőkké akarnak válni... springende, blühende Kräfte... hullám, mely emeljen s melybe úszunk... nekem kell kivilágosodnom tőle, sem pedig homályban úsznom... ösztönözzön tette, ne vonsozjon... mutassa meg a világot, a tettek mezejét, a problémát, ne őt nézzem, felém kell jönnie, hozzám, ha missziója van hozzám; így folyton elszalad tőlem; minek mennék utána, abban nincs köszönet, annak nincs értelme. Az erő után nem lehet szaladni, az megvan vagy nincs... annak felém kell jönnie; Isten felém jön, az élet erkölcsi nagy értékei, – a lélek világossága, a jóság és szépség... Ezek kelő napok...

Bágyadtság is; elhal a lelkünk a vágytól, mikor így nézünk; ahogy azok a színek ott az égen, úgy a lélek erő, energikus érzései... mit szaladnék folytonos fáradtságban, bágyadtságban. A fáradtság miliójében, a fáradtság tempójában... s szaladni? Az nagy fájdalom, azt nem győzzük. Nem nekünk való világ, a nyugalomra térő világ, ha mindenütt csak azt látnám, hogy az emberek hazatérnek a munkából, a kimerültség fiziognomiája az ember arculatán, mindenütt végeznek, zárnak, csuknak, ágyaznak, ásítanak, lefekszenek... Így az Óceánon, így Amerikában, a gyárak túlkölnak, a lámpák kigyúlnak, a madarak elnémulnak; így a vad West-en, így Kínában, a dalai láma hazájában... Csend, némaság! Nekünk friss, ruganyos lélek kell... (Csak a patakok lejtenek, azok nincsenek alkonyban... A fák is; sejtjeik laboratóriumában most nem raktároznak, nem zsákolnak napsugárt. Erő kell, *mely hullámait felém gördíti, mely emel, mely lendületté, gondolattá, érzéssé...*, mely gazdagít, lök, lüktet... szabad járása az eszményi, erkölcsi erőknél... fogékonyság,

⁹ 1911. jan. 17.: – Ezt a költői jegyzetet, amely tökéletesen kifejezi Prohászka világszemléletét, szemben egy bizonyos dekadenciával (lásd Ady: „Én a halál rokona vagyok”), a fehérvári püspök – több stílusbeli változtatással és rövidítéssel, ill. bővítéssel – már közzétette „Az én napom” címmel az Élet 1911-i évfolyamában. Ott a kezdőmondat így szól: „A vasúti töltésen iparkodtam Sárpentele felé.” Schütz A. felvette az ÖM VIII. kötetébe (Magasságok felé) 117kk. – Vö. Sík S.: Gárdonyi, Ady, Prohászka, 360–361.

¹⁰ Csiszoltabb változatban (8,117): „...Ami tükrözni tudott, az mind fénylett, pirosan, bíborosan: a jég tükre jobbra-balra a töltéstől, a simára mángolt vasúti sínek, s az ember szeme, meg a lelke, meg amik még nem voltak befagyva, a sárréti tócsák, azok is fénylettek...”

gördülékenység, befogadó képesség, készség, hogy végig hömpölyögjenek rajta, hogy kihúzzák, kigöngyölítsék, kiterítsék vonalaikat, domború-homorú tükörben kisimítsák felületeiket... hogy kidomborodjanak... hogy úgy tudjak elterülni, elhajolni, elsimulni, mint az óceán hullámai, mikor a spiritus, a szél vagyis hogy a lélek beléjük fekszik s megmozgatja, s alakítja őket...

A reggel pszichológiájában az erő s élet árja vágat, sugárzik, hullámszik felém s emel, a gondolat, az érzés ilyenkor mint a hegyi patak, az energia lejt benne. Ezért hat úgy a lélekre a hegyi patak is, oly frissítőleg. Nem tudja az ember, hogy miért? a folytonos mozgás, a mindig új aktus, az ismeretlen bágyadtság miatt. A patak a lélek, a szellem analógiája; a szellemi is ilyen; most az agyvelőtől s idegektől nem teheti, de a belső természete az. Mikor nézem a patakot, mikor úgy vonz, úgy tetszik nekem, az azért van, mert az ő attitűdje rokon velem. Ez kell, így kell!

Elszegényedés, árvaság, elhagyatottság az... s így szaladjak folyton, ily lelkületben. Szegényen szaladni gazdag után, soha el nem érni... Elhagyatottan lelkem kincse után s soha vele nem egyesülni. Ez kín, ez betegség, örületbe visz kár az erőlködésért. *Annak a mienknek kell lennie, föl kell kínálkoznia, keblünkre emelnie, ölünkbe hullnia...* Mit csináljon a tengerpart, melytől a tenger elvonul, – a gazdagító hullám, mely kincseket gördített, most homokot hoz s azzal temet el; ha ásnának mélységet, azt is telehordaná: iszappá, – ha a csatornák karjaival nyúlkálnának utána, bűzös lagúnákká válnának... Istenem, nem lehet szaladnia a partnak az elvonuló tenger után, nem az öreg embernek az ifjúság után s én sem szaladhatok a letűnő nap után. Nem állítok föl elméleteket; az életjárásáról, a szellemi világ óceánjainak eleven áramairól; nem mondom a betegnek, légy egészséges, de a léleknek vannak mélységei, lüktetései, benne a titokzatos gazdagság... itt nincs elhagyottság... Isten jár itt...

S mikor így szaladnék, mindig azokat a színeket nézném s a világból semmit, azt csak fátyolosan, álmosan... nagy fátyolon járnék... De a nap nem azért van, hogy őt nézzük; az téves irány és betegsége a léleknek; az fordított, fonák eljárás; a világosság nem maga miatt van, az mást világít... az is csak medium, finom, csodálatos medium; az összebogozza a lelket mindennel... Az a nap ragyogó pók, fönne az égen, villámgyorsan szövő fényfonalából hálóját, ezer lábával hogy dolgozik, hogy sző, minden sejtbe, minden tömecsbe, minden szélre, útra ráakasztja s azt teregeti lábaink elé, s azt teregeti ránk, azzal kikárpítóz mindent... azért, hogy tessék, lássék, legyen szemed hozzá, láss, nézz; a mint az életinger idegeiket birizgálja, ráncigálja, lök, húz, ezer fényingerrel hangingerrel, ezer vallásos, erkölcsi, esztétikai motívummal dolgozol körülöttem fénytengerben léghullámokat gördít rád, életed mélységeinek energiáit [...] ¹¹ s lám ez mind a naptól van, attól, mely a világot besugározza, s mely a létnek fény- s színhálót szövő pókja... Ne kergesd a pókot, mikor elment, mikor nem sző neked, mikor sötét minden, akkor már nincs közöd hozzá, azért hogy ingereljen s leakasztja a szememet magáról s oda fordítja a világra s azt mondaná: ugye hogy szép... no lám s van mindenféle szépség, de ahhoz szem kell s van a lelkednek is egy olyan kidudorodása, szenzóriuma s a szemedben egy olyan idegkiágazása, hanem hát hegyezd ki, élesítsd, feszítsd ki s légy áhítatos, ájtatos, imádkozó, misztikus néző s akkor látni fogsz...! Minél jobban látsz s többet látsz, s minél több tisztelettel tetsz el e fölséges világ iránt s minél inkább érdeklődöl e fátyol iránt s hamiskásan el akarod lebbenteni; mesterkedel, hogy az arcot is lássad, a létet; annál jobban becsülöd a fátylát is s tiszteled a fátyol alatt rejtőzöt s szeretetre gyullad ki a szíved, mert úgy érzed, hogy közöd van hozzá, ő magához vonz és csatol.

¹¹ Itt két szó olvashatatlan.

Íme mily lelki vonatkozásban állunk a fényvel s ezek a vonatkozások hogy világítják, meg, hogy tárják föl lelkünk pszichológiáját a psziché értelmét s természetét. Igazán itt az alkony is világít, az világítja belém, hogy nekem a felkelő nap, az életerő energiái kellene, az élet kell, s nem a haldoklás, azt ne kergessem, azt kergetni is annyi, mint megfagyni.

Ha utána mennék s a fényt imádva, azt mindenáron megszerezni s bírni akarnám, kihúzna a világból, a valóságból; a fény s a világosság szomszédja kiűzne a társadalomból... látok sokakat így indulni: anarchistákat s vértanúkat ... szaladnék, akkor kiszakadnék abból a világból, mely miatt ő ott fenn jár az égen; azért jár ott fenn, hogy úr lesz s benn maradjak s ki ne menjek semmiféle eszményért, semmiféle nagy gondolatért ne felejtsem el az élet való problémáit s kötelességeit.

Vannak az isteni fényszomszédnak aszkétái, kik így indulnak. Mi a bajuk? Nem szabadna szakítaniok, nem szabadna kiszabadulniok a reális okosság s életbölcesség talajáról; hinniök kell a fölkelő napban, az invictus sol-ban. De sok nem tehet róla, fut utána... mégis szebb, mint nem vágyódni, nem menni. Kell az eszményt szeretni, kell folyton feléje iparkodni, de *kell az eszmény vágyába is fegyelem, mely a mértéket kiméri* s a lehetőségek korlátjai közé szorít... Nem szabad elvesznünk a végtelenben, a vágyban... Nem szabad tagadnunk s felejtelnünk mindent, ami van, azért aminek kellene lenni. Nekünk itt élnünk kell, s az eszményt alkalmaznunk. Nem akadémiai tradíciók, hanem az élet folytonossága, újraátgondolás és alkalmazás.

Úgy szaladnak eszmények után, hogy kiszakadjanak a világból például mint Tolsztoj, aki a tökéletes harmónia után a bizonytalanba szaladt, azt se tudta, hová; hanem dolgozzunk a harmónia megteremtésén s higgyük el, hogy az eszmény fölöttünk álló hatalom, mely elsötétül s kigyullad, de mindenütt jelen van s gondoskodjunk, hogy lélek legyen hozzá, hogy azt érvényesítsük.

Lázféle gyötört, kihúzott, elnyújtott; a láz, hogy menjek utána. Ily láz gyötör... Fáj; érezzük, hogy mi nekünk ez a nap – hogy mennyire élünk belőle s ez jó ismeret; de nem szabad gondolnunk, hogy elhagy, – hogy égbe, sötétbe borulunk; csak azért megy el, hogy jobban essék nekünk. Tarló az éj, pihen a lélek, az élet tarló, erőt gyűjt s várja napját. Nem lehetünk nap nélkül, centrum, világosság, vezető, tartalmat adó, kitöltő erő, lefogó eszmény nélkül.

De attól nem kell búcsúzni; nem kell azt kergetni; be vagyunk kapcsolva.

Jan. 21. A hegyi patak útjának minden pontján mozgásban, vonalakban, lendületben, hullámban, pezsgésben váltja ki azt az erőt, mely a part köveiben, az álmodó fényükben is hatalom, de nincs akcióban kiváltva. Életünk inkább folyam s áram, mint kőzet s álmodó erdő s nekünk igényünk is van az akcióra s mint kint érezzük, ha merevek vagyunk. Ez lesz az öntudat élete, mozgása, izgalma, lendülete... a pihenő erők ébredése... ingerek kiváltása... érezni, hogy megyünk, hogy vonz... hogy az élet hajt, lüktet csakis az értékek öntudatunkra hozása által. Hogy ki van töltve életünk; a jelen perc, a jelen helyzet jóságával, – mi itt és most a teljes jóságot kibontjuk magunkban... A lélek jelen tudata ki van töltve jóakarattal, lelkeséggel... íme ez fakad, ez mozgás ez a mélység fakadása, a fölség leáramlása... A jólelket itt és most állítom be, az egészet... tovább lejt a patak is, de szépsége s elevensége az és most kihúzott vonalaktól, a lendülettől függ; ő aktuális, nekem is itt és most kell az életet vennem, megfognom egészen, a percben, a helyzetben adni s bírni az egészet... Tehát aktualitás és jelenvalóság... jelen élet.

Mi az a jóság? a gravitációja a léleknek Istenbe... ő húz minden percben... itt is... a nagy gravitáció kifejlik... A jelen élet, minden perc szépségbe kíván öltözni, kíván; értsem meg.

Szebbé tenni, tartalmassá; tehát ingerekkel dolgoznak, aktualitást, mozgást... Az élet folyása szolgál vele; az ember keresi a képzelet, az irodalom, a kifejezés hatásával. Több ingert, a több aktus miatt s az aktusokkal tartalmat adni a tudatnak. Mértéktelenül teszik, mert

a lélek, a szeretet rovására, például ott, ahol a test szeretetét élesztik, csak a formát: meglesz a formák ingere, de ne lepje el a lelkit... Van szépség, harmónia, van a vonalak folyása, varázsa, játéka, álló s nem folyó harmóniája... Ha csak a testit élesztem s mindenféle savval s aljjal dolgozom körülötte, inkább emészték erőt s életet, mint fejleszték. Nem páasztortú ez, hanem kohózat... mesterséges vegyületek hevülete... nem az alkony színjátéka, hanem látomások, melyeket szemidegem mechanikus bolygatása által látok... Ha virágot savval, aljakkal kezelünk, hogy bűvös színekben gyúljon ki kelyhe... ha az idegeket, a szöveteket szétmálásig, szétfoszlásig letapogatjuk, lekopogtatjuk..., ha az erős reakciók a folytonos képzeleti viszketegben kiadják erejüket, mind olyan lassú égés, mely csupa füst s elhamvadás, de láng nincs rajta.

Ez a raffináltság, mely erőtlenséggé válik... a tűt úgy hegyezik, hogy eltörik, a borotvát úgy fenik, hogy a hajszáltól kicsorbul, a vonalat úgy finomítják, hogy a lehelet szétszakítja. Az ilyen emberek mint a repedt fazekak, kiszivárognak erejük, erotikus folyásuk van, vérfolyásuk... s éppen arra nem képesek, amire folyton vágynak. Kihasztnált, kizsarolt földek, melyek azonban gazban, üres kalászkok, csíráképtelen magra erőtlen gombatermelésben adták ki erejüket.

Folytonos gőzölgése, párolgása az új életerőnek s az egyesülés vágyának, amely ki nem elégít egy félt sem, mely a nem egyesülésben adja ki erejét... képzelet s nem bírás... eunuchok üres éldelgése... Nem valóság; képzelet. Dekadens, nem igaz irányítása a fantáziának. Minden fantázia is csak irányít, csak kapcsol a valóval, ez elkapcsol és gyöngít... ez nem termékenyít. Ez nem folyam, mely a vizeket tengerbe lejt, ahonnan jöttek, mint eső s hó; hanem szárító szél, mely kiapaszt forrást, nem ad harmatot, vad tóvá változtatja a patak öntözte völgyet. Ah ezek a kábító, száraz szelek, a puszták leheletei...

1919. júl. 17-i naplójegyzet: (NIII/49-53) Prohászka itt hibáztatja egyoldalúan aszketikus nevelését, és azt, hogy nem ismerte a való világot. Most a férfi realistább lett. A Collegium Germanicumban töltött évekről mindig nagy lelkesedéssel beszélt és írt, és egy életre meghatározta az ott kapott jezsuita nevelés, mégis ráébredt az ottani nevelés egyoldalúságára.

Az egyház demokráciája (1897)

Az egyház mindig konzervatív volt, vagyis iparkodott a főnállót fönntartani s a meglevőt megvédeni, s legtöbbször csak a haladó kor erőszakosságának nyomása alatt tért el hagyományos intézményeitől s teremtett újakat. De jóllehet konzervatív volt s ma is az, s az lesz ítéletnapjáig, azért mégis töméntelen változáson s újításon esett át: dogmaiban fejlődött, intézményeiben tökéletesbült, szervezetében pedig, – vonatkozom itt elsősorban a pápa primatusára – utolérhetlen s mintaszerű kifejlést ért el. Törvénykönyve úgy járt mint minden ország corpus juris-a; számtalan benne az elévült paragrafus, pergament lapjainál sárgább feledés vonta be sok rendelkezését; hasonlít ahhoz a fához, mely új meg új hajtást, ágat, rügyet fakaszt ugyanakkor, mikor elég rajta a száraz és korhadó ág; ezek letörnek s elporladnak, azok nőnek és teremnek.

Nem szabad tehát az egyház konzervativizmusát oda magyarázni, hogy az semmi egyéb, mint a főnállóhoz való merev ragaszkodás, vagy pedig annak az élet és fejlődés kategóriáiban unalmasan hangzó „nihil innovetur”-nak erőtlen hajtogatása. A konzervativizmus egyáltalában, ha nem akar sületlenség lenni, nem jelenthet mást, mint történeti alapokon álló, szerves fejlődést, szemben a liberalizmussal, mely elvont eszméket ültet át erőszakosan, tekintet nélkül a történeti fejlődésre, s ezáltal minden téren oktalan, erőszakos és veszedelmes viviszekciókat produkál. Ha a konzervativizmus azt jelentené, hogy semmit sem kell újítani, ellenkeznie az élet, a fejlődés és haladás törvényeivel, s éppoly ésszerűtlen volna, mint a liberalizmus, mely szintén ignorálja, mert szétszakítja az életet, a fejlődést, s szürke teoriákba elfogulva, nem veszi tekintetbe, hogy az élet nem mechanizmus, hanem organizmus, hogy nem fa- vagy vascsapokkal vannak egymásba illesztve a társadalom részei, hanem eleven idegekkel, melyek önmagukban hordozzák az egész alaknak törvényeit. Az olyan konzervativizmus ráncos arcú törpékkel népesítené be a világot, kiknek fejlődése megakadt s elmúlt gyermekévek formába merevült bele; az olyan liberalizmus pedig hórihorgas, holdkóros, kimángolt léhűtőket állítana a világba, kik nem nőttek, hanem akiket kinyújtottak, megfejteltek, megfoltoztak s hosszúra mángoltak, kik nem bírják el fuvolacsontjaikat s összeroskadnak ürességük terhe alatt.

A kereszténység sokkal tősgyökeresebb és életteljesebb, semhogy ne volna az élet, a fejlődés s a haladás híve; akik szellemét magukba szívták s tudják, hogy az a szellem nem a szűk Judeának, hanem a széles világnak elevenítésére van szánva, akik tudják, hogy nem egy arasznyi idő, hanem századok és ezredek folyamára épült az egyház, az üdvösség bárkája, akik tudják, hogy Krisztus a sírból kikelt azért, hogy éljen, s a sírt magát a pogánynak engedte át, csak azért, hogy ne a golgotai sziklasírban, hanem a haladó, szellemétől éltetett emberiségnek eleven egyházában keressük őt: azok nem lehetnek maradiak, azok mind haladiak; nem ragaszkodnak görcsösen a múlthoz, hogy annak árán azután a jelent ne értsék s a jövőt elveszítsék; hanem a történeti, természetes haladást sürgetik; ez képezi talaját az egyén, a nemzetek s az egyház szerencsés fejlődésének s áldásthozó életének.

De ha a haladás vezércsillaga alá áll az egyház, akkor főfeladata megismerni a kort és szükségleteit, hiányait és bajait; főfeladata fölismerni az irányt, mely utat nyit a haladásra, fölismerni az eszméket, melyek uralkodnak, melyek megérték a történelmi fejlődés izzó napsugarai alatt, hogy érett gyümölcsként áldásos intézményekben hasznára váljanak az emberiségnek. Mert biztos, hogy a megért eszmék, s az eszme-nyílás irányában indul meg a haladás.

Mi pedig a mai kor megért, ragyogó eszméje? Merre felé tart a világ haladása? Ezt az eszmét, ezt az irányt egy szóval jelezhetem, s e szóba van beleolvasztva a nemzeteknek, a politikának, az egyháznak is összes modern teendője; ez a szó: gyerünk a néphez. A demokrácia, ez képezi a kor ragyogó eszméjét; a demokrácia a haladás zodiakusának

uralkodó állatjegye; ez állatjegyben áll az emberiségnek emelkedő napja, s nincs hatalom a földön, mely azt a napot megállítsa Jozsueként, nincs erő, amely azt irányából eltérítse. Valamint minden világteremtési és fejlődési korszaknak van egy közete, mely lassan halmozódott vastag rétegekké az őskorszakok csendes óceánjaiban: úgy a nemzetek, az emberiség történelmének vannak széles, tág mezői; az egyik lesüllyed, a másik emelkedik, s rajtuk megy végbe mindaz, ami a világot mozgatja. Az emberiség legújabb s történelmén uralkodó rétege most emelkedett ki egy hosszú fejlődésnek óceánjából, s ez a nép és uralma, a demokrácia. A középkoré volt a rendi alkotmány; az újkoré a demokrácia. A középkori egyház összenőtt a rendi alkotmánnyal s belevette magát sáncaiba; az újkor egyház nőjön bele a demokráciába. Olvadjon föl a népben; forrjon össze, azonosítsa magát a néppel; fektesse bele erejét, szellemét, lelkét a nép érdekeibe; erjessze életképes szervezett természetfölötti hatalmával a népek tömegét; fejtse ki áldásait itt és most, hogy a modern korban is kivegye érdemét mint a népek emelője, dajkája, reményüknek letéteményese, mint igazán isteni, tehát legnépszerűbb intézmény.

Ezt kívánja mindenekelőtt az emberiség haladásának törvénye.

A világot Isten nem kiváltságos rendek kedvéért teremtette, hanem az egész emberiségért, melyben minden lelket külön szeret s mindenkit egyaránt megváltott. Van a teremtésben, van az emberiségben különbözőség; a változatosság játéka zónák, nemzetek, nyelvek, tehetségek szerint tagolja az emberiséget; a különbözőség emeltyűje a haladásnak; a küzdelem kifejti a tehetségeket; de ez a különbözőség csak eszköz és nem cél; a cél az egyenlőség; a különbözőség bányász, fejt, fejleszt, gazdagít, de miután a kincseket az anyagi s a szellemi világban előteremtette, megoldotta feladatát, utána más hatalom lép a színre, mely a kincset közkinccsé, a vívmányt közhaszonná, a kiváltságot közjóvá teszi. Élvezze azt mindenki, akit a föld hordoz; ne görnyedjen kizárólag az egyik, mert a másik kiváltsággépp semmit sem tesz; ne fizessen az egyik adót, mert a másik kivonja magát minden teherviselésből; ne nyomassék el az egyik, hogy a másik ficánkoljon. Az emberi társadalom haladása ezen csillagzat alatt tör előre; a rendi különbségeket tagadja; a kiváltságos osztályokat eltörli; a rendi társadalom helyére a demokráciát állítja.

Minden demokratizáltak; rendek nem léteznek, de létezik a nemzet; kiváltságos grófok, bárók, nemesek nincsenek, de vannak emberek. A rendek elnyomták a népet; néhány ezren milliókat. A nép egyáltalában nem számított; jogból, szabadságból és kultúrából ki volt zárva. Annál több kötelessége volt. „Nem volt önálló gazdasági élete, s ki volt szolgáltatva a földesurak önkényeinek s gazdasági érdekeinek. A parasztság a jobbágyi viszonyokból folyó szolgálmányokkal tartozott földesurának, melyeknek mértéke, ha meg is volt határozva, tényleg nem korlátozta a földesurat, mert a paraszt nem részesült jogvédelemben. A paraszt bírója még a saját ügyében is, melyben mint fél szerepel, saját földesura, tehát az, kinek érdekében állt őt elnyomni. A parasztnak nincs közjogi és még magánjogi személyisége sem. Még perében is földesura képviselte más bíró előtt. A paraszt nem az államnak volt alávetve, hanem a kiváltságos osztályoknak.”¹² Az állam a rendi alkotmányban maguk a rendek. Az állam a rendekért van; minden az államban a kiváltságos osztályok miatt van, ezek pedig: a főpapság, a főnemesség, s a nemesség; máshol a polgárság hatalmas, kulturális tényezővé küzdött föl magát, de nálunk sohasem létezett erőteljes magyar polgárság; hanem a néppel, a robotoló parasztsággal azonosult, mely többé-kevésbé a röghöz volt kötve s minden terhet és kötelezettséget hordott, úgy a közjogiakat, mint a magánjogiakat a földesurak iránt. „A paraszt fizeti a katonai adót, ő adózik a házi pénztárba, a megyei közigazgatás és igazságszolgáltatás szükségére, ő fizeti a nemesség követeinek napidíjait, a nemesség által megszavazott koronázási ajándékot, ő viseli a katonai beszállásolást, az előfogatok, a

¹² Grünwald: *A régi Magyarország*. 132. l.

közmunka terhét, s mindezt nem is meghatározott, igazságos kulcs szerint, mert az adóügyet s a szolgálmányok mértékét törvény nem szabályozza, hanem amint a tisztviselő kedvezése vagy rossz indulata, vagy befolyásos egyének érdekére való tekintet reá szabja” (U. o.).

S mit tett a nemesség? Védte az alkotmányt, vagyis saját kiváltságait, s megakasztott minden reformot, minden újítást, mely a népen segített volna; irtózott a rendi alkotmánynak minden megváltoztatásától, mely a nép terheitől egy részt a nemesség vállaira hárított volna.

A rendi alkotmány tehát a kiváltságos osztályok nagy érdekszövetkezete s a haladásnak s a nép emelésének s az emberiség fejlődésének megakasztása volt. Egész Európa a rendi alkotmány alapjaira emelte államait; a középkorban bizonyára megfelelt ez az államforma a kor követelményeinek; de az emberiség fejlődése elsöpörte azt, mert akadályosabb, fejlettebb társadalmi alakulásoknak. A rendi alkotmány előtt a népek törzsekben éltek; a civilizáció elsöpörte a törzsszervezetet s társadalmi osztályokat teremtett, melyeknek érdeke volt gazdagodni, erősödni s az uralmat megszerezni, a többi osztálynak elnyomásával. Az uralkodó osztály biztosítja magának a törvényhozást; magához ragadja a kormányzatot, iparkodik gazdaságilag kizsákmányolni az elnyomott osztályokat, azért a földbirtokot magának tartja fenn, a többi osztályt birtokszerezésre föl nem jogosítja; a jogokból egyáltalában kizárja s az állami élet terheit mind reájuk hárítja.

Ez képe a középkori rendi alkotmánynak és társadalomnak! Nem vádoljuk, nem okoljuk; de nem is ragaszkodunk hozzá s vissza nem kívánjuk. A jogrend, melyet a középkor társadalmá megalkotott, az akkori viszonyokon alapult; mást nem tudtak találni; akkoriban tehát szolgálatokat tett s történelmi átmenetet képezett, amilyen átmenet van az emberiség életében elég; amilyen átmenet volt a törzsszervezet, utána a rendi alkotmány, utána a modern demokrácia, s nincs jogunk állítani, hogy a haladás vonalának végére jutottunk; csak hogy a jövőt senki sem ismeri, s az emberek elfogultságukban s a modern intézményekhez való ragaszkodásukban sem érzékkel, sem finomabb szimattal nem bírnak a problémák miként való megoldása iránt. A törzsszervezet emberei harcoltak Szent István rendi alkotmánya ellen, a rendek tusakodtak a demokrácia ellen, s a modern demokráciának nyárspolgári része szintén prüszköl minden szociális átalakulás ellen; csak hogy sem az idők kerekét, sem a fejlődés menetét megakasztani nem lehet, az ezredik évben éppoly kevéssé, mint 1790-ben, 1848-ban, s biztos indukció alapján állíthatjuk, hogy 2000-ben sem.

A rendiség helyébe lépett tehát a nemzet; a partikuláris érdekszövetkezet helyébe a közérdekszervezetté átalakított állam; a kiváltságos és elnyomott osztályok megszűntek, a közjogi korlátok le vannak törve. A jog, a haszon mindnyájunké; a teher és kötelesség szintén. Bátran mondhatom ezt, jóllehet a politikai szabadság csak fele az igazi jogegyenlőségnek; a másik éppoly fontos, sőt talán fontosabb része a gazdasági függetlenség, amelytől eddig ugyancsak messze estünk.

Már most kérdem, mi az egyház föladata a nemzetek e demokratikus fejlődésében?

Föladata az, hogy szívvel-lélekkel az emelkedő rétegek pártjára álljon. Az egyház mint szellemi hatalom a haladásnak lesz híve; a haladásnak iránya pedig a műveltségnek, a gazdasági és politikai fejlettségnek demokratizálása. Nem szabad eldobnia magától senkit, de értenie kell a történelmet, olvasni kell tudnia az idők jeleit! Sokszor és sokáig nem értette, sokszor és sokáig nem is érthette; miért? Mert az eszmék még nem értek meg; a tömegek nem erjedtek. A haladás törvényei, a történelem szelleme a múlt században még nem voltak kiművelve, de most világosan és élesen emelődnek el a múltnak ködéről. Azért az egyház nem kapaszkodhatik bele a rendiség fönnmaradt törmelékeibe, nem sorakozhatik hív zsoldosként a csupán társadalmi elvet képviselő arisztokráciának zászlai alá; nem rokonszenvezhet a nemességgel mint valami irigyletes intézménnyel; neki egészen, teljesen a polgári társadalom, mondjuk, a nemzet alapjára kell állni. Ez a jelen kornak küzdő porondja; itt az alkotás, itt az érvényesülés tere.

A főpapoknak nem lehet ma már főnemeseknek lenniük; nem lehet a főpapság kiváltságos rendjének korlátai mögé húzódniook; a közjogban, igaz, van még néhány léc a régi korlátszerkezetből, de az is vajmi szüette és korhadt; de a társadalmi életben se maradjanak régi, elévült hagyományaiknál; a társadalmi életben még ma is rendet képviselhetnek, de ez a rendiség nem életrevaló eszmékben, hanem inkább az egyéni hiúság csiklandozásában bírja összes létokát. Míg az elévült fölfogásnak gyöngeségével lépnek föl, addig többé-kevésbé nem fognak bírni érvényesülni; az emberek idegenkedve néznek rájuk, mint nem a mai korba való emberekre; szavaik időszerű tettek híjával tört nyilak; egész létük s kihatásuk árnyyszerű.

Ha az egyház időszerűen akar hatni manapság, akkor vesse magát bele az eszméknek azon golf-áramába, mely az elnyomott osztályok jegestengere felé tör egyre folyton, s azok javára érvényesítse összes befolyását. Nem mondom én, hogy oktalan hóbortok<nak> vagy a kinyilatkoztatással csak távolról is ellenkező nézeteknek rabszíjára fűzze csalhatatlan szimbólumát; maradjunk mi meg az örök, keresztény igazság alapján; de tegyük közkinccsé mindazt, amit a keresztény műveltség eddig a rendi korlátok miatt csak keveseknek juttatott. A jogrend más, nem a tan; s a megváltozott jogrendben hassunk, alkossunk a régi tannal. Mentsük ki az elszegényedés örvényéből a gazdaságilag elnyomottakat; legyünk bajnokai a magyar népoktatás ügyének; fejlesszük azt, amennyire csak erőnk engedi. A magyar népoktatás ügyis ázsiai színvonalon áll, de még inkább ott áll az a nézet, hogy a nép addig jó, míg buta, hogy a paraszttal csak addig lehet bírni, míg műveletlen, tudatlan és vad. Ez a maradiság evangéliuma, s épp azért merő tévely és korlátoltság. Fejlesszük a társadalomban az erkölcsi érzéket; mert a rendi társadalom egyfelől a gögös megvetést és kegyetlenséget, másfelől a halálos gyűlöletet, a kegyetlen visszatorlás vágyát élesztette az ellenséges osztályokban. A hivatásának magaslatán álló papság nemcsak jogilag egyenlőnek fogja magamagával tekinteni a népet; nemcsak megszanja, hogy az „urak” megvetik azt, kinek kezét a munka bepiszkította; hanem a papok a legtisztább s legönzettelenebb demokratizmus nevében épen ez erkölcsileg, szellemileg s gazdaságilag gyenge osztályok pártjára állnak, hozzájuk vonzódnak, segítik s pártolják őket.

Így fogjuk mi a papiros-demokráciát köztünk élő, népet boldogító intézménnyé változtatni, így leszünk mi a szó szoros értelmében emberek, kik korukat értik.

S kik tehetik ezt könnyebben mint a papok? Kik vannak hivatva a nép embereivé válni? A történelem eddig azt mutatja, hogy mihelyt a rendiség korlátaiból kiszabadul az egyház, mindenütt demokratikus érzelmű; mindenütt a fejlődő, haladó, jogaiért küszködő népnek pártjára áll. Totus mundus stultizat, írta a régi, egyszeri táblabíró a múlt század végén a divatos eszmékről; az egyházzal méltán azt mondhatni: tota ecclesia democratizat, s ahol nem teszi, elmarad. Fölösleges erre rátérnem; elég, ha Kannegieser tavaly megjelent munkájára utalok.

A magyar nép ugyancsak rászorul, hogy fölkaroljuk; minden téren való hátramaradottsága egy sokszoros vészkiáltás, mely az uralkodó osztályoknak, s elsősorban az egyháznak mulasztásait kiáltja világgá. A múlt században a jó emberek természetesen azt gondolták, hogy a köznép könyörületre méltó, de ki tehet róla utóvégre is, mikor erre az osztályra az „Isten, a természet s a törvény tette rá a szolgaságot”; ma azonban a történelem szellemét tanulmányozó ember jól tudja, hogy e szolgaságban, s kiváltképp e szolgaságnak minél továbbra minden áron való megörökítésében sem Istennek, sem a természetnek, hanem csak az uralkodó osztályok érdekeinek van része. Ellenkezőleg, Isten azt akarja, amit Berzsenyi Kazinczyhez írt VI. levelében mond: „Nem lehet szentebb kötelessége egy bölcsnek, mint a nép boldogságának eszközlése.” Azelőtt ő is a rendi maradiságban elrekedve vagy nagyon aranyosnak látta a nép helyzetét: mikor azt írja, hogy voltak vármegyék, melyek megtiltották a mesterembereknek, hogy túlságos fényes ruhát ne készítsenek „és az emberekről a 100 forintos bundákat, a 70 és 80 forintos ködmönöket, szűröket, 30 s 40 forintos kivarrott üngöket és gatyákat pandúrok által lehasogattatni” parancsolták; vagy talán

ő is a népnek jogtalan helyzetét Isten akaratának tulajdonította; de később fölnyílt a szeme, s a magyar nép elmaradottságának megítéléséről azt mondta: „én akkor úgy szóltam, mint borzas bajszú magyar, de azóta sokat elnyírtam bajszomból; mit gondolsz, nem kell-e egészen lenyírnom?” Hej, hány embernek kellene lenyírnia borzas bajszát; hánynak kellene lemondania elmaradt nézeteiről s nem a múltba vágyódni, hanem a jelennek s a jelenben élnie, hogy a jövőt biztosítsuk.

A második ok, mely miatt az egyháznak összes érdeklődését, gondolatait, erőit, törekvéseit a népre kell terelnie, az, hogy a néppel együtt nem érző, bajaiban, küzdelmeiben részt nem vevő papság ellen mindenütt nagy ellenszenv támad, mely az egyház működéseinek idegeit is átmetszi. Mutatja azt a történelem, hogy mily könnyen kap lábra az ellenszenv a klérus ellen. Oka e jelenségnek, egyes kereszténységellenes áramlatoktól eltekintve, amikor az ellenszenv a kereszténység gyűlöletévé is fokozódik, az, hogy a klérus isteni jogalapon a laikus elemtől el van különözve, s így állásánál fogva társadalmilag is külön osztályt képez. Az osztályok közt pedig harcok, súrlódások, ellenszenvet könnyen támadnak s mindig lesznek. Az isteni jog, mely a klérust a laikus elemtől megkülönbözteti, az egyház erejének s szellemi erőteljének forrása; de nem szabad ez isteni jogi különbségből társadalmi korlátokat csinálni; nem szabad a klérusból egy érdekosztályt alakítani, melynek más érdekei és céljai vannak, mint a népnek. A népnek emelkedése a gazdasági, az erkölcsi s a szellemi téren nem vonhat megkülönböztető vonalat a nép s az egyház közé, sőt erős egyház nem lehetséges a rendi alkotmányban, hanem igen, lehetséges az egyenjogú, öntudatos népben. Azért tehát, ha a papság nem akar ellenszenvet ébreszteni önmaga iránt, lépjen ki a népemelés, a népboldogítás terére, s ne maradjon tétlen és vesztég. Ha gyűlölettel találkozunk, mely ránk mint elmaradt sötétencekre, mint ötödik kerékre tekint, cáfoljuk meg az elfogultakat, hogy nincs igazuk. Ha oly fölfogást terjesztenek, hogy az egyház s a papság csak rég szerzett érdemeiből, s a rendi társadalom keretében kifejtett tevékenységnek emlékeiből él, mutassuk ki, hogy az egyház nem fosszil-tölgy, hanem eleven fa, s hogy nem kesereg a régi formák után, hanem a haladó világ gondolataiban, nézeteiben s intézményeiben is érvényesül. Akkor teljesül majd Arany János szava:

*Közöttünk él, ki a jelennek él,
Aki közöttünk küzd, szeret, remél.*

Ha hidegek és idegenek maradunk korunkban; ha ami mozgatja a világot, minket nem érint; ha nem mondhatjuk el, amit a nóta tart, hogy mi neked fáj, nekünk is fáj: csakhamar elszigetelten állunk majd a világ áramaiban, vagy mint magasan úszó felhők, hazátlanul bolygunk a föld fölött s beteges lemondással nézzük az idők fejlődését.

A harmadik ok, mely a demokráciát sürgeti, az, hogy hátramaradt, elhanyagolt néppel semmire sem mehetünk. A kiváltságos osztályok maguk számára foglalták le az emberi haladás minden vívmányait; de azáltal, hogy féltékenyen és kapzsian őrizték a lefoglalt kincset, tényleg megkötötték a haladást. Megcsömörlött az emberiségben a lélek, s a megmerevülés s tétlenség következtében megundorodott önmagától; azért tör, ront azután minden főnnállót, azért indul ki új világot alkotni, mert a régi formákból kiveszett már minden élet; a társadalom s a rendi alkotmány vén fáján nem nyílhathott többé új hajtás.

Nézzünk csak hazánk történelmébe, nézzünk bele abba a poshadó XVIII. századba, hol a copfok és rizsposporos parókák uralkodnak. A nemzet az élet új jelenségeit nem ismerte s nem értette; hatszáz év előtt kelt törvényeket, ha újabb törvény hatályon kívül nem helyezte, éppoly megnyugvással idéztek s alkalmaztak a jelenre, mint a legújabbakat; a jelent nem ismerték; a léleknek új útjai előttük zárva voltak, nézeteikkel, fogalmaikkal mindig csak a múltban éltek. Merev formákban éltek. A közjog volt az a vesszőparipa, melyen a státusférfiak tekintélye lovagolt, de a haladás gyakorlati problémáit nem ismerték.

„Magyarországon a külügy, hadügy, pénzügy, a közgazdaság, a közoktatás, az igazságszolgáltatás és közigazgatás gyakorlati problémáinak ismerete nélkül is lehetséges volt jelentékeny államférfiúi tekintélyre szert tenni. Azért nem is marad meg egyéb a közjogi formáknál, a lényeg mindenütt elveszett” (U. o. 328. 1.). S talán kikökönt már az államférfiúi hírnév e sivár pályákból? Nem, még mindig ott mozog; példa rá a magyar parlament s egy miniszterelnök, ki saját vallomása szerint a szociális kérdésben nincs tájékozva.

Formalizmus mindenütt lehet. A forma megmarad, s a szellem kiesik. S a formalizmus ott foglal tért, ahol új igényeket, új érdekeket nem ismernek, új jelenségeket észre nem vesznek, azokhoz nem alkalmazkodnak, hanem a régi múltnak viszonyaihoz ragaszkodnak.

Nincs haladás változás nélkül, nincs alakulás simulás, alkalmazkodás nélkül.

Ha ez a belátás vezetné tevékenységünket, nem szegődnénk a Horatiustól ócsárlott zsémbesekhez, nem volna típusunk a „laudator temporis acti”. Nem fáznánk életet lehelő újításoktól, erőt kölcsönző szervezkedéstől; hanem a kereszténység örökifjú igazságának erejében s az isteni kegyelem ifjító ihletében tért követelnénk és foglalnánk, mert tudjuk, hogy ahol élet, igazság, lélek kell, ott az evangélium a legáradóbb forrás, s hogy minden nép, kor és műveltségi fok hálás leszen áldásaiért.

Jeles férfiak sokszor illusztrálták ezt a gondolatot a francia klérusra való utalással. Lehet, hogy igazságtalanság átlag klérusról beszélni; lehet, hogy csak némely egyházmegyére vagy vidékekre illik a kifogásolt állapot; azt nem kutatom s személyes tapasztalatomból nem ismerem; de amennyiben tényleg igaz a kifogás, ugyancsak sajnálatraméltó. A „curé” ott ül a plébánián kolostori csendben, az utat a kapu előtt fű növi be, halandó rajta, a sekrestyést kivéve alig jár; de benn a szobában annál korszerűbb a kép; az asztalon a legújabb könyvek fekszenek, az aszkézis bőségesen van képviselve, az „Univers” s a „Croix” nem hiányzik; így él és hal a „curé”; tanult, művelt aszkéta; de a világ nem hederít rá. Befolyása a népre nincs; ami a népet mozgatja, abba a „curé” nem avatkozik, s ami a „curé” előtt fontos, azt a nép nem érti s nem becsüli. Vajon nem üres jogi forma egy ilyen „curé”? a konkordátum egy alakja, az apostolnak skeletje.

Ismétlem, nem akarok rájuk követ dobni, mert viszonyaikat nem ismerem. A francia forradalom Isten-káromlása tán sőt hintett vidékenkint a francia egyház romjaira; a baj azonban az, hogy a feudalizmusba s a rendi alkotmányba belemerevedett egyház, miután neki is kellett a rendi alkotmánnyal romba dőlnie, sehogy sem tudta visszahódítani az elvesztett tért, s oka ennek az, mert mindig csak visszavágyik s visszasír a visszahozhatlan múltba s a jelen igényekhez alkalmazkodni nem tudott. A császár kegyelméből élt s nem kereste föl a népet. A nép minden törekvéseivel szemben hideg és fönséges szfinx maradt. Nézzetek át Németországba, ott meglátjátok a jelenkor minden érdekeit fölkaroló egyházat, a gazdasági, szellemi, erkölcsi életet egyaránt első hatalom gyanánt termékenyítő modern kereszténységet.

A negyedik okot, mely az egyház demokratikus irányát sürgeti, az ősegyház történetéből veszem. Meglehet, hogy valaki már e szavak hallatára is begombolkozik s kifogásolja azt, hogy a XX. század egyházát a régi minta szerint mérem. Azonban a kifogás tárgyaltan; nem akarom az ősegyházat egyszerűen abszolút mintaképül elének állítani, hanem csak az irányra utalok, mely annak az egyháznak oly győzhetetlen erőt adott.

Valaki azt mondta, hogy az őskereszténység valóságos proletármozgalom, s hogy a régi keresztény községek a fogyasztási szövetkezetek, jótékonyági egyletek, temetkezési társulatok és közművelődési egyletek keretében keletkeztek, „a fáradozók és terheltek” megsegítésére. Valamint a mai szocialisták hirdetik, hogy nem lesz többé sem úr, sem szolga: úgy az evangélium is mondja: „egy a ti Uratok, a ti mesteretek; Krisztus; ti pedig mindnyájan

testvérek vagytok.” Ennyire haladt az akkori kornak „egyenlőségi-fanatizmusa”.¹³ Annyi mindenesetre igaz ebből, hogy senki sem értette meg az evangéliumot oly könnyen, mint a szegénység, senki sem érezte magát annyira egynek a szenvedő Krisztussal, hogy vele megfeszíttessék és föltámadjon, mint az, akinek különben is szenvedés volt az élete, s nélkülözés a kenyere. Azért voltak ők mindnyájan „testvérek”, s az egyenlőség érzete Jeruzsálemben egy időre megteremtette a legnagyobb egyenlőséget, a birtokközösséget.

A „testvérek” ez ősközössége fölvette a harcot az apokalipszis „állatával” élet-halálra. Az „állat” dühöngött; az egyház eleven húsába vágta bele karmait s véres nyomokon járt, s a cézárook hatalma végromlással fenyegette az egyszerű „fáradó és terhelt” testvérületeket.

Mi adott hát akkor ezeknek a községeknek erőt ellentállni az „állatnak”? A szellem s a lélek áradó ajándékai a prezbiteri és episzkopális szervezet keretében. A prezbiterok s a püspökök a nép emberei voltak, kik Krisztus helyett álltak. De Krisztus helye nem volt emelvény, nem volt trónlépcső; a „testvérekkel” egy talajon állt, velük járt-kelt, túrt, szenvedett. Az ősegyház szervezete az, ami a modern egyházé; a régi egyháznak is vannak prezbiteri és püspökei; de a szellem a „testvérek” szelleme; a legtisztultabb demokrácia. Az a demokrácia, mely az isteni hatalmat tiszteli a prezbiterekben és püspökökben, az a demokrácia, mely vért ont s hű a halálig a hódolásban, az engedelmisségben; de amely ezzel a hatalommal a rideg jog formáiban, az előkelőség elszigeteltségében sehol sem találkozik. A hatalom köztük, velük élt; nem úszott magas felhőként fejük fölött, s mindenáron azon volt, hogy a „testvéreknek” szolgáljon. Az egyház elvilágiasodása akkor kezdődött, mikor a püspökök megszűntek a nép emberei lenni, s lettek az udvar, a császár szolgálói. Tudjuk, hogy ez a fejlődés elkerülhetlen volt, mert az egyház azáltal, hogy államvallás lett s a császárook kegyeit élvezte, eo ipso függésbe került az államtól; aranyat és fényt kapott, aranyláncokat, s jól mondja Pallavicini kardinális a trienti zsinat történetében, hogy a szegényeket vasláncokkal, a gazdagokat aranyláncokkal szokás békóba verni; csak hogy míg valaki a vasláncokban szabad marad, addig az aranyláncokban legtöbbször szolga lesz, a szerencsés és ritka kivételeket leszámítva.

Azóta az egyház iránya a hatalmi arisztokráciával halad, addig, míg ismét beáll egy történeti fordulat, mely a világiárás kerekén nagyot forгат, s ez a gyökeres lendítés jelen századunkban ment végbe. Itt az idő, hogy az egyház réges régi útjaira térjen, hogy prezbiteri és püspökei ismét a nép emberei legyenek; mert ma ismét a nép a vezérszillag a történet egén. Az egyház legfényesebb tradícióinak fonálát veheti újra kézbe, s nincs kétség benne, hogy e fonál oly eleven ideggé lesz, mely körül a kereszténység régi ereje újra testet ölt.

Avagy nem tartja-e kézben régi hatalmának biztosítékát? Nem felel-e meg ma is az emberi lelkek összes igényeinek? Van-e hatalom, mely népszerűbb lehet, mint az egyház? Van-e tan, mely oly szilárd meggyőződéssé válhatik, mint a keresztény hit? Van-e szeretet, mely annyira beolvashatja az ember egyéniségébe az örök élet érdekeit, hogy mindent áldoz értük s isteni élet után vágyik?

Az egyház ellenei csak sejtik, hogy mily óriás hatalom ez, s rettegnek tőle. Néha megcsapja őket e hatalom szele; ünnepei, meleg áhítatai, szentségei még rájuk is hatnak, kik pedig teljesen kivonják magukat befolyása alól.

Kár, hogy az egyháziak maguk nincsenek mindig élénk öntudatában hatalmuknak, s befolyásuknak a nép lelkébe. Finom, részletekbe beható nevelést gyakorol az egyház a népre; ezt csak az tudja, ki a gyónás légkörét ismeri; aki ismeri a belső ember megnyilatkozását, melybe az egyház csepegteti a megnyugvás s a lelki javulás és tökéletesedés kegyelmeit. Teremtsetek, – kiáltjuk feljűk méltán, teremtsetek; mit álltok

---

¹³ *Neue Zeit* XV. I. 412.

veszteg? Az életet legmélyebb alapjaiban ti érintitek. Néha talán bizalmatlankodtok hatalmatokban, midőn a pajzán, kacagó, fecsegő, csélcsap népélet vonul el szemeitek előtt; midőn a piacokon, mulatóhelyeken, várótermekben megfordultok, sokan oly idegenszerűen néznek rátok; de ezek csak benyomások. A lélek azért sokoldalú, mert lélek; azért mély, mert szellem; ugyanaz a lélek, mely most kacag és pajkos, elnémul majd annakidején s betér hozzátok; az a mulató nép is leveszi kalapját s hallgatagon szemléli aranyos templomaitokat, magába tér s imádkozik; erről mondta Guizot: „l'église c'est l'école du respect”. Az élet az embereket ellentmondásokba keveri, – a politika üzérre teszi, – a bűn megfertőzteti; de a kereszténység ráteszi e szenvedélyes emberekre kezét, s akkor ők is fejükhöz kapnak s józanodni készülnek.

Az egyház papjai, kik a nép emberei, megnyerik a nép bizalmát a gyermekek iránt való szeretetük által, s ugyanakkor lefoglalják némiképp az egész nemzedéket. Nézzétek, mily bizalommal jönnek a gyermekek hozzátok; mintha éreznék, hogy lelkileg ti szültétek őket; a keresztvíz loccsanásától ébredtek föl, s most észreveszik, hogy ez éltető hullámot ti tereltétek rájuk. Gondozástok alatt nyílik meg szívük s rátok leheli szeretetének illatát; csak hozzátok jönnek s pacsit adnak; kezet fognak veletek, mert tudják, hogy ti vagytok utódai annak az isteni gyermekbarátnak, aki páratlanul szerette őket. S ez emlékeket ki nem törli az élet. Mi több, azon veszitek magatokat észre, hogy e furcsa, fonák világban az evangéliumi szerepek is változnak; mert hajdan a szülők hozták gyermekeiket az Úr Jézushoz; manapság pedig a buzgó hitoktatók megfordítják ezt a régi történetet, s a jól oktatott s Isten-szeretetre hevített gyermekek hozzák vissza Krisztushoz s az egyházhoz az elidegenedett szülőket.

Megnyeritek a nép bizalmát buzgalmatok által! Elszigetelt állástok menedékhellyé lesz; az, hogy a profán világból kiemelkedtek, pihenni hajtja hozzátok a profán lelkeket. Ti bizalmasai vagytok; a gyónásban nektek tárja ki szívét; ti vagytok meghitt tanácsadói; s tűzbe megy értetek, ha a tényekben látja azt, hogy igazán Krisztus papjai vagytok. A világ is a buzgó papság lábai elé rakja le nemcsak a hagyományos tisztelet, hanem a legőszintébb elismerés koszorúit.

Megnyeritek a nép bizalmát a betegágnál! Fölfogjátok a haldoklók leheletét, lezárjátok pilláit. S ha tényleg a bölcsőtől a sírig ti vagytok támaszai, vajon megvethet-e titeket? Ti hintitek be vigasszal útjait; vajon viszont tövist szórjon elétek? Ti szegitek be azzal az önkéntes, bizalmas szeretettel ösvényeiket; vajon az áldozatos szeretet csak itt ne legyen képes hódítani s itt tagadja meg diadalmas természetét?

S ha most ezzel a tőkével, ezzel a hatalommal áll az egyház a pusztuló nép közé, vajon lehet-e más, mint a szó legnemesebb értelmében demokratikus? Ez iránt nincs egy csepp kétség; s ha a szó miatt támadna félreértés, az mindezek után magától foszlik szét. Nem az elveket változtatjuk; csak az elvekben lappangó buzgalmat, odaadást akarjuk kiváltani. Nem követjük Charbonelle abbét, aki szintén az evangélium demokratikus szellemére hivatkozik, s az egyháznak figyelmébe ajánlja a világ morális és szociális megújítását, – ajánl neki több érintkezést a világgal, hogy toleránsabb legyen, – XIII. Leó pápa liberalizmusának oltalma alatt a papság oly emancipációját követeli, mely máskor lázadásszámba ment volna; az ilyen szóbeszéd csak árt az ügynek, mert ami jót akar is, azt rosszul s tévesen fejezi ki. Ha azt hirdeti, hogy „ki a sekrestyéből”, fején találta a szeget Franciaországban; de ha liberalizmust ajánl az egyháznak, az nem demokrácia, hanem tévely; nem népszerűtet, hanem népgyűlölet. A népet szerető, a népért fáradó, a néppel összeforrt egyház, ez a mi demokráciánk; az a demokrácia, melynek alapján Krisztus Urunk s az apostolok álltak. A kor szenvedélyeinek ellent kell állnunk váltig, tévelyeit, zűrzavarait üldöznünk kell, mert hisz ezekből száll föl az a mételey, mely a vallást, az erkölcsöt s vele a népet is tönkreteszi. Oly demokraták, kik az egyház elé állnak s „balra át”-ot vezényelnek a liberalizmus, a dogmatikus tolerancia pusztaságaiba, azok a demokráciáért lelkesülhetnek ugyan, de lelkesülésükben sok a mámor, a tévely s a hóbort; azok a demokráciával a tekintélyt megrontani s az alázatot, erőteljes hitet

engedékenység és modern racionalizmus által vizenyössé tenni kívánják. A mi democráciánk az apostolok s az apostoli férfiak democráciája, vagyis alázatos hite, áldozatos élete, a világ szellemének megvetése, a nép minden érdekének emelése. Ebben a democráciában meg van óva az egyházas érzés s az egyházhoz való érzékeny ragaszkodás, valamint előtérbe van állítva a kor minden szükségletének s szellemi irányának tekintetbevétele. Erről gondoljuk, hogy diadalra vezet az újkorban, a democrácia korában is a kereszténység ügyét.

Az egyház democráciája. (1897):10, 35–49, – Megjelent a Magyar Sion 1897-i évfolyamában. – E tanulmányról írja Gergely Jenő (Prohászka Ottokár, 52): „Prohászka elkötelezte magát a nép, a haladás és a democrácia mellett. A sorok mindmáig aktuálisak, bár a világegyház vonatkozásában a II. vatikáni zsinat már erre vett irányt. Elképzelhető, milyen meglepetést kelthettek ezek az írások, ezek a mondatok, a még csak nem is polgárosodott magyar katolicizmusban és a feudális eredetű előjogai és kiváltságai sáncai mögé húzódo posztjoezefinista magyar egyházban?”

Naplórészlet: 1919. júl. 7.

Új elhelyezkedésre lesz szükség sok tekintetben, jogi, társadalmi, de főleg – ezt tartom legszükségesebbnek – lelkipásztorkodási tekintetben. Az új világba a régi isteni erőt, az istenemeri, az igazán emberségi s egyenlőségi hitet s energiát beállítani! Ellenségesnek látszik ez az új világ; érzület szerint, ahogyan a sok kampós orrú képviselője azt kigondolta, kereszténységtipró világ akar lenni. E részben rövidlátónak s echt pozitivistának, vagyis orránál tovább nem látó világintézőnek bizonyul, amennyiben összetéveszti a lényeket s a szellemet a történeti beöltözködéssel. Hát hiszen az a beöltözködés olyan, hogy lehet a dilettánsnak azt bőrnek is venni, s mi is úgy tapadunk a „korszerű” kosztümhöz, mintha húsunkat szaggatnák; pedig hát csak a ruháról, az egyház mai társadalmi s állami viszonyairól van szó. No, majd csak elmúlik az öltözettől való megfosztás fájdalma; s akkor jobban látunk.

Nagyon érzem itt a nézet- s a helyzetisztulás szükségét. Konstatáljuk: elvitték mindenünket, amit a történelmi hatalmak adtak; most tehát a belső lényeg és szellem jegecesítse ki magának az új formát. Az egyház az ilyen megrablást mindig exkommunikációval sújtja. Gondolom, ezzel csak a végrehajtó eszközöket ítéli el, de nem kételkedik az Isten gondolatainak érvényesítésében. Tudja, hogy a világ nem kész, s hogy azon bűn s erény dolgozik!

Hát mi a lényeg az egyházban? Az, ami a kereszténységben az égből jött s mint isteni erő lépett a világba; szellem és lélek és élet volt, s történelmi csak akkor kezdett lenni, mikor emberi viszonyok közé lépve azokban elhelyezkedett. Sok alakja volt, azon kezdve, mikor az egyházat így jellemzi: *credentium autem erat cor unum et anima una*. [Csel 4,32: „A hívők sokaságának egy volt a szíve-lelke.”] *Jus canonicum* egyházi szervezet, tekintély megvolt lényegben, de a kapcsolatot a „*cor unum et anima una*” jellemezte a gyakorlatban. Sok-sok alakot öltött azóta is végig a történelmen; másokat keleten, másokat nyugaton, s ugyancsak különbözőket a klasszikus, a középkori, az újkori egyházban. Ezeket a történeti formákat az államok, az uralkodó nézetek, a társadalmi fejlődés, a gazdasági élet határozták meg. Ezek jönnek-mennek; maguk is változnak s változásukkal az egyházi formák reformját magukkal hozzák. Így lehet valami bizonyos időben egyházi s egyházas, ami előbb nem az volt, s megfordítva: lehetséges, hogy valami megszűnik egyházasnak lenni, ami előbb az volt. Annak megítélése azután, hogy mikor kell valamit s hogyan behozni, hogy mi jó és korszerű, mi felel meg az igényeknek, úgy hogy a lelki életet fejleszti, nagy nézeteltérést s különféle állásfoglalást tűr meg, s főleg két irányban osztja el a szellemeket: haladi és maradi irányban, aszerint amint némelyek inkább a múltnak megszentelt hagyományait akarják fönntartani még akkor is, ha azok nem szolgálják a lelki életet, s azokat ősi garnitúráképen a szeszélyes idők forgandóságának feláldozni nem akarják; míg ellenben mások nem kisebb szeretetből az egyház iránt, de talán nagyobb megérzésével az új idők igényeinek, az új formákat sürgetik. Ez utóbbiak szeretetének bátornak is kell lennie, mely nemcsak küzdeni kész a konzervatív elemek nehézkességével, de a rossz értelemben vett modernizmus vádját is tudja nagylelkűen elviselni s a gyanúsítást szívére nem veszi¹⁴. Így volt ez mindig; sokféle féltreértés, ragaszkodás és féltés hatalmi vágy, egyéni érzések, rokon- és ellenszenvek és szenvedélyek járnak az egyháztörténetben is. Miért is ne? Hiszen emberi története az isteni erőnek! Hányféle génusz, sötét és fényes, imperiális és demokratikus, arisztokrata és népies öltötte magára az egyház vecsernyeköpenyét, Weber szerint: *Dienen muss der faltenreiche*

¹⁴ Prohászka forradalmi nézeteit már kifejtette az 1907-es *Modern Katolicizmus*-ban, amely 1911-ben indexre került. Lásd Szabó, in: *Prohászka Ébresztése* (= PÉ) 73kk.

Kirchenmantel hundert Zwecken; Ehrsucht, Habsucht, Machtgelüste, Hass und Rache muss er decken (Dreizehnlinden 17,5.)¹⁵.

Ily körülmények közt az igazi s felvilágosult egyházi érzésnek lehetőleg magas és nemesen céltudatos szempontra kell helyezkednie s okulnia kell az egyháztörténetben megnyilatkozó fejlődés változatain, az eszmék szerencsés v. kevésbé szerencsés beötlözésén, a félreértéseken; s ezeken okulva, a kellő ítéleti látókört magának megnyitva ítéletet mondania arról, hogy a mai korszellem uralkodása alatt, a lelkek ily állapotában, ilyen szellemi áramlatok mellett mire volna szükség, mily reformra. Reformra az akcióban, a magatartásban, az eljárásban, a jogok megadásában, az egyházi érzés és szellem kifejlesztésében. Nem az isteninek, a lényeknek, az örök értékűnek háttérbe szorításáról van szó, hanem arról, hogy emeljük azt ki s érvényesítsük igazán; nem az egyetemi szervezet megváltoztatásáról, hanem az egyházban letett isteni erőnek kiemeléséről, a pünkösdi melegnek jobb kiárasztásáról; arról, hogy mily formában közeledjünk hogy mily eszközöket használjunk az örökérvényű célra.

A főindulat a szeretet az egyház iránt. Szeretjük az egyházat, benne gyökerezünk, belőle élünk. Mint Szent Athanáz és Görres József, az isteni erőnek megtestesülését látjuk benne végig a történelmen – a történelmi ballépésekkel, hiányokkal, gyarlóságokkal. Osztjuk s azt akarjuk érezni, amit Möhler mond Szent Athanázról: „Er stand mit allen Wurzeln seines Lebens, so tief und so weit sie sich auch verbreiten mochten, in der Kirche; er schaute sich stets nur in der Gemeinschaft der Kirche, und in ihrer ganzen Vergangenheit an. Denn er lehrte, Christus habe sich innigst mit der Kirche verbunden, ähnlich wie mit der Menschheit, mit welcher er eine Person ausmacht, so dass sie Christus selbst gleichsam is¹⁶”. (Athan. der Grosse. Mainz. 1827. S. i 22.) Hiszem, s örülök, hogy az egyházban isteni erő és lélek lüktet.

Mivel ezt hiszem, kívánok a) nagy műveltséget, apostoli szellemet és bátor, nemes kollegialitást a papságba. Hol vannak jó papnevelő intézetek? Ahányat felhoznak, annyi ellen tudok kifogást; de nem is gondolom, hogy a papokat falak közt, könyvekből lehet eléggé megnevelni. Minden nevelés csak kezdet, irányítás, telve relativitásokkal, egyoldalúságokkal; ha valaki falakból megint falak közé, könyvek elől ismét könyvek elé kerül, félbemaradt, ki nem alakult ember lesz. Istenem, mennyi ok az alázatra s arra, hogy feltétlenül s kizárólagosan Isten irgalmára s kegyelmére apelláljunk, ha az ember botlásait s bornírtságát, dölyfös s buta élni-nem-értését és tragikus életrontási ügyességét azaz ügyetlenkedéseit nézem! Nem ezt akarta-e az Úr? A vas perditum az általános stílus, a repedt fazék! Tehát hogyan és hol nevelünk? Hát én a legalaposabb tudományos műveltséget adnám mindenkinek s nem sajnálnék sem időt, sem pénzt s küldeném Párizsba, Bolognába, Oxfordba az ifjakat, adnék melléjük zseniális és spirituális skolárokat, kik egyenként neveljék s ne elszigetelten, hanem a kultúrközösség csatornáin s vízművei közt.

b) Ugyanakkor pedig azt szeretném, hogy a papok ne tartozzanak ahhoz a klérushoz, mely osztályt, pártot, elszigetelt osztagot jelent. Szeretnék papokat, akik a „bonum opus desiderant”, de bent állnak a népben – régi kézműves, rabszolga, főlzabadult, vagy patricius prezbitereket. Most a klérust fal választja el. Azt mondják, hogy a szentség izolációja. Ha csak az volna; de nem az; inkább a tekintély, a jog, a vagyon, a joghatóság izolációja. Ez izoláció hideget hoz nép és papság közé s eltávolítja őket. Több meleget és szeretetet nép és

¹⁵ A bőrancú egyházi köpenynek sok száz célt kell szolgálnia: el kell takarnia a dicsvágyat, bírvágyat, hatalomvágyat, gyűlöletet és bosszút.

¹⁶ Életének minden gyökerével az egyházban állt, – bármily mélyre és messzire nyúltak azok; csak az egyházi közösségben és annak egész múltjában szemlélte önmagát. Mert azt tanította, hogy Krisztus a legbensőségesebben összekapcsolta magát az egyházzal, miként az emberséggel, amelyet egyetlen személyébe vett fel, úgyhogy az egyház mintegy maga Krisztus.

klérus közé; többet a Szentlélekből s a testvériségből; ezt nem házasság, hanem a demokratikus intézmények behozatala által. Ne a tekintély, a joghatóság, hatalom, parancs, hanem a belső elv, a szeretet dirigáljon. „Cor unum et anima una” – mily kevés van itt jogból, szétkülönbözésből! Nem alattvalók, hanem a testvérek viszonya, a hierarchiából, az archéból keveset, a hierosból sokat, s úgy bánni s úgy beszélni és megnyilatkozási szabadsággal egymáshoz közeledni. Nem a tekintélyt akarom ledönteni, hanem azt, hogy a tekintéllyel kooperálni lehessen, s így a tekintély éppen e koncertnek, e kooperáló karnak karmestere, de nem szólózik. Nem kell <olyan> koncentráció, mely a tagokat kizárja, az erőt, az érdeket egyben koncentrálja; ez a perifériáknak s a szubaltern központoknak elhalását jelenti.

c) S mi szabadítana meg ettől? Úgy vagyunk nevelve, hogy ne kritizáljunk, hanem lelkesüljünk és szeressünk. S én akarom ezt tenni, de azért az egyház javát s szabadságát s életét még a meggyanúsítás s az anatómával való fejbekölintés árán is akarnám szolgálni. Hát hogyan? Íme, most az új idők viharja mindenütt új helyzetet teremt; a hívek bevonulnak az egyházi keretekbe. Ne féljünk ettől, hanem higgyük, hogy az Úristen kalapácsa segítségünkre jön. Higgyük, hogy erősíteni akarja az egységet, melyért imádkozott, mely programja volt. Higgyük, hogy ezek a népek dolgozni készülő erők, s hogy iskola nyílik számukra, s hogy feladataik vannak.

Az állammal szemben se vezessen minket a hagyományos jog, még kevésbé a hatalmi érdek. Ki tudja, mi marad meg a jogból, s ugyan mit akarunk most hatalmi érdekeket az állam, a hitetlen állam által biztosítani? Ezeket csak önerőnk, a nép által lehet. Minket nem politika, hanem a nagy közérdek vezet állammal, társadalommal szemben is. Tudjuk, hogy szolgálhatunk neki, s hogy a tiszta erkölcsöt csak mi biztosíthatjuk. Ettől függ az állam, társadalom, ettől rend, fegyelem, boldogság. Hát ha valami kapcsolatba lépünk majd, íme az egyetlen érdek szempontja vezet s igazít el akkor minket e viszonyaink rendezésében!

d) Azután szükséges a nép nyelvének használata a liturgiában. A misét kivenném; de a szentségekben, főleg a keresztelés-, házasság-, áldozásban, s az avatási, temetési szertartásokban! Nem nemzeti s nemzetiségi viszketeg dolgozik most e kíváncsomban, hanem a természetes érzés. Hogy eddig úgy tartották, az nem argumentum a jövőre. Különbösen az érvek Möhler életrajza végén remek lefejezésben részesülnek. A trienti zsinat tilalmáról azt kell mondani, hogy azt a reformáció ellen hozták.

1919. júl. 7-i naplójegyzet. Igen jelentős, mert rávilágít arra, hogy Prohászka még a vörösteror idején is figyelte az „idők jeleit”, és az egyház reformjáról eszmélődött. Amit itt tömören lejegyez, azt bővebben kifejtette 1907-ben a *Modern katolicizmusban*. Ezek a gondolatok, javaslatok előre jelzik a II. vatikáni zsinatot.

Az egyházmegye papságához (1919)

Úgy a mai idők komolysága, mint az utóbbi napok egy-két sajnálatos esete arra ösztönöznek, hogy a t. papsághoz intézzem buzdító s bátorító szavamat s rámutassak egyre másra, ami eligazítsa a papságot az új viszonyokban való célszerű elhelyezkedés, nemkülönben a társadalom érdekeinek s a lelkek üdvének időszerű felkarolása iránt.

Mindenekelőtt jussunk tisztába aziránt, hogy mily magatartást kövessünk az uralkodó új eszmékkel s áramlatokkal szemben, – nevezetesen, hogy ellenségeseknek tekintsük-e azokat, vagy talán csak indulatosaknak, mint melyekben ez idő szerint a forradalom szenvedélye s a küzdő társadalmi rétegeknek tüze ég? Az ilyen időkben jó s rossz, igazság és túlzás együtt kavargog egy üstben, s lehetetlenség azt mondani, hogy abban minden jó, de éppen oly kevéssé lehet azt mondani, hogy minden rossz. Hogy is volna pl. rossz a több-igazságnak s nagyobb társadalmi s gazdasági egyenlőségnek térfoglalása? S föl akarja-e valaki közülünk tartóztatni a szükségesnek bizonyuló szocializálódást? Vajon a farizeusokkal akarnánk-e tartani – mondották már régen s hirdetik ma is buzgó egyházi férfiak – s nem a vámosokkal, – a jóllakottakkal-e, s nem az éhesekkel, a gazdagokkal-e s nem a szegényekkel?!

Vannak nagy katasztrófái a kultúrának, mikor rendszert változtat élet és termelés. Ilyenben élünk mi most. Itt új konstrukcióról van szó s új elhelyezkedésről, új gazdasági rendről s a munka új rendszeréről. Elváltozik ilyenkor a kultúra arculata az iskolában, s hasonlóképpen a világ arculata a népek s a társadalmak viszonyaiban. Az ilyen elváltozást rengeteg sok letörés és zűrzavar, erőszak és fegyelmezetlenség kíséri; de hát új világokat is csak szikrázó kalapácsütésekkel lehet formálni, s kesztyűs kezű simogatásokkal társadalmi rétegek eltolódását nem eszközölhetjük. Ez a dolog rendje, s nincs mit csodálni rajta. – Helytelen volna azonban az egész forradalmat a pokol felbuggyanásának tartani, vagy e nagy gazdasági elváltozásban csak átmeneti reakciót s doktrinér fanatikusok küzdelmét látni. Hagyjuk ezt; ne lássunk agyrémeket, hanem törekvéseket, melyek szélesebb társadalmi rétegeknek több szabadságot, magasabb fokon álló háztartást és jobb sorsot akarnak biztosítani.

Ez ellen ugyancsak nincs s nem is lehet kifogásunk! Nem lehet már azért sem, mert hiszen éppen mi elégedetlenkedtünk az evangélium szempontjából a világ folyásával, s éppen mi küzdöttünk az ellen a pszeudokeresztény kultúra ellen, mely a társadalmi életet, a termelést, a politikát a legrosszabb szenvedélyek prédájául dobta oda s mely maga is telve volt bűnnel s igazságtalansággal s ugyancsak távol az evangélium szellemétől.

Vajon azonosíthatta-e magát az Úr Jézus szolgája valamikor a letört vezető társadalommal, melyet kereszténynek hívtak ugyan, de hitetlen volt a lelke s piszkos az erkölce? A tizparancsolat helyett a szabadosság, az erőszak, a paráznaság intézte a vezető társadalomnak s a példáján elinduló alantasoknak életét. Istenhit s emberszeretet helyett materializmus, pantheizmus, kapitalizmus, nacionalizmus s atheizmus uralkodott felettünk. – Vajon sirassuk-e a militarizmus s a korrupt parlamentarizmus letörését, s hogy nem pazarolhatjuk milliárdjainkat ágyúkra, hadihajókra, zászlókra s az áldozatok hekatombáira?! Örüljünk, hogy ez mind letört – Istenem; bár letört volna igazán végleg!

A múltért tehát nem lelkesülhetünk s nem vállalhatjuk, hogy az utolsó századok kultúrája keresztény lett volna. Nem volt az, sőt a társadalom nagy aposztáziában fordult el egyre jobban minden kereszténységtől. De ez aposztázia dacára, sőt miatta még jobban, még rendületlenebbül hiszünk a kereszténység igazságában, nevezetesen hisszük azt, hogy ősi, isteni ereje a legkényesebb helyzetekben is eltalálja a helyes irányt s érvényesülni fog az emberiség javára.

Alkalmazva e felfogást a mostani állapotokra, mikor új világnak körvonalai bontakoznak ki előttünk, azt kell mondanom s arra kell felkérnem mindnyájatokat, kedves fiaim s testvéreim, hogy álljunk bele keresztény öntudatunk bátor s bizó erejével az új világ munkájába s halljuk meg a khaoszon át hozzánk törő kiáltását, hogy „jőjjetek át s segítsetek rajtunk”. Ezt a kiáltást hallotta hajdanában Pál apostol lelke, és hajlott rá és elment és segített.

Segítsünk hát mi is, s ugyan miben?

Tekintve a világ fejlődését s az abban élénk gördülő isteni gondolatokat, mi nem lehetünk ellene a szocializálásnak, amennyiben az a termelési föltételeknek s a társadalmi műveltség igényeinek megfelel. Mi nem lehetünk ellene az alsóbb társadalmi rétegek fölfejlődésének, s nem volnánk lelkipásztorok, ha éppen a krisztusi gondolatokból nem vennők észre a világ jogát arra az új s jobb berendezkedésre. Ami már tényleg érett s kifejlett a szocializálásra, az szocializálódni fog nélkülünk is; de rendkívül nagy hiba s megnemértés volna részünkről és szégyene a kereszténységnek, ha ez mind a népek lelkipásztorai nélkül, sőt ellenkezésükkel menne végbe! Azért hát kerüljük még a látszatát is annak, mintha az észszerű szocializálás kereszténység-ellenes törekvés vagy művelet volna; sőt lássunk éppen abban több kereszténységet, hogy a népnek jobb életföltételei legyenek, melyek aztán műveltebb s nemesebb erkölcsöket hordozhassanak.

Ne kezeljük ez érdeket az egyház eddigi politikai s gazdasági hatalmának szempontjából, – hiszen hogy valami jó-e vagy rossz, az nem egyes történelmi osztályoknak s intézményeknek előnyeire vagy hátrányain, hanem a fejlődés szükségletein fordul.

Tartsuk meg a forradalmi rendeleteket, *míg* azok hitünket s erkölcsi törvényeinket nem sértik, tartsuk meg azokat készségesen, hadd lássák, hogy jót akarunk s nem a „magunkét keressük”. Tartsuk meg a rendeleteket még akkor is, ha szokásaink s szabadságunk bizonyos korlátozásával járnak; a kedélyek megnyugvása után, reméljük, teljes vallásszabadságnak örvendezhetünk.

Hassunk a népre fölvilágosítólag, s ne legyen szakadás nép és lelkipásztor közt, s közöljük, ha valamikor, hát éppen most azt, aminek közlésére van küldetésünk: a hitet, a bizalmat, a megnyugvást, a lelki enyhülést, a kötelelességtudást, a munkakedvet s a szeretetet. Mindenekfölött ez utóbbit, a szeretetet. Itt a nagyhét, Krisztus Urunk halálba menő szeretetének nagypéntekével s üdvözítő s győzelmes szeretetének húsvétnapjával. Élesszük föl magunkban s híveinkben a hitet, hogy Krisztus „halálra adatott bűneinkért s föltámadott megigazulásunkért” (Róm 4,25). Ő vette magára bűneinket, hogy fölszabadítson e rettenetes teher alól, s megszentelte szenvedéseinket. Itt fakad hát a gyógyító forrás, melyből erőt s életet merítünk s itt csitul el a lélek üdvének izzó vágya, a vágy az engesztelés, a tisztulás s a megváltás után. Járujunk magunk s vezessük be híveinket a szeretet s kegyelem e világába; ez erők nélkül meg nem lehetünk a múltban s nem lehetünk meg a jövőben, bármilyen világelváltozás essék is meg körülöttünk, mert szentigaz, hogy „Krisztus Jézus ugyanaz tegnap és ma és mindörökké” (Zsid 13,8).

Az egyházmegye papságához (1919) 20, 229–232. Lásd Schütz Antal jegyzetét:

– Külön említést érdemel a 229–232. lapokon közölt pásztorlevél. Ezt Prohászka a kommunizmus alatt fogalmazta meg; köteles volt benyújtani Velinszky fehérvári népbiztosnak, aki csak oly föltétel alatt engedélyezte a kiadást, hogy a 231. lap utolsó előtti bekezdésében a míg helyébe a mert kerül; a kéziratban sajátkezűleg piros ceruzával tette ezt a tanulságos és érdekes »homoiusion«-t Prohászka ebbe természetesen nem ment bele (lásd ÖM 9, 260); és így a pásztorlevél kéziratban maradt.

Lásd még Gergely Jenő: Prohászka és a Tanácsköztársaság, in: *Pé II*, 127kk.

3. Az európai magyar

Pázmány Péter születésének 350. évfordulóján (1920)

1570. okt. 4-én, Assisi Szent Ferenc napján született Pázmány Péter, ki ugyan nem volt az Isten trubadúrja, hanem inkább a szellemi harcok harsonázója; de aki éppen oly tüzesen szerette Istent, az egyházat s hazáját, mint Szent Ferenc szerette Istent, az egyházat s Umbriát. A sokszorosan megcsontított Magyarország tört darabjáról bánatosan tekintünk vissza a 350 év előtti, háromfelé szakadt Magyarországra; sötétségből sötétségbe, romokról romokra. Akkor a hegyek voltak a mieink, a Garam, a Vág, Znióvárálja, Pozsony és Nagyszombat, – no meg Erdély is a magyarságé volt, Pázmány Péter hazafias reményeinek szirtkoszorúza bástyája. Ő Esztergomot sose látta s Budát nem járta; de a Garam zöld hullámain lejtettek el Garamszentkeresztről vágyai érseki székhelye, Esztergom alá; Nagyszombat és Pozsony volt székhelye és az utóbbi örök pihenője is.

Mikor így sötétségből nézek vissza a 350 év előtti sötétségbe, nem tudom eldönteni, hogy melyik sötétség a sűrűbb s melyik éjszaka a vigasztalanabb, az a 350 év előtti-e vagy ez a mostani? Akkor is árva s elhagyatott volt a nemzet s küzdve s szenvedve vánszorgott bizonytalan jövője felé. Sziget volt, melyet idegen s ellenséges hatalmak világtengerei mostak. Hitéletét nagy rianás szakította szét, melyből a meg hasonlások s a gravamenek árnyékai emelkedtek. De a két sötét éjszaka közt mégis az a különbség, hogy abból a 350 év előttről Pázmány Péter alakja világít felénk, kiből Isten az akkori magyar politikának oly élesszemű eligazítót, a magyar géniusznak oly törő metszett képviselőt, a katolikus anyaszentegyháznak oly világító apostolt, az ellenreformációnak oly győzhetetlen harcost adott, hogy szolgálataiért az egész magyarság s vallási tekintetben külön a magyar katolicizmus örök hálával tartozik.

E hálát akarja kifejezésre juttatni mai közgyűlésünk, e hála vezet ki ma minket eskütéri szobrához, hogy letegyük ott hódolatunk koszorúját.

Csak néhány vonással szeretném lelkünk elé idézni fényes alakját. Magyarországnak nem volt renaissance-a. Mátyás király budai udvara s visegrádi vára s kertjei fölött elsuhanak ugyan az ébredő művészet tavaszának fecskéi; de e fecskék igazán nem csináltak tavaszt, s néhány dicsőséges év után jött a tél s az éjszaka; gyöngye, tehetetlen királyok után a török hódoltság. Mialatt II. Gyula s X. Leó pápák építenek – mialatt Raffael s Michelangelo az örök szépség inspirációit vetítik vászonra s falakra – mialatt az Appenninek mindkét oldalán az erő és az életöröm bűvös játéka folyik: addig itt a tehetetlen királyság, majd később a Mohácsnál tönkrevert s halálra sebesített Magyarország a Félhold hatalma alá görnyed, s nemhogy épített s teremtett volna, hanem romba dőlni látta mindazt, amit boldogabb korok géniusza és szorgalma teremtett.

Mindazonáltal vannak nálunk is a renaissance-ra emlékeztető alakok, erős típusok, úri egyéniségek, parancsolásra s alkotásra született akaratok, kik nemcsak látni, hanem tenni is tudnak; ezekhez számítanám – Istenem, édeskevesen vannak – Pázmány Pétert. Máshol a renaissance hősei államférfiak, hadvezérek, konkvisztátorok, fölfedezők s művészek voltak: Pázmány Péterben a hős nem karddal, hanem tollal harcolt – a konkvisztátor nem országot, hanem lelki világot hódított – a fölfedező nem a tengerek, hanem a kultúra vizein evezett, hogy e mélységekből a géniusz kincseit, a magyar nyelv ismeretlen szépségeit kiemelje. S volt a XVI. és XVII. század szellemi világának még két jellege, a szellemi s egyházi nagyságnak két akkor ugyancsak erőteljes kifejezése, mely Pázmány Pétert mint egyházfejdelmet s mint tudóst jellemzi, mikor őt mint kardinálist s teológust mutatja be.

A renaissance ugyancsak nem volt keresztény mozgalom; inkább annak a régen eltemetett görög-római kultúrának szellemjárása volt. Itt járt s ihletett; ihletése bár geniális, de ugyancsak pogány volt. Így érezte ezt az egyház – így érezték Firenzében az Albertik és mások, kik jó keresztények voltak és a pogány szellemi áramlatot megkeresztelni szerették volna. Páratlan egy jelenség ez a kultúra történetében, hogy elmúlt kultúrák lelke mint jöhet vendégszerepelni egy idegen kultúrába, nem az ő világába, s mint ébreszt harcot s támaszt ellentéteket, míg végre a világon uralkodó kultúra úrrá lesz a mozgalom fölött s a szépséget megtartva túladni iparkodik a jövevény pogányságon. Dacára azonban, hogy a renaissance pogány volt egészen velejéig, mégis ébresztőleg és termékenyítőleg hatott mindenre, így a teológiára is – legalább annyiban, hogy a nagy tehetségek s a nagy munkateljesítmények divatját ott is behozta. A nagy támadás, melyet a reformáció intézett az egyház ellen, különben is a legnagyobb erőfeszítésekre kényszerítette a teológiát, s ez a stílus olyan jól illett be a szellemóriás renaissance korszakába.

A trienti zsinat körül voltak a katolikus egyháznak oly kiváló teológusai, hogy ezt a korszakot csak a skolasztika fénykorával hasonlíthatjuk össze, s talán sohasem voltak a római egyháznak oly kardinálisai mint e korban. Fényesebbnél fényesebb nevek hosszú sorával találkozunk a kardinálisok kollégiumában, kik a „senatus purpuratus”-ra a tehetségek érvényesülésének minden terén dicsőséget hoztak. Pázmány Péter a jezsuita talárisban éppen olyan kiváló teológus volt, mint amily méltán hordozta a bíbort. Mint teológus s mint kardinális is kitűnően beleillik a katolikus renaissance szellemerős világába.

E kiváló, hatalmas embernek lelkét két érzés fűtötte: az Istenszeretet s a honszeretet, s két ország vonzotta: a mennyország és Magyarország!

Lelkét áthatotta a religió szelleme, mely benne nem szó, tézis és ige, hanem élet, tűz és szenvedés volt. A renaissance átlaghősei nem dicsekedhettek a lélek, az erény szépségével, s azt a harmóniát, melyet színekben a vászonra s vonalakban a kőre vetítettek, nem emelték ki s nem szólaltatták meg saját lelkükben s életükben. Nem így volt ez Pázmánynál. Benne a religió valóság, küzdő s hódító hatalom volt. Tűz volt, mely égett s gyújtott. Ő igazán élte s átszenvedte a religiót. A nagy egyházszakadás az ő szívében is mélységes sebet ejtett, s azt ő mindenáron hegeszteni s begyógyítani akarta. E misszióban állt ki a „Jézus neve alatt vitézkedő társaság” zászlaja alá.

Merengve nézem azokat a régi jezsuita-kollégiumokat, melyeknek inkább széles mint magas ablakai s struktúrája első tekintetre elárulják eredetüket. Ilyen a budavári, a pozsonyi, a kőszegi kollégium s a nagyszombati, most invalidus-ház. Szent Ignác exerciciumainak szelleme gyúrta s alakította e boltíves szobákban a kemény térdeplőkön akárcsak üllőkön fiainak lelkét. Itt gyúltak ki eszmékké s eszményekké a fogalmak, s itt tisztultak meg azáltal, hogy kimélyedtek az akaratok. A művész is s az átalakító s tisztító erő is, voltaképpen pedig a Szentlélek az ő kegyelme volt, de manresai stílusban. Hány ilyen kollégium és hány ilyen lélek-kovácsműhely volt az akkori szétszakított Magyarországon! Szent Ignácot és szellemét nem hívhatom radikálisnak, hanem inkább fundamentálisnak kell hívnom, mert lelkigyakorlataiban rendíthetlen, örök alapokat akar vetni a lelkek számára, s ez alapokon ki akarja őket emelni mindenből, ami föld és sár, ami dicsőség és test, ami hír és kín! Mily lapidárisan s szinte ijesztően józanul hangzik a lelkigyakorlatok bevezetése: „exercitia spiritualia, ut vincat seipsum homo et ordinem vitam suam secundum beneplacitum Dei”. A legfőbb „beneplacitum” az sarkcsillag is, mely mozdulatlanul áll s folyton ingerkedő, vonzó s lökő erő is, melyet még érzünk, addig élünk.

De a lelkigyakorlatok egy más perspektívát is nyitnak. A szemünk előtt két tábor távlata nyílik, s egy-egy zászló suhog el fölöttük. Két tábor és két zászló áll egymással szemben, Lucifer és Krisztus tábora, s mindkettő toboroz; mindkettőnek kellenek nagystílusú s teljes odaadású emberek. A rossznak odaadni magát, az nem nehéz; de az örök, felséges jónak odaadni magát, az nehéz, bár egyedül méltó s érdemes hozzánk. Szent Ignácnak a

pszichológiája dolgozott Pázmány Péterben. Ő nemcsak alázatos s fundamentális, keresztény lélek, hanem táborba szálló, vaskeresztes hőse is lett Krisztusnak. Azt mondja a germán hitrege, hogy Wotan földi fiait arról az aranyos csillogásról lehetett megismerni, mely szemeikből villogott; éppen úgy mondhatom, hogy az ellenreformáció hőseit arról az acélsugárzásról lehet megismerni, mely valamiképpen a manresai sziklák visszfénye lelkükön. Hát az acélsugárzat ott villog Pázmány Péteren is, akár jezsuita-köpeny, akár bíbor van rajta. A köpeny s a bíbor nem teszi, de az acélos lélek teszi.

Ez acélos lélekkel szállt ki síkra a katolikus religióért a skolasztikus filozófia s teológia teljes vértetében, s acélos nyelvnek kardja suhogott, vágott s szikrázott külön bravúrral, mint a végeken őrt álló törökverő vitézeké. Mindent megtett, hogy a hitszakadást Magyarországon megszüntesse; számos főúri családot térített meg s vezetett vissza az egyházba. Intézeteket állított, kolostorokat épített, egyetemet alapított, s volt pénze, ha meg is volt szállva egyik-másik birtoka. Mindent áldozott s mindent megtett az „avita fides” oltalmára és felmagasztaltatására. Ezekre nézve jól mondja Jászberényi Tamás, jezsuita atya a nagyszombati egyetem megnyitó ünnepélyén, a nagymise utáni prédikációban: „Oly nagyok és számosak érdemeid a magyar haza körül, hogy kétségben vagyunk az iránt, vajon a te kezéd volt-e az, mellyel Szent István királyunk a maga műveit véghez vitte vagy pedig nagy királyunk keze az, mely a tiedben új életre kelti. Pázmány Péter ott a szentélyben ült érseki trónján s eltúrte az akkori kor szerénytelen panegiristáinak ez ömlengéseit. Öreg volt már s örült, hogy e napot, az egyetem megnyitásának napját megérhette, s szürke szakállú, redős arcán egybefolyt az öröm heve a bíbor visszfényével. Szép bíboros alkonya volt ez életének.

Pázmány Péter másik szerelme Magyarország volt. E szeretetben égett s sugárzott a faj géniusza, az ösztönözte őt hazája védelmére s biztosítására. Dicsőségről, hatalomról akkor nem lehetett szó, hanem csak szerény megélhetésről, a megcsappant magyarság jobb időkre való megtartásáról. Ehhez a szerény célhoz Pázmány ereje kellett.

Két hatalom mint két világtenger csapkodta a magyarság kis szigetét, a Félhold és az osztrák ház hatalma, s vigyázni kellett, hogy se ez; se az el ne nyelje. A török nem volt sem keresztény, sem magyar, s kettős veszedelmet jelentett; az osztrák ház buzgó katolikus volt, de nem volt magyar, s így mindkettő veszélyeztette azt, ami Pázmány Péternek Isten s az egyház után legkedvesebb volt, a magyarságot. E veszélyt el kellett háritania, a magyarságot meg kellett mentenie, s ezt ő úgy eszközölte, hogy az osztrákot a töröknek s a törököt az osztráknak támasztotta neki s a két világhatalomnak két egymást nyomó íve alá állította Magyarországot. A Habsburg-háztól várta a magyar kereszténység oltalmát s a törökkel paktáló független Erdéllyel mint hathatós ellensúllyal megóvta az osztrák ház uralma alatt álló magyarságot. Politikai célja volt a magyarság megerősítése Erdély hatalmának s függetlenségének biztosítása által. Akarta, hogy „Erdélyben florealjon a magyar fejedelem”, mert különben „kontemptusba jutva gallérunk alá pökik a német”. E két hatalom két malomkő is lehetett volna; Pázmány kezében azonban két emeltyű lett. A német közmondás szerint „Ein Zwerg am Hebel ist starker als ein Held zwischen Mühlsteinen”; mily nagy szerencse, hogy Magyarországnak 300 év előtt egy óriása volt, aki nem került malomkerekek közé, hanem akinek kezében a malomkövek emeltyűkké lettek a magyarság megtartására.

Végül megvan Pázmány Péterben a renaissance művészi, alakító géniusza is, még pedig az az egész sajátos, faji géniusz, mely Pázmány Péterben kiverődött mindenben: hiten, politikán, jezsuita talárison s bíboros kappán.

A renaissance ez alakító irányzatát ő a nyelvben képviselte. Neki márványtömb volt a szókincs, belőle emelte ki formáit; neki a magyar hang s szó volt a műszer, melyből megcsendítette az új harmóniát, azt a zenét, azt a dörgést, azt a galamszárnysuhogást vagy villámcsattogást, melyet beszédei s írásai a magyar fülben s szívben kiváltak. Ezt a művészi s fölényes nyelvkezelést romlatlan magyar érzés igazgatta, az a tősgyökeres érzés, mellyel ha szétnézett a hazán, felpanaszolhatta ugyan azt, hogy kevés a magyar, s hogy

romlott a magyar, de nem azt, ami a mi panaszunk és szégyenünk, hogy lassanként nem magyar a magyar.

A zengzetes, hatalmas nyelvezettel vívta meg korának csatáit. Kemény harcok azok – s kemény volt a kardja s kemény volt a marka. E kemény harcokat szerette. Nem félt, hogy vét a szeretet ellen. Tudta, hogy akkor vétkeznék, ha nem ütközik meg keményen azokkal, kik szent kincseit s oltárait szét akarták szedni. Lehet, hogy akkor is voltak, kik Pázmány Pétert szeretetre intették, de azokkal ő leszámolt, mert Szent Ágostonnal tartott, aki mondta: „si male amasti, odisti, – si bene odisti, amasti”. Jól gyűlölt, mert szeretett, s óvakodott gyöngén s lagymatagon szeretni, éppen mert nem akart gyűlölni.

Így világít felénk 350 év előtti sötétségéből a kardinális alakja. Világítson s mutasson utat! Magyarország politikai helyzete ma talán nem oly komor s oly kiszámíthatatlan, amilyen volt akkor; de a magyarság lelke kimondhatatlanul nagyobb veszedelemben forog. Akkor rabságban nyögött s szét volt szakítva; ma ahol nem is rab, ott is beteg, s megrendült önmaga iránt a bizalma. Ha valamikor, most kell közénk Pázmány Péter lelke, hite, magyar öntudata s öncélú magyarsága!

Ez érzésekkel hajtjuk meg a zászlót, mely az övé is, a mienk is, s tesszük le szobra elé koszorúnkat, mely egészen az övé!

*Pázmány Péter születésének 350. évfordulóján (1920). 12, 303–308. – A Pázmány-Egyesület közgyűlésén mondott beszéd. Megjelent a *Religio* 1920-as évfolyamában.*

Dante (1921)

Hatszáz év előtt záródott be a ravennai San Francesco baráttemplom melletti temetőben Dante Alighieri sírja; de a hatszázéves múlt nem mint a feledés éjszakája, hanem mint a tisztelet s kegyelet tűzszlopa tornyosul felette. Merengve állok e sír előtt s olvasom a sírirat két utolsó versét: „Hic claudor Dantes, patriis extorris ab oris, Quem genuit parvi Florentia mater amoris”. A régi Firenze „mostoha szeretetét” idővel az egész művelt világ szeretete váltotta fel, s ez a szeretet s kegyelet zarándokol most a sírhoz, hogy a tisztelet s hódolat koszorúját tegye le rája. A tisztelet ez ünnepéből részt kér magának a Magyar Tudományos Akadémia is.

Hogy miért, arra Dante egyik művében, a „Vita Nuova”-ban találom meg a feleletet. E művében Dante a „donna gentile”-ről beszél, kinek szeretete egy ideig feledtette vele Beatricet. Hogy ez a „donna” test és vér szerint kicsoda volt, az mellékes: annyi tény, hogy a költő lelkében a tudomány s filozófia szimbólumává szellemesült. „Per donna gentile s'intende la nobile anima d'ingegno” – mondja egyik jeles kommentátora: vagyis a „Vita Nuova”-nak „donna gentile”-je az értelem géniusza. Dante ugyanis nemcsak Beatrice-t, hanem egy darabig a „donna gentile”-t is kegyelte. Gazdag s filozofálásra hajló s kora műveltségét összefoglalni akaró lelke nála is keresett kielégítést és megnyugvást. Járt ő Padovában, Bolognában s Párizsban, a középkori teológia és filozófia e székvárosaiban: jól ismerte a peripatetikus filozófiát: bent állt s élt a Szent Tamás által megindított szellemi áramlatban: írt könyveket, milyenek a „Convivio”, a „Vita Nuova”, a „Monarchia” s a „De eloquentia vulgari” című úttörő munkája. Hogy azután a „donna gentile” hideg magatartásával s az értelemnek tapogatódzásaival be nem érte, s azokat az örök eszmények posztulátumaival s az élet transzcendentális erőivel toldotta meg, az az ő jó sorsa s a mi szerencsénk volt, aminek a „Divina Commedia”-t köszönhetjük.

Miért hozom fel itt a bevezetésben a „donna gentile”-t? Azért, mert a Magyar Tud. Akadémia is a „donna gentile” háza: az néz ki ablakaiból, az fogad a csarnokban, az jár a termekben mint a tudomány szimbóluma, s az ő szép, de hideg tekintete irányítja törekvéseinket. Dante ünnepén ennek a háznak is ünnepelnie kell: ünnepelnie a gondolkozót, a küzdő géniust, aki az emberiség problémájára feleletet keres s talál. A tudomány egymagában ezt meg nem adhatja: természettudományos alapon világnézet nem épülhet: de a tudomány szívesen segíti az embert a világfölnyes, vagyis a világot felülről néző s összefoglaló „nézetnek” kialakítására. Főleg pedig tudomány s Tudományos Akadémia tisztelettel néz föl a teremtő géniusz alkotására, melyben nemcsak probléma-oldást adott, hanem azt világreznek beváló kifejezésre hozta. Ami művet más írt, amit filozofált a „Convivio”ban, amit énekelt a „Canzone”-iban, az mind a feledés martaléka lett volna: ezzel szemben a koszorút Dante fejére a „Divina Commedia” tette. Ez van olyan mű, mint Giotto tornya, mint az orvietói és a sienai templom homlokzata vagy Szent Péter kupolája: van olyan mű, mint Michelangelo Mózes s Raffael bármely Madonnája, vagy a Missa Papae Marcelli. E költemény írójának szól hódolatunk.

Csak néhány szót a költő ideális, finom erkölcsi érzékű, víziós lelkéről, melybe a pokol fenekestül s a paradiso dicsősége „aranyrózsástul” elfért. Minden nagy író – mondja Chateaubriand – voltaképen csak a maga történetét írja meg. Mesterien ugyanis csak a maga lelkét ecsetelheti, jóllehet azt azután másnak tulajdonítja. Bizonyára tehát Dante is a maga életét, küzdelmeit s szenvedéseit, csalódásait, ingadozásait s kijózanodását s végre végleges s győzelmes orientációját írja meg a „Divina Commedia”-ban, azzal a különbséggel, hogy azt mind magának is vallja.

Nem fejtegetem politikai életének esélyeit. Egész Itáliát dúlta a welf-gibelin pártviszály. Egymás ellen támadtak városok és családok: versengés, öldöklés, száműzetés

mindenfelé. Érzékeny lelkét az élet nem kímélte. Csalódásai s küzdelmei, szerelmé és bánata s az eszményi világban hívó lelke megsóhajtják vele a jobb világot a földön is. Ő politikai aktív szerepre is vállalkozott s megmozgatott mindent, hogy a helyzet javuljon; de reményében csalódott; meg kellett tapasztalnia, hogy álmodott s bizakodása illúzió volt. Maga is számkivetésbe került, s megtapasztalta a „Pokol”-ban ecsetelt nagy kínt:

*Nincs semmi szomorítóbb,
Mint emlékezni régi szép időre
Nyomorban.*

Ismétlem: ezt a történeti nagy keretet nem mutatom be bővebben: ehelyett inkább a „Divina Commedia” gyökerére, a költő lelkének fenekére akarnék rámutatni, ahonnan a „Divina Commedia”, rímei gyöngyöznek, arra a legideálisabb benyomásra, melyet magában hordozott s melyből benne minden élet s szépség s erő eszménye fejlett: ez Beatrice iránti szerelme.

Ki volt Beatrice? Nem kételkedem, hogy nem más, mint Beatrice Portinari, valami kedves, tiszta, leányos szépség, mely Dante lelkét megbűvölte. Bizonyára nem valami begina volt: jóllehet most már oly kommentátorok is jelentkeznek, kik Beatriceben valami beginát sejtene, aki állítólag Dantét az akkor hatalmas franciskán-spirituálisok és kibelinek mozgalmába vonta volna bele: Az ilyen szerzők nemcsak a történeti adatokat s a költő saját vallomásait is ignorálják, hanem lehetetlenné teszik az eszmény pszichológiai megkonstruálását, melyben a szép nő, a szerelem, a bensőséges vonzalom fontos szerepet játszik s csak azután ölti magára a természetfölötti, szellemi ideál vonásait.

Dante eszerint Beatricetől a szépség, a tisztaság s a leányos báj mély benyomását vette – mondjuk, szerelmes volt belé. – Ugyanakkor azonban hozzá kell tennünk, hogy ez a szerelem Dante szívének titka volt s az is maradt. Beatrice azt talán észre sem vette; azt bizonyára nem viszonozta: sőt Beatrice nemsokára máshoz ment férjhez s rövidre rá meghalt. De Dante akkor is, azután is szívében hordozta őt: az ideál lelkének mélyeibe vonult, a költői tehetség méhébe s ott nyerte további alakját.

Beatrice halála után Dante élete változatos lett: művészek s költők, trovatorék s recitatorék körében telt el. Talán túl világi is volt s rászolgált Beatrice feddő s pirongató szavaira, melyeket a Purgatórium hegyének ormán intéz hozzá. Akkortáiban találkozott a „donna gentile”-vel s gondolta talán, hogy megtalálja benne s általa élete boldogságát. Vajjon ez a „donna”, a valóságban Gemma Donati, későbbi felesége volt-e, az mellékes: mert a költő lelkében ebből a „donna”-ból is más, a filozófia, művészet s tudomány szimbóluma lett, akiről Dante hitte, hogy a vigasz s az erő forrásaihoz vezeti őt. Nagy buzgalommal adta fejét a tudományos irányra: de az ki nem elégítette lelkét. Közben az utálatos politika s a városi pártviszály sodorta őt magával, melyben Dante is kisebb s nem nagyobb lett. Poklot lát maga körül: Ezzelino-féle zsarnokokat, gögös Farinátákat; látja a nyugat-európai kultúra két napjának – a római császárságnak s a pápaságnak – fogyatkozását: lát rémséges bűnöket s nagy erényeket, hősokeket és árulókat, vértanúkat és gyilkosokat: de átlag kevesebb jót s töméntelen sok rosszat. Számkivetik őt is, s így alkalma lett megtapasztalnia, amit a „Paradiso”-ban fölpanaszol:

*Tu proverai si come sa di sale
Lo pane altrui e come èduro calle
Lo scender e'l salir per l'altrui scale. (17,52)*

De Dante, a vallásos, a finom erkölcsi érzésű s költői lélek, a víziós ember, szemben állván az emberi zsarnoksággal s a szenvedélyek alacsony, erőszakos s alattomos

hatalmaival, annál jobban szomjúhozza az igazságot: kiegyenlítést keres a fénylő ideálok s a rémséges valóság közt, keres megoldást az életnek zűrzavarában. Azt a felsőbb világot, melyet magában hordoz, s annak vonzásait meg nem tagadhatja, sőt ez utóbbiak annál érezhetőbben jelentkeznek benne. Erdőben van, fenevadak közt van: de annál jobban érzi a gravitációkat az ideálok felé. A „*donna gentile*”-vel már próbálkozott: de a tudomány nem bírja a problémát megoldani, s így önkénytelenül is az ideálok világa, a nagy hit, s a bűnt s gaszágot lelki jósággal legyőző fölény, a sötét erdőben világító isteni kegyelem, a sáros, piszkos s véres földről a szellemi világ felé való orientáció lép előtérbe. Nem a test, hanem a lélek, – nem a földi élet, hanem az örök élet, – nem is a szerelem, hanem a szívbeli jóság és barátság akar vezető csillaga lenni. Ezek az élmények s benyomások költik fel ismét a szíve mélyén pihenő ideált, Beatricét: csak hogy ez most már nem a lányos szépségnek, hanem az örökké szép, tiszta s győzelmes természetfölötti életnek Beatriceja. Dante filozófiája s theológiája, hite s kegyelmi élete nyer Beatricében alakot, s ez az alak a „*Divina Commedia*” gényusa, – ha szabad azt mondanom, a *genius loci*. Akkor értjük meg csak igazán a várost, a tájt, a várat vagy dómot, amikor a *genius loci* lesz ott jártunkban néma kísérőnk. Ha Urbinóban sétálok, itt is, ott is a hajlékony s simulékony Raffaele Santi alakja kápráztatja szememet: ha a Szent Péter-templomba lépek, nemcsak a dicsőséges két apostolfejedelem, hanem a Michelangelo szelleme fogad: ha Budavárának magányos utcáit végigjáróm, úgy tetszik nekem, mintha sok száz évnek titokzatos jelenléte kísérne, s nemcsak házak, hanem világtörténelmi emlékek állnának sorfalat. Így vagyunk a „*Divina Commedia*”-val; a *genius loci* itt Beatrice, az átszellemült s boldogító szépség, kiből az „*amore terrestre*” elváltozott „*amore celestiale*”-vé. A „*Divina Commedia*” felséges oltár, de az oltár képe Beatrice: a „*Divina Commedia*” nagyszerű ének, de a vezető szólam Beatrice. De ez a gényusz nem a fiatal évek *Canzone*inek Beatricéje. Az az ifjúkori Beatrice csak benyomás volt, csak szellemi fermentum volt, melyből a Paradiso Beatricéje lett, hasonlóan festőművészek modelljéhez, kiből Madonna lesz.

Dante erről a nagy belső élményről, a *terrestre* s a *celestiale amore* közti ingadozásairól s elkínzott s elgyötört lelkének fölényes orientációjáról könyvet írt, s ez a „*Vita Nuova*”, mely mintegy a „*Divina Commedia*”-nak prelúdiuma. Ami azonban ott az ő problémája volt, az a „*Divina Commedia*”-ban az emberiség problémájává minősül, mely problémának műremekbe illő kifejtésében Dante már nemcsak filozófál s önlelkét nyugtatja, hanem az emberiség vatesévé s világ-eligazító költőjévé magasztosul.

A „*Divina Commedia*”-ban vannak szubjektív érzések: van politikai tendencia: sőt azt mondhatjuk, hogy Dante egész kora szerepel benne, s a költőt, mint sokféleképen csalódott s kiábrándult embert, saját élményei inspirálják. Van benne megtérés s elkeseredés is, pártviszály szenvedélye s undor is: de, ami a fő: amit feledni sohasem szabad, az, hogy ez a sok csalódás s elkeseredés őt az élet problémájának megoldására viszi. A nagy tragikum, hogy az ember ideálokat hordoz lelkében s a nyomorult, bűnös világ keserves útjain bukdácsol, ingerli őt, s ő ennek folytán számon kéri észről, tudománytól, hittől s kegyelemtől az élet értelmét. A nyugat-európai néplélek veti föl Dantében a problémát, s Dante a feleletet rá a kereszténység öntudatából meríti.

Dante ezt a keresztény öntudatot a legnagyobb emberi problémáról gyönyörű allegóriában szólaltatja meg. De nem a probléma fölvetése, sem annak megoldása miatt – hiszen Szent Tamás „*Summája*” erre alaposan megfelelt – , hanem a feleletnek remekbe való alakítása miatt van az idén ünnepe Itáliának s van ünnepe az egész világnak. E probléma fejtegetését megtaláljuk Dante más műveiben is. Dirib-darabokat ad a „*Vita Nuova*”, a „*Convivio*”, a „*Monarchia*” is, s ha összefoglalta volna egy bölcséleti művében mindazt, amit erről a világnak mondani akart, hát volna a könyvtárak polcain, ha ugyan hozzánk ért volna, egy theológiai morális fejtegetéssel több, de nevét bizonyára a feledés fátyla takarná. Dante azonban nem így tett, hanem nagyszerű költői allegóriában, dallamos versekben, csengő,

rímes nyelven adta elő mondanivalóját. Ő nemcsak gondolkozott, hanem alkotott, – nemcsak beszélt, hanem alakított. A poéma sacro – mint ahogy ő nevezi – nagyszerű tett és mű s fényes alakítás.

Dante ezzel a művével szolgálatára akart lenni a köznek s polgártársainak, a feldúlt Firenzének s Itáliának. Dolgozott ő már más téren is hazája boldogításán; résztvett Firenze kormányában, járt követségekben s mindenképen meg akarta szüntetni a pártviszályt: de mindezt nem nagy eredménnyel tehetette. Most azonban másképp akarja szolgálni hazáját s a közügyet, s ez a másik mód a „Vulgaris eloquentia” bűbája, a szó, a csengő rím zenéje s a költői konstrukció hatalma. Valami hatalmas műremekben akarta a világ öntudatára hozni az ösztönös, durva s kegyetlen életnek alacsony szintjét s ezzel szemben megvilágítani az életcélt, az erény s eszmények hegyvidékét, hogy lássanak, értsenek s arrafelé menjenek. Erre készült ő soká: ebbe a műbe szötte bele tudományát, theológiáját s filozófiáját: ebbe állította bele a történelmet s tapasztalatait: ide állította be Virgilt s Lúciát, Matildát s Beatricét, – a földi fényeket s „a boldog tüzeket”.

Ez a mű neki sok munkát adott: évek napszámán át dolgozott rajta s belesoványodott. Azért írja a „Paradiso”-ban:

*Se mai continga, che il poëma sacro
Al quale ha posto mano e cielo e terra
Si che m'ha fatto per più anni macro
Vinca la crudeltà ...*

S természetesen még valamit akart; emléket akart állítani a „Divina Commedia”-ban Beatricének, aki lelkében az isteni szépség, jóság, szentség, könyörület s áhítat s végre a boldogság szimbólumává lett. Énekelt ő róla már sokszor: de egy ének sem ütötte meg a mértéket: azért szinte eltiltotta lantját Beatrice ünneplésétől, míg majd ünnepelheti őt egyszer úgy, ahogy szeretné, – egyszer s akkor, mikor összeszedi minden erejét s génusza őt az „eterne ruote” közé viszi; akkor, mikor a szférák zengő kottáit ellesi s azokat olasz rímek zenéjében kiváltja, – az lesz Beatrice apotheózisa.

A „Divina Commedien tehát apotheózis is; ugyanakkor pedig s elsősorban az élet értelme fölött való nagy eligazítás, az emberiség közös problémájának keresztény megoldása. A megoldást ő allegóriák mezébe öltöztette. Élete delén a tévelyek s szenvedélyek őserdejében látja magát. Ez az őserdő nemcsak a welf Firenze s a politikai pártviszálytól s izzó szenvedélyektől felkotort Itália, hanem az egész világ, melynek úttalan útjain csetlik-botlik az ember. Ez utakra tévedt Dante is. Beatrice számonkéri ezt Dantétől (Purg. 31.) s ő feleli:

*és sírva mondtam: rossz utakra csaltak
a jelenvalók csalfa képeikkel,
mióta tőlem arcod eltakartad.*

Mámorában felel a nagy célokat s elveszti az élet igaz, mert örök célok felé vezető útját. Ezzel nem azt mondjuk, mintha Dante dorbézoló világfi vagy „tékozló fiú” volt volna, ki moslékos vályúk felé tart; de ember volt, kinek Beatrice szemére lobbantja az eszményi jóság s szépség iránti hűtlenségét s ki tapasztalatból tudja, hogy minden homlokon hét „P”, a hét „peccatum”, a hét főbűn árnyéka sötétlik. A szirének hatalma sem lehetett rajta nagy, mert ha álmaiban meg is jelennek s énekelnek neki, de mihelyt köntösüket szemtelenül szétlebbentik előtte, „fölbred a bűzre” (Purg. 19.). Szabadabb életében is érzi az eszmények vonzásait s jobb érzületétől hajtva, szívesen tartana a napsugaras hegyek, a lelki kiválóság magaslatai felé; de amikor nekiindul, fenevadak állják el útját; a simulékony, puhaszörű

párduc, az érzékiség, azután a gőg s erőszak oroszlána s végül a szuka farkas, a bírvágy. Már szinte abbahagyni készül a harcot, mikor szellemi erők s segítségek jönnek feléje. Az embert nem hagyja el az isteni szeretet s fényeket derít rá. Beatrice Lúciát küldi, a megelőző s felvilágosító kegyelmet, aki föltárja előtte a rosszat, a poklot, hogy azt meggyűlölje s szívét a bűntől távoltartsa; itt Virgil, a természetes ész s jó érzés a vezér. Azután a Purgatorion át vezet útjuk, mely kezdetben fáradtságos és nehéz, később azonban kellemesebb, majd élvezetes lesz. Azt meg kell futnia a tisztuló léleknek, hogy békét találjon, vagyis megtagadva önmagát s javítgatva hibáit, elforduljon a bűntől s megszeresse az erényt!

Igy megtisztulva minden szennytől, s csak azt szeretve, ami szép és jó, alkalmassá lesz, hogy égbe emelkedjék s Isten szeretetében a békét s boldogságot bírja s élvezze. Itt az ideális jóság s hűség szféráiból Beatrice jön feléje: ruhája piros, mint amely a „tűz szövetéből van varrva”; zöld köpeny van vállán s olajfaág-koszorú fehér fátyolos fején. Beatrice feddi a költőt, mint említettem, hűtlensége miatt s kitanítja az isteni dolgokra: megízlelteti vele a boldogultak örömeit, melyek a hit-, remény-, szeretetnek, a theológiai erényeknek s azután a négy erkölcsi erénynek, az igazságnak, bátorságnak, mértékletességnek s okosságunk jutalmát képezik. Dante elragadtatással szemléli Beatricét, kinek szemében az Istenség kinyilatkoztatásait látja. Az vezeti őt fel szféráról szférára egészen a „rosa candidának”, a boldogság s dicsőség lélekszirmokból kötött rózsájának szemléletéig. Dante e víziókkal legyőz minden árnyat, erdőt, ösztönt, fenevadat, poklot, bűnt, pártviszályt s politikai harcoktól feldúlt lelket s hazafiúi keserveket. Az élet problémáját megoldja örök élettel: a bűnös, tévedő öntudat aggodalmát a tisztulás útjaira állítja, a tragikumot megoldja nem sztoikus megállással, melyben tönkremegyünk, hanem az életnek felső szférákba való kiemelkedésével. A poklok éjszakáinak plaszticitása, a tisztuló lelkek pszichológiájának finom kitárása: a zengő szférák s a harmonikus élet s szépség diadala művészi, monumentális vonalat ír le, a „transumanar l'uomo” ascenzióját, az élet erőteljes és érvényesülő optimizmusát.

Ezt a megoldást a költő a kereszténység öntudatából veszi. A „transumanar l'uomon elve szerint az ember az Isten segítségével önmagából emelkedik ki s világfölnyes lesz. Mily kicsiny, törpe s silány neki a föld s minden ami rajta van, ha azt az „eterne ruote”, az örök szférák világából nézi. Innen kapja meg az alacsony, ösztönös élet s a bukott s elsötétedett szellemi világ gravitációjával szemben a nekivaló orientációt, mely bármiképp kezdődjék is, azzal végződik: „alle stelle”, a csillagok felé. Az emberben két világ találkozik s ütközik: ez kiválósága, de egyszersmind tragikuma: de a tragikum megoldását a csillagokból kell kiolvasni. Aki azt máshol keresi, annak lelke elborul s az élet lángoló kín s a probléma kínos rejtély marad.

A probléma megoldása azonban nemcsak abban áll, hogy az élet értelmét fölértettük s célja iránt tisztába jöttünk, nemcsak abban áll, hogy a bukott lélekben is fölleltük az isteni rendeltetés és szépség vonásait, s hogy a szegénység rongyai közt rábukkantunk az isteni rokonság armáliáira: hanem ez a probléma-oldás a küzdelmet s az emelkedést, s a hozzávaló erőt s páthoszt is jelenti. A „Divina Commedia” vátese nemcsak a célokat látja meg, hanem megtalálja az égbe segítő erők forrásait is. A „Divina Commedia” géniusza nem nirvánás – az elmúlásról semmit sem tud – ; nem oroszba plántált buddhizmus, mely manapság mint nihilizmus jár körül; nem a stoa ataraxiája és tompa rezignációja: nem a természetes jóval való beérés, mely skepszissé és blazírtsággá lesz: hanem az égbetörekvés géniusza. Ez a géniusz csupa cselekvés, akarás és tett. Nem tagadja az élet örvényes éjszakáit, nem az őserdőnek rémes árnyait: szemében tükröződnek ugyan a fenevadak szeméinek zöldes, kékes, vérvörös tüzei: de az ő ereje nagyobb, mert felsőbb és isteni. E géniusznak nagy előnye, hogy nemcsak nyomorúságaira s a poklokra eszmél rá, hanem ráeszmél az isteni erőkre, melyek által tisztul, emelkedik és győz.

Íme az emberi lélek s élet szfinxe a keresztény kultúra öntudatában lett beszédessé, s hozzá még legművésziesebben a „Divina Commedia”-ban szólalt meg.

Ez a szfinx, bár győzi hallgatással, megszólal néha az idők folyamán. Hiszen Dante szerint az emberi lélek olyan, mint a csecsemő, aki édesanyja keblén életet iszik s miután jóllakott, ugyanott megnyugvást s édes álmot talál. De aztán megint csak ébred és érez, szomjazik és fölsír s új megnyugtató után néz. Az ébredező szfinx is a maga problémáinak megoldását más-más formában keresi.

Így Wolfram von Eschenbach is ecseteli a Parzivalban az emberi természet átkos széthúzását s elvezet Parzival tévedéseinek s bűneinek, azután pedig tisztulásának s bánatainak útjára. Ott is találkozunk Virgil-féle alakokkal, Trevirizenttel, aki az eltévelyedettet buzdítja, hogy bízzék Istenben s győzze le a kétséget. Legyen jobb ösztönös magánál s győzze le a vérnek ráomló meleg hullámát: hallgasson a lélek jobb vágyaira s menjen a magasságok felé. Goethe „Faust”-ja s Madách „Az ember tragédiája” című műve szintén birkóznak e nagy problémával: de oly alapokon állnak, melyeken az egységes s erőteljes fölényét a léleknek anyag, bűn s elmúlás fölött nem lehet konstruálni. Erről később beszélek.

Áttérek most Dante művészetére s kiemelem annak három jellegét. A „Divina Commedia” három nagyszerű jellege s egyszersmind előnye: a) hogy igazi, népszerű művészet alakítja; b) hogy a nyugat-európai kultúrát hordozó, közös hitből s meggyőződésből s épen azért az élet valóságából s a valóság talajából nőtt ki; c.) hogy pokoli s mennyei élet s erő páthosza lüktet s lobog benne.

Ami az elsőt illeti, nem tagadom, hogy sok teológiai s filozófiai fejtegetés van benne, sok történeti adat neves s kevésbé neves férfiak s nők életéből, sok vonatkozás olasz előkelőségekre s viszonyokra, szóval sok mindenféle részlet, mely a középkori tudományosság s történelem ismeretét tételezi föl. Ha ezeken fönnakadunk s azt hegyiről-tövíre érteni akarjuk, akkor a „Divina Commedia” nehézkes s fáradságos olvasmány lesz, melyben a művészeti élvezet nagyon is a rövidebbet húzza, sőt a nyoma is elvész. Az olvasónak, ha jó úton, a megtapasztalható szépség felé akar tartani, a részletekbe nem igen kell belemerülnie, hanem a költemény struktúráját szem előtt tartva, a históriákban s adatokban rejlő s azokból kisugárzó erkölcsi s esztétikai értékeket kell észrevennie s szemmel tartania. Az egész költemény nagyszerűen stilizált allegória, melyben a bűn s erény allegorikus alakokban s jelenetekben lép elénk. Itt minden szembeötlő: itt mindent látni s hallani lehet. Itt a bűn s az erény küzd és győz, szenved vagy élvez: jár a pokol csavarvonalain s a Purgatorio hegyének hajnalhasadásban világító gyűrűin, míg a lelkeség a szentek amfitheatrális rózsájának dicsőségében virágzik ki. Rettenetes plaszticitású a pokol világa, hol minden a pizsokba, a szennybe, az erőszakos kegyetlenségbe gravitál, – hol a csillagok kialusznak s a fények ijesztenek, hol a levegő korom és bűz, – hol a tölcservonalak végén, a pokol fenekén Lucifer jégbe fagyva él, az az éber, rettenetes öntudat mámor, cél, meleg, vigasz, öröm nélkül. Élet lélek nélkül, cél nélkül, Isten nélkül, a keresztény pokol legnagyobb kínja! Mily másképp fest a Purgatorio szent hegye! Mily fölségesek ott az éjből kibontakozó hajnalhasadások, – a lélek eszmélődései: mily titokzatosak azok a fehéres ködben nyíló perspektívák, – a lélek reménységei, hol más csillagok világítanak s hímes réteken megnyugodott lelkek járnak. Az út ugyan kezdetben még nehéz, mert a lelkek homlokán ott sötétlenek az árnyak, a hét főbűn „p” betűi: de ez árnyak lassanként egyik a másik után letörlődnek, s mély értelmű lélektani megfigyeléssel jegyzi meg a költő, hogy amikor egy is letörlődik, azzal a többi elhalványul. (Purg. 12.)

A Purgatorio lélektanilag a legfinomabb része a „Divina Commedia”-nak, melyben a tisztuló lelkek, ha bűnhődnek is, de élvezik a lelkeségnek önmagukban való finomodását s fölülemelkednek hiúságon, irigységen, mulandóságon, s eltakarítják az elrontott élet romjait. Élteni sietnek. A Purgatorióban a restek mindig sietnek: azok, kik fönt a csillagos s napsugaras

ég alatt annyit mulasztottak, – ők még szóbaállni sem érnek rá. A szeretet megmarad bennük, de iránya nem a testi szépség, hanem a lélek felé tart. Beatrice mondja:

*mert olyan testnek voltam viselője,
hogy soha szebbet Természet és Művészet
nem alkotott – és im por lett belőle.
És hogyha így a legnagyobb igézet
ily csalfa volt irántad, mely halandó
szépség izgatná még a szívverésed? (Purg. 31.)*

Ezeket a lelkeket már más szépség izgatja, mely őket nem teszi szegényebbekké, hanem ellenkezőleg, tiszta, erős, boldog élet öntudatával s örömeivel telíti. – Dante tapasztalja azt tisztulása végén:

*Elég, hogy a szent habokból kiérve
új ember lettem, mintha új gallyat hoz
az új tavasz az újuló növényre,
tiszta s röpködni kész a csillagokhoz. (Purg. 33.)*

Itt fönt, a Purgatorio szent hegyén, látja meg az egyházat s annak világtörténelmi sorsát, nagyszerű allegóriában. Azután Beatrice vezeti őt föl szférák fokain az Isten dicsőségének amfiteátrumáig, hol a dicsőült lelkek mint megannyi fényes szírom, világító rózsává illesztődnek. Ez mind alak, élő szó, testekből s lelkekből sugárzó szépség és erő: mindenütt a plasztikus művészet van munkában.

Foglalkozott ő azzal a gondolattal, hogy összefoglalja a kor filozófiai s teológiai tudományát, s „Convivio” cím alatt akarta e művet megírni. Nem sajnáljuk, hogy e műve abbamaradt, mert nem a teológia s a filozófia maga, hanem az, hogy e mélységeket s magasságokat ily művészi kézzel állítja elének, tette nevét halhatatlanná.

Dante művészetének népszerűségét az is jellemzi, hogy az allegória egyes darabjai, mondjuk, az isteni színjáték kulisszái ismeretesek voltak: azokat nem Dante találta föl. A túlvilág három országa, a fenevadak, a túlvilági vezetők már egyéb művekben, így az „Anticerberus”-ban is szerepelnek. Fra Bongiovanni da Cavriana az „Anticerberus”-ban szintén bejárja az alvilágot. Szent Patrik s a kelta kereszténység legendái, Szent Gergely dialógusai mindenféleképp kiszínezik a pokol szenvedéseit. Brunetto Latini „Tesoretto”-jában szintén ír erdőről, eltévedt lovagról, magas hegyről, őt kioktató nőről. Aki Jacobus de Voragine „aurea legendája”-t olvasta, melyből Zelma Lagerlöf szebbnél-szebb meséinek motívumait veszi, s aki a középkor egyházi tradícióját a szimbólumok s allegóriák használatában csak kissé is ismeri, az a „Divina Commedia”-t genetikus kapcsolatban fogja meglátni az azt megelőző s környező irodalommal. E mesék, ez allegóriák, e színek mind megvoltak. E motívumok garmadában voltak felhalmozva: a fantázia bizarr s groteszk dekorációkkal szolgált: csak a művészi kéz hiányzott, mely a „pondust”, a „mumerust” hozta volna e káoszba. Ezt tette meg Dante: hasonló volt ő e részben ahhoz az Amphionhoz, Theba építőjéhez, kiről a „Divina Commedia” is emlékezik. A rege szerint Amphion a köveket énekével hozta mozgásba s így építette föl az istenek városát. A kő, a középkori mesék s regék anyaga megvolt, csak az ének, a lélek hiányzott. Dantéban azonban megjelent mindkettő s alakította s tárta ki a lelkek három országát oly nagyszerű s népszerű művészzel, hogy a nép e költeményben fölismerte lelke minden motívumát, benne látta megjelenítve hitét, a káté feleleteit, az evangélium fényeit, Isten nagyságát s boldogság után vágyó lelkének reményeit. A „Divina Commedia” oly népszerű remekmű, mint egy gót dóm,

melyet csak kevesen tudnának megépíteni, de melyben mindnyájan tudnak imádkozni, kik keresztények. A lelkük van ily helyen itthon.

Ez az irodalmi begyökerezés mutatja leginkább a „Divina Commedia” irodalmi műfaját, s céltévesztettnek tünteti föl azok törekvését, kik a „Divina Commedia”-t „libello politico”-nak vagy tisztára olasz nacionalista iratnak tartják. Ez a felfogás kivetkőzteti a „Divina Commedia”-t a maga nagy stílusából s a politikai harcok beöltöztetésének nézi azt, amikor az erdő alatt Dante állítólag az akkori Firenze politikai s erkölcsi zűrzavarát, a párdúc alatt megint Firenzét, az oroszán alatt Franciaországot, a szukafarkas alatt pedig a római kúriát értette volna. Dante küzd e fenevadakkal s vissza akarna térni városába, s eszerint a hegy is, mely az őserdő homályán itt-ott keresztülvilágít, nem a rend, az erkölcs s szentség hegye, hanem az egyéni érvényesülés szimbóluma volna. A szimbólumok így ugyan nagyon konkrét álarcok volnának: de ezzel a magyarázattal odaveszne az egésznek nagy stílusa, odaveszne a „Divina Commedia” általános emberségi jelentősége, mely nem a politikában s az egyéni, hatalmi érvényesülésben, hanem az emberi élet problémájának fölvetésében, annak keresztény megoldásában keresendő.

A „poëma sacro” második jellege, hogy a kultúrát hordozó s ihlető hitből, a korszak lelkéből fakadt. Az igazi műremeknek lelke van, s az a lélek nem az egyesé, nem is kubista, futurista szakaszoké, hanem a korszaké, a kultúráé. Bátran mondhatni, hogy valóság, élet, lélek nélkül nincs művészet. A kultúra lelke pedig a hit, mely inspirál és alakít, mely mozgat, színez és énekel, mely az élet motívumait s a szép, nemes s nagystíliú élet erőforrásait szolgáltatja. Ez tartalmat is ad az egyesnek életébe s ugyanakkor az emberiség útjának vonalát az ascensio szögébe igazítja bele.

Ahol ez a belső valóság, tehát hit nincs, ott lehet civilizáció, de nincs kultúra: ott lehetnek a kultúrának még intézményei, de az intézményeket teremtő lélek már eltűnt. Az ily intézmények szép csigaházak s remekül ívelt s színezett kagylók, de melyekből a csiga már kivesszett, olyanok, mint a régi nagy vízvezetékek kiapadt források mellett. A nagy, csengő valóság hiánya megérzik a dekadens korszakok művészetén. Annak a „történet” már csak mithosz, s épen azért, mikor valóságot keres, legalább az eszmei valóságot kell megfognia, mert különben nincs, ami inspirálja. Így Wagner Richárd bizonyára nem hitt Lohengrin vagy Parzifal „történetében”, de hitt az eszmék, az igazságok valóságában, s ez eszmei valóság fakasztotta lelkében az inspiráció forrásait, s azért tudta azt alakítani s tudott róla énekelni. Ha pedig vannak, kik remekműveit nézik s hallgatják, de azok eszményi valóságában nem hisznek, azok bár úsznak a hangok s benyomások tengerén, azokból az eszményekből nem élnek, s azokat, ha bármily zenei talentumok volnának, megénekelni nem tudnák.

A nagy valóság, a hitből fakadó élet ereje érzik meg Dante „Divina Commedia”-ján. Dante inspirációja a hit, az a valóságos kereszténység, mely nem mithoszt, nemcsak eszmét, de realitást, történetet hirdet.

Dante hisz a háromszemélyű Istenben s a megváltásban, hisz a túlvilág mennyországában s poklában: neki az nem allegória, hanem valóság. Az Isten örök és cél. E legfőbb valóságnak, mely bölcsesség s szeretet is, jogara alá van minden beállítva. Isten minden: belőle való s beléje tér vissza minden. Ő gondolta a „Paradiso”-nak „rosa candidáját”, mely fölött „hozzáférhetetlen világosságban” lakik, s a lét, erő s boldogság hierarchikus fokain leér a tőle elfordult lelkek poklába is. A poklot is ő gondolta; a „potestate”, a „sapienza” s az „amore” alkotta meg azt is:

*Nagy alkotómat vezette igazság
Isten hatalma emelt égi kénnyel
az összerezet és a főokosság. (Inf. 3.)*

Mindennek, ami van, Isten a célja; tudásnak, művészetnek, hatalomnak, politikának s az egyéni életnek bele kell torkolnia.

A lét a „Divina Commedia” szerint jó s nem rossz; a manicheizmusnak sehol semmi nyoma. Vannak ugyan poklai – de milyenek! – van a létben sötétség s rémes árny; van világ csillagok nélkül, hol a bűn mint korom ül a lelken, hol napsugár helyett tűzvörös, villámkékes- hiénaszem-zöldes fények járnak; de tőlünk függ, hogy kiszúrjuk-e szemünket s kioltjuk-e napsugarunkat. Miért tennők azt? Föl a fénybe, „alle stelle”, mondja költőnk. Van zürzavar, kín, van üvöltés és csikorgás a világban; de nem ez, hanem a harmónia s az ének a világ értelme. Ki kell emelkedni a lét malomkövei s az alapvetés ormóttan sziklái közül. Fönt már minden énekel; a beszéd is énekszó; az „eterne ruote”, a szférák nem csikorognak, hanem csengnek, míg itt a földön még a cézárok diadalszekerei is csak csikorognak.

Van sok rossz a világon; de a rossz mindenütt s mindig szolgáló hatalom. A gigászok láncokba vannak verve, melyeket szét nem téphetnek; a fúriák tehetetlen dühben őrzöngenek, az „ördögsihederek”, a „rondakörmök” s ami még van utálatos denominációjuk, nem szellemeskednek, nem élcelődnek, hanem csak a gonoszság komikumát szolgáltatják; olyanok, mint a gót dómok vízlevezető csatornáinak szörnyű torz-pofái. Lucifer, a lázadás s tagadás szelleme jégbefagyva él, nincs szellemes mondása; nem kritizálja s nem vizsgálja felül a teremtést s Isten gondolatait. Bizonyára nem Madách Lucifere, ki az Istennek szinte vállát veregeti s a jó öreget megszanja, hogy így sikerült világa. Az olyan goethei Mephistogalantuomónak sem akadunk sehol nyomára a dantei poklokban, aki végre is sokkal különb úr, mint a seregek Ura Istene, s már a blazirtság s a dekadencia minden jellegét magán hordozza.

Mily különbség a középkori, hatalmas Isten-fogalom, azután a küzdelmes, de Isten kegyelméből győzelmes üdvözülés s Goethe s Madách hasonló problémákat oldozgató kísérletei közt! Ott a jó győz s nem a rossz; de a jónak küzdenie kell s így ér föl a Paradisoba; míg ellenben Faust nem bír az életnek egységes s győzelmes megoldást adni; az „Ember Tragédiájá”-ban pedig egyáltalában nem értjük, hogy minek küzdjünk küzdve, mikor az emberiség történelme csupa kudarc és fintor?

A „Divina Commedia” iránya az ascensio. A pokol gyűrűi s a Purgatorio serpentinjei a lélek fölfelé való törtetésének csavarmenetei; neki föl kell magát küzdenie. A lélek tisztulásai s kijózanodásai mámból, igézetből, ösztönösségből arra való, hogy a szebb s erőteljesebb élet zenéjét s szépségét tapasztalja meg. Az embernek küzdenie kell; de minden küzdő lélek győzni fog, mert Isten megsegíti. Így hordozza azután minden lelki fölényességre ébredő ember a Paradiso-t önmagában, hogy azután a világból kiszakadva elérjen az isteni élet szférái közé.

Faust útja nem tart a Paradiso felé. Sőt nincs is Paradiso-ja, mert a költemény végén szereplő Madonna s az angyalok csak kölcsönként dekorációk, s amit azok mondanak s szavalnak, az nem Goethének s nem Faustnak a hite, hanem idegen énekeknek grammofon-reprodukciója.

Mily óriási a különbség Faustnak s Danténak pokoljárása közt is. Dante azért járja a poklot, hogy a bűnt meggyűlölje s kikerüljön hálóból, s azért győz, mert küzd s mert küzdelmében a természet, s a kegyelem erői egyesülnek. Rendelkezésére állnak a Virgiliusban jelképezett értelem s a Lúcia, Matilda s mindenekelőtt Beatrice által közvetített isteni segítség. Ő sem győzne, ha Isten nem segítené; ő sem vetné meg a sziréneket Lúciák nélkül s nem találna békét a feldult világban Beatrice nélkül. Egészen másképp fest a két galantuomo, Faust és Mephisto. Faustnak is le kellene győzni a rosszat, tehát Mephistót, s valamiképpen le is győzi, amennyiben sok kaland és alávalóság után kionson karmaiból; csakhogy ez nem küzdelem, hanem folyamat. Nem is győzi le Faust Mephistót azért, mert küzd vele; hanem azért marad felül, mert az ember, akármit is csinál, jobb mint az ördög. Itt tehát nem egyének, hanem fajsúlyok állnak szemben egymással, s a küzdelemnek

egyáltalában nincs tragikuma. Miféle tragikum az, hogy ha az olajat s a vizet összerázzák; bármint is rázzák, bizonyos, hogy az olaj föléje kerül a víznek. Faustnak küzdelme sem tragikus; inkább csak látszat – mondjuk – komédia, de nem divina, hanem nagyon is humana. Faust bukik, okul, philanthrop is lesz, de tulajdonképpen törekvő, poklokat győző s a tisztulás hegyeit járó, erkölcsi páthosz nélkül. S mi az ilyen ember célja? Az, hogy ami benne jobb s különb, mint Mephistóban, az a történelmen végig „fölfejlődjék”. E világnézetben az egyén csak szám; az egyén csak homokszem; a lét súlypontja pedig a tömegben s a folyamatban fekszik. Ez az egyéniség lefejeztetése – egy neme a bolsevizmusnak. A „Divina Commedia”-val összehasonlítva Faustot, látjuk, hogy ez utóbbi mennyire nem egységes, nem összefüggő, nem organikus s nem tőből nőtt s töről metszett mű. Goethe benne egy kicsit Virgil, de nem Beatrice.

A „Divina Commedia” harmadik jellege, hogy pokoli s mennyei szenvedélyek lobognak benne. A legfölségesebb s legtisztább eszményiség, az egyház s a haza iránti szeretet egybeolvad az örökszép életnek, Beatricének lángjaival. Dantét két hatalmas gondolat s indulat vezeti és fűti, s poklon, purgatorion s paradison át kíséri s a legszenvedélyesebb kitörésekre ragadja; ez a két hit s két szenvedély Dante hite az „imperium”-ban s Dante hite az „ecclesia”-ban. Ezekért küzd és lángol; de ezekkel együtt szívében hordja Beatricét, ki őt a legmagasabb égbe vezeti s ki iránt való szeretetét az ég ki nem oltja, hanem megneemesíti s örökértékűvé teszi.

Az előbb említett két hitet és szenvedélyt a középkor lelkületéből kell kielemeznem; míg ellenben Beatricéért való lángolására csak rá kell mutatnom; az magyarázatra nem szorul.

A „Monarchia” című művében megismerjük Dante idevonatkozó nézeteit. Ezt az iratot ő a római császárságnak, az impériumnak jogairól írta a pápai kúria hatalmi igényei s imperialista terjeszkedése ellen. Valamint az ember – írja ő ebben – két részből áll, romlandó testből s halhatatlan lélekből, úgy kétféle célra is van rendelve: az egyik a földi, a másik a földöntúli. Tehát az a gondviselés, mely nem tévedhet, két célt tűzött ki neki; az egyik a földi boldogság, melyet önerőnkkel művelünk, s ezt a „paradiso terrestre” szimbolizálja; a másik pedig az örök élet, mely az Istennek színről-színre való látásában s élvezésében áll, s ezt értjük a mennyei, a „paradiso celestiale” alatt. E két boldogságra, mint két különböző célhoz, két út is vezet: az ész és a hit. De mivel az emberi szenvedély s a rosszra való hajlam e kettőt is összezavarná s felforgatná, azért az Isten két eligazító hatalmat is állított a világba, az egyik az imperium, a másik a sacerdotium, a római császár s a római pápa.

A filozófus jogász Dante szerint tehát két rendje van a világnak: a spirituale és a temporale, s e két rendben két tekintély, mint két nap az égen, s két hatalom mint két kard intézkedik a földön. A két kardot nem szabad egy kézbe tenni; a két kardhoz két kéz kell. A két kardot Isten adta s mindegyiknek külön adta, az imperatornak éppen úgy, mint a pontifexnek s az imperatornak azt nem a pontifex révén adta.

Dante kora volt az a szomorú korszak, mikor a két kard sehogy sem találta meg a helyét, s mikor az imperium hanyatthomlok rohant le a lejtőn. Ki gyöngítette s ki törte össze az imperiumot? Dante s a gibelin hazafiak szerint a római kúria s a welf hatalmi bitorlás. Ezt panasolja a Purg. 16. énekében:

*Rómának, ki a világot nevelte,
Két napja volt, mely vezette az Isten
s a világ útján, fényét szétlövellte.
De fényük egymást kioltotta: mígnem
a pásztorbottal egy kézben a szent kard
kellett, hogy benujjanak erejűkben.*

Ekkor jelent meg VIII. Bonifác „Unam, sanctam” bullája, mely a két kard elméletét fejtegeti s végső konszekvenciáig hajtja az imperiumnak függését a sacerdotiumtól. Dante alighanem e bulla ellen írta „Monarchiá”-ját. A tiszteletet megkívánja az imperatortól, mint primogenitus filiustól a pápával szemben, de a joghatóságot az imperium, a földi dolgok intézése körül megtagadja tőle.

Mi lett e tiszteletből, mikor Anagniban a 85 éves VIII. Bonifácot a Colonnák, gibelinek s franciák ostrom alá fogták; mikor palotájába betörték, s a pápát, ki a tiarával fején s palástban ült trónján, arculütötték?! Dante mélységesen szomorkodik VIII. Bonifác sorsán; a vérig sértő s Bonifácot végre is sírba vivő megaláztatásban a tekintély meggyalázását látja. Mikor a francia királyok bűneit felpanaszolja a Purg. 20. énekében, így ír:

*Ó rút fukarság, mily nagyobb gonoszra
Vihetsz még, aki fajom úgy befontad,
hogy önön húsát oltárodra hozza?!
S hogy mindez ne is tűnjék borzalomnak,
látom Alagnát (Anagnit), – sőt helyettesében
Krisztust is foglyául a liliomnak.
Látom, újra gúnyolják, szörnyűképen,
Az ecetet s epét ajkára tolják
S élő latrok közt őt ölik meg épen.
Látom az új Pilatust, – semmi korlát
Vérszomjának: s a templomba viendi
Törvény ellen, a kapzsiság-vitorlát.
Ó Uram Isten, melyik hír jelenti
Már a bosszút, mely haragod csitítván,
Lelkem békéjét újra megteremti.*

Ő jól tudja megkülönböztetni a pápát, mint Krisztus helytartóját, a Gaetani-családból való VIII. Bonifácól s a „cupidigiát”, az éhes szukafarkast, meg a hatalmi politikát a pásztorbottól, mely az imperiumnak sírját ássa s Itália dicsőségét, a római-latin imperiális tradíciókat szétfoszlatja.

De ezt nemcsak mint filozóf s jogász siratja, hanem mint lángoló híve Itáliának. Dante úgy tartotta, hogy Itália a tágabb értelemben vett latin-római nép. Rómának, az itáliai népnek az a missziója van, hogy a világ feje legyen. Neki adta Isten a két primátust, az imperiumot s a sacerdotiumot. Az a körülmény, hogy a császári korona most Albert, majd VII. Henrik fején ragyog, mellékes; mert bárki legyen imperator, az mind római. Itáliát tehát nem kellett megszabadítani a római imperiumtól, hiszen ez az imperium római, tehát az övé; aki ettől akarja megszabadítani, az világhivatásától fosztja meg, az egységét töri össze, az száz város és száz kényúr prédájául dobja oda. Ezt teszi a kúria, ezt a welf theokratikus pártérdek. Ennek átérzéséből csendül meg ajkán a fájdalmas ének (Purg. 6.):

*Rab Itália, hajh, nyomor tanyája,
Kormánytalan hajó vad fürgetegben,
Világnak nem úrnője, csak rimája.*

Dantét az olasz egység legkiválóbb képviselőjének tartják, mint aki az olasz nemzeti gondolatot lángoló kifejezésre hozta. Ez mindenesetre igaz, de hozzá kell tennünk: gibelin kiadásban. Az olasz egységet ugyanis a gibelin városok s az imperatorok ellen küzdő kúria is akarta, s bizonyára az a szó, melyet II. Gyula pápa ajkára tesznek: „fuori i barbari d'Italia” ugyancsak olasz nacionalista irányzatot jelent, mely Dante nacionalizmusánál

radikálisabbnak látszik. Csakhogy Dante s a gibelinek az ő korukban realisabb nemzeti politikusoknak bizonyulhattak, mert a római-latin imperium keretében jobban látták biztosítva Itália egységét, mint a kúria nacionalista irányzatában. A kúriának ugyanis nem volt hozzá semmiféle reális hatalma, hogy az olasz egységet megteremtse; másrészt meg a gibelinek elvből is szabadulni akartak a kúria theokratikus hatalmától, mely szerintük nem volt arra hivatva, amire áhítozott. Ilyen értelemben kell venni Carducci s sok újabb olasz Dante-magyarázónak szavát, aki mondja: „Dante é il maestro nostro ed il padre nella conservazione della tradizione romana al rinnovamento d'Italia”. Dante azonban a „rinnovamentót” éppen úgy a római imperiummal való együttthaladás hangoztatása által, mint az egyházi világi uralom kárhozzatása által vallotta és szolgált. Dante meg volt győződve, hogy a pápai politikai hatalom kiterjesztése Itáliára isteni s emberi jog ellen van.

De Dantét a pápai imperializmus ellen nemcsak a latin-római imperium hite s nemcsak Itália szeretete állította frontba, hanem egy más szellem, az egyházi reform szelleme, mely Gioachino de Floris apuliai kolostorából indult ki s befolyása alá hozta Itáliát s Dél-Franciaországot. Assisi Szent Ferencet is a „domina paupertas” bájolta el; de ő nem csinált théziseket; ő, a „poverello di Christo”, élte s énekelte az Úr evangéliumát, de nem csinált kontroverziákat, hogy a szegénység kötelező-e s mennyiben minden keresztényre nézve. Szabályokat csinált rendje számára, de azokat III. Ince pápa visszaadta neki, mondván, hogy ő szabályokat s nem dalokat várt tőle. A dalos szabályokat azután azok nem tudták élni, kik nem tudtak Szent Ferenc módjára énekelni. Szent Ferencnek e dalos szelleme száz év alatt nem ernyed meg úgy a rendben, hogy ne lettek volna sokan, kik a szegénységet szigorúan ne vették s a rendi életet e szerint ne akarták volna intézni. Ezek az elvilágiasodott s gazdag egyházra sem néztek nagy szeretettel, sőt könnyen érthető, hogy az „usus paupert” nemcsak a rend keretében, de az általános egyházban zsinórmértékül szerették volna látni. Tényleg a rendi kérdésből nagy egyházi kérdés lett, hogy a szegénység s a teljes vagyontalanság mennyire kötelező azokra, kik Krisztust követni akarják, s az egyházi reform tekintetében ez lett a vezető gondolat. A viennei zsinat 1313-ban azon fáradozott, hogy a spirituálisokat – ezek voltak Szent Ferenc szegénységének szigorú interpretátorai – a konventuálisokkal kibékítsék; de V. Kelemen pápa halála után végleges szakítás állt elő a két párt közt. A spirituális franciskánusok gibelinek lettek. Ezek a sovány, szigorú emberek Alvernia hegyéről Münchenbe menekültek. Az „Arbor vitae crucifixae”, mely az Alvernia hegyén fakadt, bajor Lajos császár oltalma s védelme alatt akart kivirágozni; szerzője, a szigorú Ubertino da Casale az Alpeseken túl keresett menedéket.

Dante maga is Szent Ferenc harmadrendjének tagja s az egyházi reform híve, mindazt szemére veti a pokolba taszítottas III. Miklós, VIII. Bonifác, V. Kelemen, XXII. János pápáknak, amit a spirituálisok kifogásoltak, a gazdagságot, a pompát, a kapzsiságot, a hatalmi vágyat s a „Paradiso”-ban haragtól izzó szavakat ad Szent Péter apostol ajkára. Amennyire szereti s becsüli az anyaszentegyházat s amennyire szeretné, hogy az evangélium szelleme járná át azt egészen, oly hévvel fordul ő is az imperium s VII. Henrik felé, s még egyházreformi szempontból is várja a nagy Veltro-t, azt, ki némelyek szerint imperátor, mások szerint a „papa angelicus” lenne s aki megreformálja majd az egyházat és „di quel umile Italia fia salute”, (Inf. 1.) fölemeli a megalázott Itáliát.

Azonban az ilyen küzdő s fölzaklatott léleknek is magában abban a megreformálandó egyházban kell lelki egyensúlyát s eszményi kielégülését keresnie. Tudja, hogy azt máshol meg nem találhatja, azért lelkének szenvedélyessége a szépség, a megnyugvás, a béke, az örök boldogság felé irányult, az után lángett. A költő lelke, ki a spirituálista szellemi áramlatban él, csupa hit és szeretet ama szebb és realisabb világ iránt, melyet vándorútján, kiábrándulva a világból s a hatalmi zűrzavarból, fölismernie sikerült. Errefelé irányította a költőt az örök szépség s az isteni jóság szimbóluma, az ideális tiszta szeretet s az isteni bölcsesség szimbóluma, Beatrice.

Ez a Beatrice – amint mondtam – már nem Beatrice Portinari, hanem a testből-vérből kivetkőzött s fényes szépségbe s szellemi fölénybe öltözködött nő, kinek „ruhája volt piros szövet tüzéből” s zöld köpenyben, fehér fátyollal fején s olajfaág koszorúzottan fogadja a költőt a tisztulás hegyének ormán. Az isteni kegyelem vezette a költőt eddig is s ide is. Beatrice könyörgött érte s elküldte Luciát, a megelőző s fölvilágosító kegyelemnek, s Virgilt az emberi értelemnek szimbólumát hozzá. Azok vezették ki a sötét erdőből, a mámor s álomkór éjszakájából.

Dante érzi bűnösségét. Aki Szent Ferenc kötelét aranyláncnál többre becsülte, annak lelke a penitencia szellemében éledt föl. Beatrice fönt a tisztulás hegyén emlékezteti Dantét, hogy hűtlen volt hozzá s az élet örömeit s értékeit máshol próbálta keresni; fölpanaszolja, hogy

*Amint húsból a szellemig fölértem
És nőtt az erény bennem és a szépség,
Láttam, hogy mind kevésbbé hevül értem
És hamis út felé fordítja léptét
Csalfa képeit követvén a jónak,
Amelyek máshogy adják, mint ígérték.
S semmit sem ért kikérni titkos szónak
Erejét sem, hogy tán álmában intsen;
Mert oda se nézett a Sugalónak.
Oly mélyre süllyedt: láttam, íme nincsen
Eszköz üdvére más, mint megmutatni
A veszett népet az örök bilincsben. (Purg. 30.)*

Beatrice eszközölte ki neki, hogy a poklot lássa s ezáltal az igazi Isten-szeretetre képesedjék. Beatrice vezeti be őt aztán a Paradisoba, a „felices ignes”, a boldog tüzek, vagyis boldogult lelkek s az éneklő boldogság s zengő szférák honába. Beatrice szépsége más-más fénybe öltözik, mert a mennyország más-más boldogsága tükrözik rajta; amikor a költő Beatrice szemébe néz, más-más isteni szépség s öröm sugárzik belőle, s ő is a „transumanar”-nak, az emberiből való kiemelkedésnek gyönyörét élvezi. Végre meglátja a „candida rosa” fényszirmos párkányzatait, a boldogult lelkeket, a megváltottakat; belőlük mindmegannyi ragyogó szíromból van kötve az Isten dicsősége:

*In forma di candida rosa
Mi si mostrava la milizia santa
Che nel suo sangue Christo fece sposa. (Par. 31.)*

E szellemi szépség s dicsőség nagy valóságát az ember már csírájában magában hordja, s ez öntudattal szemben eltölpül a világ, az ember s az ármány s minden történelem; a pártviszály csatája elnémul s az ember úrrá lesz szíve, vére s sorsa fölött. Ezt a lelki nagyságot, e nagy hitet s öntudatot akarja Dante megőrizni magában, s azért kéri lelke szerelmét, hogy óvja s biztosítsa ezt benne:

*La tua magnificenza in me custodi
Si che l'anima mia, che fatt' hai sana
Piacente a te dal corpo si disnodi. (Par. 31, 88.)*

Ezzel a hittel s szeretettel, mellyel az eszményi szépséget s üdvösséget szerette, karolja át a lelkek orientációjának Isten-adta intézményét, az egyházat. Ő az egyházat szerette, azt

Krisztus misztikus testének nézte, – ő az egyháznak hódolt, de Bonifác s V. Kelemen s XXII. János politikáját, szukafarkas éhségét az aranyra, az elvilágiasodott prelátusokat, a Szent Ferenc s Szent Domonkos szelleméből kivetkőzött frátikat ostromozta. Ő teljesen orthodox volt hitében. A „Paradiso” 21. énekében leteszi hitvallását. Nagyszerű vízióban látja az egyházat a Purgatorio szent hegyén a kétkerekű szekér képében, melyet a Griff, a félig madár, félig oroszlán hűz, – Krisztus jelképe, ki Isten is, ember is. Hét gyertyatartó, a hét szentség ég előtte, melyeknek lángja mint mászás színű csík, lobogóként hátraszállva a végtelenbe nyúlik. Huszonnégy vén, az ótestamentum könyveinek szimbólumai, a négy ezechiel misztikus állat – a négy evangélium jelképei, haladnak előtte; mellette pedig három nő, – a hit, remény, szeretet, – majd megint négy – a négy sarkalatos erény – lépked. Erre a szekérré tör le a római pogány impérium sas-madara, mely az Egyházat üldözte, később pedig Nagy Konstantin alatt elvilágiasította:

*Aj, Konstantinus, látod mennyi rosszat
Szült nem megtérése, de adományod,
Mellyel először lett egy pápa gazdag. (Pokol 19, 115.)*

Az egyház szekérének sok ellensége támad:

*Azán egy rókát láttam csúszni halkan
A diadalszekér kasába, melynek
Rég lehetett már része jobb falatban.
S láttam, hogy hölgyem ajkai perelnek
A ronda dögre, mire az elillan. (Purg. 32, 118.)*

Azután egy sárkány döfi farka fullánkját a szekérbe; a kerekék kidőlnek s a szent alkotmány sarkán hét fej nő ki, a hét főbűn s végül apokaliptikus látománnyá változik el a vízió:

*S oly biztosan, mint hegyen sziklaváros
Csücsülve rajta egy parázna Asszony
Tünt föl: szeme körülkacsintva nyájas;
De hogy mindenkit onnan elriasszon
Egy óriás állt egyenest ellőtte
S megfordult néha, hogy csókot kaphasson. (Purg. 32.)*

A céda nőt az óriás, a francia király Avignonba viszi. De Beatrice őrzi a szekeret mint egy második fájdalmas anya s kilátásba helyezi a szabadítót, a titokzatos Dux-ot. Fölemelni, megtisztítani az egyházat, Krisztus szellemével eltölteni, ezt a vágyat oltotta Dantéba s az egész spirituálista franciskán mozgalomba az egyház szeretete.

Ezt nem értik, kik Dantét heretikusnak, forradalmárnak gondolják, vagy akik éppen, mint E. Aroux, azt mondják róla, hogy „Dante hérétique, revolutionnaire et socialiste ... pour constituer la Franc-maçonnerie”, vagy mint az Unita Italia előharcosai a XIX. században, kik a Veltróban Viktor Emanuelt, Garibaldit, vagy III. Napóleont látják. Ezzel egy későbbi korszak felfogását s indulatait plántálják bele múlt századoknak történetébe s nem értvén meg a múltnak szellemét, magát ezt a történelmet is meghamisítják. Igaza van Giobertinek, ki bár Dantéban a szabadság s a nemzeti érzés ébresztőjét látja, mégis azt írja róla: „Dante fu devotissimo al Pontefice!” Dante tele volt tisztelettel a Pontifex iránt!

Ez eszme-futtatás rásegít arra az összefoglaló ítéletre, hogy a „Divina Commedia” tiszta, melodikus kifejezése volt a keresztény világnézetnek s a középkori ember eszményiségének,

hogy fölöslegesen csengő harangszó volt a perpatvarban s nevezetesen Itália zűrzavarában. Művészi formába öltöztetett hitnek szent éneke volt, mely égbe intett s az útra oda fölhangolt is. E „poëma sacro”-val ajkán Dante nagy misszióban járt, hogy az emberiséget arra a békére s megnyugvásra segítse a nyugtalan világban, melyhez Isten kegyelméből ő maga jutott.

Ha pedig arra gondolok, hogy a szétszaggatott Itáliának öntudatára hozta nemzeti föladatát, egységes nemzeti föltámadását, akkor úgy érzem, hogy ez ihletett lapokról felénk is a nemzeti föltámadás páthosza száll. Mindenképpen magunkra alkalmazzuk azt a szót, hogy

*O beata Ungheria,
se non si lascia piu malmenare* (Par. 19.),

s azt úgy értjük, hogy boldog lesz Magyarország, ha nem hagyja magát elszakítani ezredéves alapjairól, ha megtartja kereszténységét s megőrzi nemzeti géniuszát. Csonka, mert megcsonkított s szétszakított Magyarországnak határvégre írjuk, amit Dante sírján olvasunk: „His non cedo malis”, szerencsétlenségünkben nem adjuk meg magunkat, hanem „alle stelle”, poklon s purgatorión át a föltámadt Magyarország csillaga felé tartunk.

Dante (1921). 12, 309–331. – Székfoglaló értekezés a Magyar Tudományos Akadémia 1921. május 8-án tartott ünnepi közgyűlésén. Különlenyomat az *Akadémiai Értesítő* 381–384. füzetéből (1921). – Lásd még Prohászka két Dante-tanulmányát a 12, 327kk és 332kk lapokon.

A Pilis hegyén (1927)

Aki Montolivetóban, az olasz bencés apátságban valamikor járt, annak első látszatra úgy tetszik, mintha nem is Montolivetóban, hanem Sienában járna. Minden Sienára emlékezteti; az pedig onnan van, mert azok, kik ezt a monostort, templomot és campanilét építették, akik ezeket a tujákat s ciprusokat s piniákat ide ültették, azok Sienában tanultak meg nézni és látni, vonalakat húzni s emeleteket rakni s a téglafalak vörös faltjait a méléző piniáknak haragoszöld keretébe foglalni. Montolivetóban ugyanis Siena lelkének s arculatának tükrözését látni, azt mondanám, hogy a sienai művészet itt, Montolivetóban rándult ki a zöldbe.

Mennyit jártam-keltem, mennyit méléztam én is a Pilis hegyén, akár Szántóról, akár Esztergomból vagy Pomáztól jövet, s mikor a hajdan híres pilisi apátság forrásánál, ott a diófa alatt megálltam, úgy éreztem, hogy nekem is itt meg kellene valamit látnom: meg kellene látnom Clairvaux-t, s ami vele kapcsolatos, a középkori Párist s a Sorbonne-t, s meg kellene éreznem a filozófia első ébredését s annak harcait Nyugat-Európában; mert ami itt állt s itt élt, az onnan jött. Dehát a Pilisen látni akarni Clairvaux-t, az antidialektikus ellenszenvektől s a misztika hevétől átjárt Clairvaux-t s Párist s a Sorbonne-t, nem vakmerő gondolat-e ez? Nekem nem látszott vakmerőbbnek, mint az, ha valaki Montolivetóban meg akarja látni Sienát. Biztos, hogy mi is látnók a pilisi monostor architektonikus vonalaiban s művészi arculatában, nemkülönben a telep alázatos ridegségében Clairvaux-t, s élveznök a pilisi völgyben, melyet „pilosa vallis”, erdős völgynek neveznek, a „clara vallis” fényeit, ha török-tatár nem járt volna az országban. Azonban az itt járt, s a pilisi apátság elpusztult, s romjait sűrű csalit borítja; arculata földbe temetkezett, s körülötte a néma enyészet ünnepe, s így ez eltűnt szépségről hétszáz év előtti teremtések s alkotások lelkét le nem olvashatom. De van itt valami, ami megmaradt s ami el nem pusztult, s aminek a csend ellenére is, sőt éppen azért, szava van: a genius loci, az szóba áll velünk s kigyújtja a Pilisen s a Pilist környező halmokon a nagy emlékek tüzeit; az megéreztetni velünk annak az első európai renaissance-nak itt járt fényeit. S mikor ezt megteszi s szól és lángba borul, akkor kétszáz év előtti gondolatok- s ötletek tüzesejében látjuk meg a hegyet s meghallhatjuk a régi élet idevetődött hullámainak mormolását.

A Pilisnek történeti levegője van, mert telepe volt annak az antidialektikus szellemnek, mely ütközött az aristotelesi előnyomulással, s ugyanakkor szent berke volt a XII. századbeli misztikának, mely a szeretet fölényét hirdette ész és tudás fölött. Ez a testvérpár, vagyis a még meg nem bolygatott realizmusnak s a misztikának szelleme járta itt karonfogva a hegyet s völgyeit, s beszélt franciául s latinul a bükkfákkal s tölgyekkel; vonzotta a hegy barlangjaiba a remete pálosokat, s valamiféle fehér mágiával riasztotta vissza a még pogány erdők haramiáit s pásztorait. Mennyire új, érdekes és csodás világnak színhelye volt akkor a Pilis hegye s az az erdős háromszög, melynek Buda, Esztergom, Visegrád mindmegannyi védvára, s a Duna hónalja kétoldalról a kerítése, a Buda-esztergomi út pedig az átfogója. Ezen az átfogón állt a pilisi cisztercita monostor.

Hogy e régiokról való emlékezés mily magasra emeli szemeimben a 750 m magas Pilist, s mily penombrás mélységekké süllyeszti völgyeit, azt szeretném megéreztetni elsősorban azokkal, kik a hegy erdőit járják, de a genius locival szóba nem állnak.

Nekem a Pilis szent hegy, s szívesen merülök el beszédes s megigéző csendjébe. Ha Pomáz felől iparkodom a pilisszentkereszti völgyön fölfelé, egyre mélyebb csendbe és embertelen magányba jutok. Erdőkoszorúzott hegyek sorfala szegélyzi az utat, s kúpjaik, mintha csak szélesen fölépített románstílusú gyertyatartók volnának, strázsát állnak jobbra-balra. A kúpokon mintha lángok lobognának, melyeket a történelem, a genius loci gyújtogat, tiszteletére a dachsteini mészkőből természet-építette 750 m magas oltárnak, mely a Pilis

hegye. A völgyet s a hegyet a mennynek óriási barokk boltozata íveli, téralkotó s a fehér felhők közt végtelen távlatokat nyitó művészetével.

Itt állt hajdanában a III. Béla kiváló magyar nemzeti királytól alapított pilisi cisztercita monostor. III. Béla Konstantinápolyból jött, s onnan hozta s el nem hagyta, hanem magával vitte föl a trónra az érdeklődést az élet s a szellemi áramlatok iránt; onnan hozta a tudomány szeretetét; de azt párosította azzal az érzéssel, mely őt a bizánci merevségtől s Bizánc megmerevedett gondolatvilágától a nyugati civilizáció felé fordította. A Pilisen érzem meg III. Bélának Nyugat felé való orientálódását. Megérezhetném ugyan azt Budán s Fehérváron is, mert oda hozta II. Fülöp francia király nővérét, Margitot feleségül; de a Pilisen, hová a francia Clairvaux-t telepítette, jobban érzem meg a nyugati szellemet, mely a dialektikusokban fészkelődött s Clairvaux-val ütközött.

Mi is történt hát ott Nyugaton, s miféle szellemi áramlatok mormolását hallom én meg a Pilisen?

Ha a Nyugatnak akkori szellemi arculatára nézek, az a pillanata rögződik meg bennem, mikor ez a nagy alvó gyermek, a frank germánság, éppen szemeit nyitogatja, s egy új világ fényei tükröződnek rajta. A gyermek még torzonborz és fésületlen; de az öntudat hajnalrózsái már kivirulnak arcán, s szemében fények villannak meg, melyek nem kívülről, hanem belülről gyúlnak ki rajta; sokáig pihent behunyt szemmel. Bátran mondhatjuk, hogy a VIII., IX., X. században éjszaka volt Nyugaton, s abban az éjszakában csak a hit mécse égett.

Ugyanakkor azonban, mikor a Nyugat így ébredezni kezdett, föltámadt a dialektikusok túlzásával s az akkori intellektuellek szertelenségeivel szemben az egyházi ellenmozgalom, melyet Szent Bernát képviselt. III. Béla pedig úgy tett, hogy mind a két irányzatot áthozta Magyarországra, s Veszprémben a párisi iskolák mintájára főiskolát szervezett, s azzal az akkori szárnyat bontogató filozofálásnak nyitott hajlékot; a Pilisen pedig Szent Bernát szellemének, a bátor, erős, kemény hitnek épített monostort. A Pilis így szent hegy lett, s rajta emelkedett a magyar ciszterci apátságok anyamonostora.

A hegy geológiailag nem vulkán, sőt nagyon is józan s tengerek mélyében született dachsteini mészkőből való; de 800 év előtt Szent Bernát szelleme még tűz, még forró láva volt, s e tűzben égett a Pilis hegye is. Hiszen csak harminc év, tehát egy emberöltő választotta el Pilist Szent Bernáttól, aki 1154-ben halt meg, s így a Pilis melegében kapta meg hevét a lángoló reformernek, az antidialektikusnak, a filozófiai ébresztgetés ellenzőjének, az élet nagy realistájának, s ugyanakkor a misztika rímek nélkül való énekei énekesének. Lelke még ott vibrált Clairvaux-ban, Arcey-ben, Trois-Fontaine-ben, s onnan került hevenyében a Pilisre is.

Szeretek a régi apátság csalittal benőtt romjai közt járni, mint aki érzi azoknak a régi mozgalmaknak földalatti lökéseit, s szeretek az erdők csendjében úgy járni, mint akit Abaelard, a XII. század Faustja, s a híres magister, Petrus Lombardus, s a magyar párisi diákok, Anonymus és társai kísérnek.

Itt jártak a magyar párisi diákok. Itt járt Anonymus, Béla király névtelen jegyzője. Anonymus is párisi diák volt. Az egi völgyben letelepedett francia vallonok küldhették Párisba, de lehet, hogy odakerült III. Béla francia felesége révén, mikor a két ország barátságos viszonyban élt, s amikor Clairvaux fénye s a kezdődő párisi iskolák, a Notre-Dame, Sainte-Genéviève, Saint-Victor, Saint-Germain, Saint-Martin, Sainte-Denis hírneve Párisba vonzották a diákokat. A párisi skolárok szerettek vándorolni, s úgy képzelem, hogy a mi párisi diákjaink is, akár jövet, akár menet, ellátogatnak a Pilisre híreket hozni és vinni. Itt bandukolt hát a pilisi erdőkben a híres P. dictus magister, s talán mikor a pilisi apátság forrásához leült, úgy festett, mint ahogy most a Városligetben méléz. Szeretek úgy járni, mint aki az erdő fel-felzúgó nyögéseiben régi szellemi csaták ide vetődött zaját hallom. Az biztos, hogy Pilisen mindarról tudtak, ami a Nyugatot foglalkoztatta; biztos, hogy e mozgalmas élet ingerei itt jártak, s következőleg, hogy az emlékezet szemfedője alatt itt pihennek azok a

szellemi áramlatok, azok a harcok és aggodalmak, azok a szenvedélyes megfeszülések, mint alvó, de meg nem halt nagy emlékek, s ha a szemfedőt föllebbentjük, akkor ezek mind fölébrednek. Itt érzem meg azokat a kapcsolatokat is, melyek a magyar, akkor még nagyon zsenge és gyenge kereszténység közt s a Nyugatnak első ébredése, első reneszánsza közt fűződtek.

Első reneszánszt említek, mert tényleg volt Nyugaton kettő; a másodikat, a XV. és XVI. századbelit mindenki ismeri; de az elsőt, a XII. és XIII. századbelit alig valaki. Pedig ezt is a görög szellem, nevezetesen az aristotelesi filozófia indította meg, s ennek is vannak művei, nagy világító emlékei, a gót dómok mellett a skolasztikának nagyszerű erőkifejtéssel megteremtett tudományos rendszerei.

Képzelnék el a római kultúra letűnése után azt a csendes korszakot, mikor a nagy hegyek, az Alpok s Pirénék alatt s fölött, föl Irlandig s Izlandig s kelet felé az orosz síksáig a spekulatív gondolat nyugvóra tért, s a hit világán kívül más mécs nem égett. A Keleten lezajlott nagy krisztológiai viták ideje lejárt. A dogmatikus fogalmazásokat ugyan a Nyugat is átvette, de nem vette át velük a spekuláció ingereit. Az elsők, kik itt Nyugaton filozofálni kezdtek, Scotus Eriugena és Szent Anzelm a becc-i bencés apát, későbbi canterburyi érsek voltak, mindketten inkább a plátói filozófia és Szent Ágoston befolyása alatt álltak. Az egész Nyugatot akkor, mikor még csak kiindulóban volt, hogy „Abendlanddá” fejlődjék, egy nagy öntudatlan realizmus ülte meg, melynek nem volt más igénye, mint „élni”, „hinni”, „szeretni” s „örök boldogság felé törni”, de mely még nem vette föl értékei közé azt, hogy „tudni”.

Így tartott ez háromszáz évig. Akkor aztán, a X. században, Spanyolország fölől villogtak új fények. Különös, de igaz, hogy a görög szellem Afrikán át följutott Herkules oszlopainak tájékára, ott átugorta a gibraltári tengersizorost s Cordován és Granadán át feljutott a Pirénékhez, ahhoz a nagy kerítéshez, melyen túl a frank s germán őserő töretlen földje pihent. A szikrák s a tüzes csóvák átrepültek a Pirénéken s fölriasztották a Clugnyt s a bencés monostorokat. Az új tudományos mozgalom új értéket vetett fel; a „lenni, tenni, élni” mellé azt, hogy „tudni”. Az értelem fészkelődni kezdett, s Cordova vonzott. Gerbert, a későbbi II. Szilveszter pápa is ott tanult. Az aristotelesi filozófia fegyverét a mór-zsidó kultúra forgatta, s szelleme szüremkezett s terjeszkedett fölfelé, úgyhogy nem lehetett útját vágni. Tért foglalt a X., XI., XII. században, s fölért Párisig; s mondhatni, ez a szellem támasztotta föl s kényszerítette ki a párisi iskolákat, s később a Sorbonne-t s emelte fel Páriszt a keresztény kultúra empóriumává.

Először a dialektika, azután lassanként az egész aristotelesi filozófia elegyedett bele a nyugati lelkiségbe, s természetesen fölébresztette a kezdet vakmerőségével együttjáró hetvenkedő s bizakodó, intellektuel s racionalizáló túlzásokat, s azokkal szemben a keresztény realizmusnak ellenállását is. Akik a kereszténységet nagy, világfölnyes valóságnak nézték, s nemcsak nézték, hanem azt élték is, azok idegenkedve szemlélték azt a mór-zsidó mentalitással felfűjt aristotelizmust, bresciai Arnoldnak s Abaelardnak fiatal diákos hengegéseit, és természetesen sok kifogásolnivalót találtak rajtuk.

E friss és rohamos áramlatokkal s racionalizáló divattal szemben a jégtörő kos Szent Bernát s híres monostora, Clairvaux volt. S ezt a szellemi kavarodást látom lélekben a Pilis hegye körül is. Azért szeretem a Pilist, mert annak az első nagy hajnalodásnak penombrájában szemlélem a hegyet s völgyeit, s gondolom, hogy azok a hajnali fények erre is jártak, ki-kivilágosodtak a hegyeken s ingerkedve le-leszaladtak a völgyekbe. Az a tavaszi napsugár, mely minden év húsvétja körül odaszegeződik a Pilis hegyére, a hegyoldalakra s az erdőkre, szimbolizálja nekem azt a régi ébresztgetést s azokat a keltegető ingereket, melyek hajdanában a görög-mór filozófiából indultak ki s ébresztgették a romángermán őserőt s jártak természetesen a Pilisen is. Mint ahogy az a tavaszi napsugár beleszúr a hulló lomb alatt pihenő magvakba, a hasadó csírákba s a behéjazott göbökbe, s azok attól repedeznek, nyiladoznak s ébrednek, s ébredésük mámorában félig lehunyt szemmel úgy tesznek,

mintha várakoznának valakire, aki mondja nekik „gyertek”: úgy volt az akkor, az első reneszánszkor, mikor az aristotelesi filozófia a hit világába s a keresztény élet realizmusába belevitte a dialektikai szétszedést s a tudományos szisztematizálást

Abaelard volt a XII. század Faustja, akinek lelkét megperzselte a pogány gondolat. Szerinte a görög filozófia oly fölséges mint a kinyilatkoztatás, s alig van köztük különbség. Azért is visszatetszik Abaelardnak Szent Pál kemény kritikája a pogányságról, melyet a rómaiakhoz írt levélben olvasni, s melyet Abaelard félreértésnek tart. Szerinte a dialektikáé az első szó; azután jön a többi. Az első kérdés az, hogy mit mond Aristoteles, azután jön az, hogy mit mond a szentírás. Fiatalos csapongásában Abaelard azt gondolta, hogy a misztériumot fenékiig s maradék nélkül az utolsó cseppig ki lehet kanalizálni s fogalmakba foglalni, úgy hogy a hit végre is látássá s belátássá lenne, s nekünk a kinyilatkoztatásra nem azért volna szükségünk, hogy belőle vegyük az egyedül biztos felvilágosítást s útmutatást, hanem a kinyilatkoztatás arra volna jó, hogy biztosítson minket, hogy a dolgok tényleg úgy vannak, ahogy azokat fölismerni véljük.

Gondolom, hogy a Pilisen sokat kísértett Abaelard, s csendes, holdvilágos éjjeleken talán Heloise-t is látták oldalán, s megborzadtak a könnyűvérű skolasztikus szerelmi kalandjaitól is. Abaelardot pedig a Pilis hegyén azért gondolom el magamnak, mert Szent Bernát volt Abaelardnak nagy ellenfele, s a vakmerő dialektikussal szemben ő volt a nagy antidialektikus. Ő vonult fel ellene Sens-ban s másutt nyilvános disputákon, s ő volt a francia racionalizmusnak kora hajnalán az egész Nyugaton a vezető csillagzat, s így a Pilis fölött is ő ragyogott.

Szent Bernátnak nem kellett a dialektikus kereszténység, bár ő is tisztelte a teológiában a fogalmi garnitúrát, de ő az élet súlypontját a misztériumba, az intuícióba s kontemplációba, a psziché erkölcsi s kedélyi igényeibe s az Istenségnek megtapasztalásaiba helyezte. Neki a szent, tiszta, a diadalmos élet kellett, mely fölött a dialektika fölépítheti ugyan a fogalmak holdvilágából íveit; de azok az ívek csak hidak a folyó, az élet folyama fölött. Szent Bernát úgy tartja, hogy kár a hidakon sátorot ütni s rajtuk meglepedni, hanem le kell ereszkedni az élet törtető árájába, a nagy energiák vágató hullámaira, s úszni kell bennük s vitetni kell magát hátukon az örök élet révpartja felé.

Ő veszélyt látott abban a teológiai üzemben, mely mindent szétszedni, napnál világosabban bizonyítani s értelmileg felfoghatóvá akart tenni; sajnálta az óriási erőlködéseket; mert szerinte az Istent nem fölfogni, hanem megérinteni s megérezni kell. Ő a szeretet embere volt, s nem volt kedve „inter versus philosophorum”, a filozófusok tekervényes útjain botorkálni. Ha itt-ott ez utakra is kellett térnie, megtette azt is; de szívesen vonult el oda, hol az Istent élhette. A fogalmakkal, a distinkciókkal és disputákkal szemben valami fölséges pragmatizmus jellemezte, mely mindennek fölött élni és égni akart. „Magis ardere quam scire” mondotta; inkább égni akart s tűznek lenni, mint hidegen világítani a filozófia istálló-lámpáival! A realitást nem akarta fogalmakká, vagy mint a későbbiek tették, szavakká vékonyítani; neki a fogalom csak eszköz volt, hogy azon át a valóságot fogja s megélje, akár a földi, akár a hitbeli valóságról legyen szó.

Ennek a keresztény nagy élet-akarásnak s valóságátfogásnak építettek a XII. században mindenfelé s hazánkban is ciszterci kolostorokat s benépesítették azokat francia antidialektikusokkal; a bakonyit Clairvaux-ból, a pilisit Arcey-ből, a szentgotthardit Trois-Fontaine-ból. S így akik itt a Pilis erdőiben hétszáz év előtt sétálgattak, azok mind nem a fogalmak akrobatái, hanem a nagy akarásnak s a szentségnek kialakítói akartak lenni.

Lelki világuk olyan volt, mint az erdő, telve valósággal s titokzatossággal. Nekik nem theóriák kellett, hanem a valóság, még pedig a legszebb kiadásban, mint szép, tiszta élet s mint tüzes szeretet. Az ő szemükben a filozófia csak olyan szürke felhő volt, mely azért van az égen, hogy termékenyítő valóságot, esőt hozzon. Az a felhő is, bármily bodros s pompás, s bármily tündérpalástot borítson rá a leáldozó nap, csakis az akcióért, a tettért van. A

legnagyobb tett pedig a szeretet; az a léleknek nagy, reális, sőt isteni gesztusa. Nem teológiai szisztémákkal, hanem ezzel a gesztussal akarták az Istent s a valóságot átkarolni. Szomjasak voltak az Istenség csókjára, s a csókot fogadni s viszonzni akarták. De a csókhoz szerintük két ajak kell. A léleknek két ajka van; az egyik az értelem, a másik az érzélem; aki tehát a nagy valóságot s a végtelen Istent bírni, élvezni s megcsókolni akarja, annak azt mindkét ajkkal kell megtennie.

Nekem kimondhatatlanul imponál ez a realizmus, vagy pragmatizmus, vagy minek mondjam; imponál a lélek friss, eleven magvának s ösztönének ez a kitörése a fogalmak merev s hideg szféráján túlra. S akkor úgy szeretem nézni messziről, pl. Pesthidegkútról a Pilis hatalmas tömegét; ezt a sötét kolosszust, ezt a fejetlen szfinxet, amint a tömeg brutális súlyával terpeszkedik szét s karmait az erdők redőibe rejti; ilyenkor megérezem a hegynek, s amit az képvisel, annak a pragmatizmusnak fölényét s az élet valóságának elsőbbségét minden gondolat, fogalom s théoria fölött.

A Pilisen tehát ezt a történelmi levegőt szívom, s a Nyugatnak e kultúr-lüktetéseit s ébresztgetéseit érzem. Érzem a szellemi élet hullámának csapkodását s új meglátások izgalmait, s örülök III. Béla Nyugat felé való orientálódásának. Be jó, hogy nem mozaik kődarabkákkal rakta ki a világát, s ugyancsak be jó, hogy nem érte be intellektuel fogalmi merevségekkel, hanem a keresztény pragmatizmus felé fordult. Hogy ez mennyire volt benne belátás és öntudat, azt nem kutatom; én csak ennek a nyugatiságának s abban megint Szent Bernát pragmatista irányának örülök, mely általa hozzánk is eljutott. A mozaik is darabos, s a fogalmak is csiszolt dirib-darab merevségek; de az élet más és több és mélyebb és valóbb.

III. Béla látta Bizáncban az aranyos mozaikok mozdulatlanságába s merevségébe fagyott, glóriás Krisztus-arcot, mely sötéten néz le híveire, s mely az állócsillagok mozdulatlanságával s hideg sugárzatával tükrözik az élet folyamán, de azt sem megállítani, mondjuk megfagyasztani, sem megmelegíteni vagy éppen felforralni nem képes. Ezzel szemben III. Bélának inkább az az élő, küzdő szellemi élet s annak áhítata kellett, mely francia földön izgatta a kedélyeket.

Ha e gondolatoktól körülrajozva leülök a pilisi romok mellett a diófa alatt fakadó forráshoz, mely az egyetlen, ami nem változott s úgy bugyborékol most, mint 800 év előtt, s ha tükrébe nézek, úgy látszik nekem, mintha azoknak a fiatalos, harcias kikezdőknek, Berengárnak s Abaelardnak s bresciai Arnoldnak, azután a komoly doktoroknak, először is Guillelmus de Campellis, a Szent Viktorról nevezett párisi apátság s filozófiai iskola megalapítójának, utána Guilbertus Porretanus-, no meg a csontvázvázas Clairvaux-i Szent Bernátnak arcát látnám. Látom széles, redős palástjában a Sententiarum Magistert, Petrus Lombardust, akit mint szegény diákok Szent Bernát protegált be a szentviktori apátságba juskulistának, vagyis ingyen-kosztosnak s tányérmosogatónak, akiből azután, modern nyelven szólva, a skolasztika listavezetője lett. Ezeket mind ismerték a Pilisen; az ő ötleteik s nézeteik, théziseik s disputáik járták itt az erdőt s az utakat Esztergom és Buda és Visegrád felé. Az ő gondolataik cikáztak erre felé, mint láthatatlan harcosok kardvillanásai; jártak itt mint eretnek tanok s mint sötét árnyak is. Akit pedig a pilisi franciák leginkább elítéltek, az Abaelard, lehetett; őt szerették volna – gondolom legalább – a hegyhátnak hatalmas barlangjába, az „Ördöglyukba”, mely a Buda – esztergomi úton a hegyoldalban tátong, letaszítani.

De fújnak Pilisről hideg, metsző szelek is, ezek az egyházi reform-törekvések.

Megérezem itt azt a reform-szellemet az egyház elvilágiasodása, a nagy s gazdag monostorok jó élete s a feudális grófok, püspökök s apátok világias kénye s uraskodása ellen. Clairvaux ezekkel s elsősorban Clugnyvel is, meg akarta éreztetni az evangéliumot. Nagy gondolat bántotta; át akarta volna tenni a Hegyi Beszéd szólamait a provence-i s burgundi énekek hangnemére. Voltak a Hegyi Beszédnek végig a történelmen mindenféle megzenésítő művészei, s mindegyikén megérezik, hogy hegyekről jön, hogy az Isten Fia lakodalmassal

házából való, s ezt a friss s a virágzó mezők illatát magával hozó szellemet érezték meg a XII. században azokon, kik Clairvaux-ból s Arcey-ből s nálunk a Pilisről jöttek.

A reform közvetlenül Clugny ellen irányult s a fekete bencések ellen fordult, s azt külsőleg is kimutatta azzal, hogy fehérbe öltözködött. Ezért fehérek a ciszterciek, s fehérek az alighanem igézetük alatt álló, a Pilis hegyén szerzetté alakult magyar pálosok is.

Magyarországon Pannonhalma a fekete barátoké, Pilis a fehéreké volt; két szent hegy, de a XII. század végén az érdeklődés s a figyelem s a lüktető reformélet Pilis körül rajzott, s ezek az irányzatok s törekvések mind itt kavaroztak a széles hegyhát körül.

Ki néz föl manapság ily meglátással a Pilis hegyére Pannonhalmával szemben?! Ki nézi azt Krisztus barlangjának, melybe a XII. és XIII. század küzdelmeinek viharjai s szelei vannak befogva? Másrészt azonban mint színesedik s elevenedik meg hegy-völgy a szellemi s történelmi atmoszférában! Elénk dobban a régi magyar élet s teszi jelentőssé s beszédessé a vidéket.

Pedig ha valaha, hát most lenne szükség ezekre a meglelkesített meglátásokra s ezekre a meleg megérzésekre. Egész Magyarországnak, minden hegy-völgynek, minden romnak, várnak és városnak, minden talpalatnyi földnek meg kellene elevenedni és lelkünkben feltámasztó erővé válnia. A lelkekben föltámadt Magyarország támaszhatná csak föl, csak az állíthatná talpra a területi Magyarországot!

Ezzel szemben mennyi még a holt betű s mennyi a rideg, lehadart adat a magyar történelemben! Így ha tudósaink műveit, pl. a Pilisről olvassuk, azokban se szeri, se száma a pöröknek s veszekedéseknek, malmok, váмок, révek, dézsmák körül; se szeri, se száma legátusok, bírák kiküldetésének, határ-bejárásoknak, ítéleteknek s fellebbezéseknek; de mikor életet s lelket keresünk, alig találunk egy csepp vizet az emlékek kiszáradt árkában, alig egy fénybogárkát a múltnak éjszakájában. Mi más az, ha ilyenkor mi magunk elmenekülünk a pilisi völgybe, s ha látunk megigéző látomásokat, s hallunk hétszáz éves múltból felénk csendülő antifónákat! Ha elvonulnak előttünk csontig aszott, fehér kámzsás barátok, mint elvonultak II. Ince pápa előtt Clairvaux-ban, szemlesütve, pápáról s bíbornokokról tudomást sem véve, ami a pápát s környezetét könnyekre indította. Mi más az, nem betű s nem statisztaság, ha királyi temetések vonulnak el előttünk; meráni Gertrúdot ugyanis itt temették; ha látjuk Szent Erzsébetet, ki férjével, Lajos thüringiai gróffal, atyja második házasságára 1222-ben Magyarországra jön, s anyjának sírjához lovagol. Ide jártak a szent királyleányok, boldog Margit, Kinga és Jolánta. Itt időzött szívesen Nagy Lajos király a francia barátok közt. Látni aztán itt magyar sorsot is, pusztulást s enyészetet, melyet a tatár, majd meg a török hozott ránk.

A Pilis hegye azonban nemcsak az első reneszánsz problémáit hozza emlékezetembe, hanem azt is, hogy ez a vidék, ezek az erdők, ez a pilisszentkereszti szakadék más nagy emlékeztetést is őriznek, azt, hogy valamikor fölöttük jártak a XIII. századbeli misztikának fényei és árnyai. A Pilis ugyanis nemcsak antidialektikus, hanem misztikus hegy is, s az erdők illatába itt a régi misztika kincsei is bele vannak keverve. Csendjünkben meg-megszólalnak az Énekek énekének szólamai, azok a hatványozott dalfélék, mikor a dalt dalos lélek kommentálja. Szent Bernát kommentárjain, melyeket az Énekek énekéről írt, olyasmi érződik, mintha valaki dalokat dalosítana, s a már magában véve is szép és gyönyörű éneket valahogy megzenésíteni akarná. Ezek a kommentárok a misztikus élet sejtelmeinek szavakba való tolakódásai, vallomásokban való kibontakozásai. A csend tőlük csengővé lesz, a homályok kivilágosodnak s a lélek a világ zajából s önmagának khaoszából menekülni iparkodik; emelkedik fölfelé s magával emeli a világot.

Mikor erre gondolok, nem nézem a Pilist mélázó alkonyban; nem nézem holdvilágos éjben, mikor az energiák pihenőre térnek, hanem inkább akkor mereng rajta szemem, mikor energiák járnak; nézem júliusi napsütésben, mikor a tölgyek, a bükkök s kőrifák sejtjeiben millió rokka perdül, s mikor millió szövőszéken a természet sejtszöveté szövi a napsugárt.

Ez a csendes s mégis belső energiáktól átjárt erdő a lelki elmélyedésnek legalkalmasabb képe. Csendes az elmélyedt lélek, s csendes a júliusi erdő is. Madár nem dalol benne, szél se rebben, s mégis feszülnek a belső energiák. Ilyen a misztikus lélek is; gondolatainak s érzéseinek aranyos szárait rögökbe s csillagokba akasztja, s ezt az aranyos pókhálót borítja magára, Istenre s a világra. A lélek e hálónak művésze s boldog foglya egyaránt. A júliusi erdőn s a misztikus lelken az élet s az alkotás szelleme üli a maga ünnepét. Ebben a júliusi hévben s tűzben kell járnunk a Pilisen s hallgatóznunk, Mint éneklik az erdők, a csend s a titokzatosság az Énekek-énekét, mint élvezik saját elragadtatásukat, a több-élettel való öllelkezésüket s a nap hevének fölcsokolását.

Ez életet élték s ez éneket énekelték Clairvaux-ban, s vezető szólamaikat elhozták ide, hogy a magyar, akkor bizony még pogány erdők is, vegyék át a keresztény rithmust.

A szeretetben fölcsendült keresztény érzés avatta a Pilist, a Bakonyt s a Mátrát szent erdőkké. Itt emelkedtek tűzhelyei annak a hevítő s lelkeket átalakító szeretetnek, mely a XII. század misztikájában ülte újra Európában a maga epifániáját.

Nem volt az kvietizmus, sem mámoros szendergés, mely az embert a valóság kemény világából kiemeli s az élet harcaira s a teremtő munkára képtelenné teszi; hanem reális, gyakorlati irányzat volt, mely tudja, hogy az embernek küzdelmei és kísértései vannak, melyeket megállnia s legyőznie kell. Irányzat volt ez, mely a földön élt s az erdőt irtotta s, az ősi testvériséget a röggel s állattal, fával, füvel s bokorral vallotta s azt meg nem tagadta; mely a hegyekre járt a csillagok betűvetését olvasni, s az erdőbe járt imádkozni s a szentírást megérteni. Ez volt az a lelkület, mely a természetet intuíciós szemmel nézte s abból az Isten felénk áradó leheletét megérezni tudta. Nekik is „kinyitott könyv volt a nagy természet”; könyv, melytől

*Reszket szívem, hogyha belenézek.
A jó Isten szerelmének könyve,
Az égboltnak kék selymébe kötve.
Mint drága csat tündöklük tábláján
Az ég- s földet ölelő szivárvány.
Virágai a tarka mezőnek
Áldásteli betűkként beszélnek.*

Nem volt az passzivitás, mely iga alatt nyög; nem buddhizmus, mely az életet öli s a testet csak kíneszköznek nézi; nem tehetetlen szétomlása s szétfolyása a léleknek; hanem tüzes szárnyakon járó Isten-szeretet s hálás elragadtatás, mely folyton ismétli az alkotó Isten megtapasztalását, azt, hogy sok-sok az a jó, amely környez, csak szem kell hozzá s befogadó s megértő lélek. Az Írás azt így fejezi ki: „és látta Isten a világosságot, hogy jó”, s ezt újra meg újra hajtogatja. Elmondja, hogy a szárazföld is jó s a tenger is jó, s a nap s a csillagok is jók; s a fűszálak s a repkedő s csúszó-mászó és úszó és négylábú állatvilág is jó, s hogy ezért hála és dicsőség jár az Úrnak, s szent öröm és élvezet az embernek. Van ebben is „édes ámulás” és „csendes merengés”; de ez csak futólag megy el fölöttünk; ez csak az a „rara hora, parva mora”, az a bár édes és áldott, de kurta pillanat. Nem állapot, hanem gyorsan tűnő élmény, mikor a megnyugvás s a béke Istene „nyugalomba ringatja a lelket”, hogy aztán megint, nagyon is hamar, fölébredjünk a való életre, s beleálljunk a munka és fegyelem, a törekvések, virrasztások s könyörgések láncolatába. Mindezt pedig azért bírjuk s győzzük, mert elmerülni s megpihenni tudunk.

Hol szóltak erről a gyakorlati, embert elváltoztató s lelket elragadtatásba emelő szellemi világról szebben, mint Clairvaux-ban, hol a középkor legédesebb s legszerelmesebb kommentárja íródott az Énekek-énekéről; hol a „Christi amoris sagitta electa”, a Krisztus szeretetének éles nyila annyi lelket sebzett, s vágta rajtuk a „grande et suave amoris vulnus”-t

(Én 29,8), a szeretetnek mély és édesen sajnó sebé, s hol elsősorban Szent Bernát volt e stigmatizáltak elseje s a rímek nélküli énekek első trubadúrja?!

Ez a lelkület természetesen a csendet szerette. Az egész Pilisre az volt ráírva: Silentium. E csendben jártak azok, kik mindig hallgattak, hogy többet halljanak. Itt jártak a tavaszi erdőben a télnek hosszú szilenciuma után, mikor a természetnek megint sok mondanivalója lett. Mikor hozzájuk, szemükbe s lelkükbe kéredzkedtek a még lehuny szemű csírák és rügyek és bimbók, s nem féltek attól, hogy ezek a franciák meg nem értik őket. A franciák azonban megértették a misztérium nyelvét, s úgy néztek rájuk, mint akik ismerik őket, s nem idegenek nekik. Itt álltak ők szóba tölgyekkel s kőrisfákkal, s vették tőlük az Írás magyarázatát, mint ahogy azt gyakorolta maga Szent Bernát Clairvaux-ban, aki mondja magáról, hogy őt a tölgyek s a kőrisfák tanították meg igazában az Írás megértésére.

„Quercus et fagus docuerunt nos legem tuam, Domine”. Nem zavarta meg ezeket a francia andalgókat az sem, hogy a Pilisen még sok „quercus et fagus” állt, melyek ágai még pogány hadak kurjongatásaitól rezdültek meg, s keresztesen derekukon pogány pásztortüzek s áldozati oltárok fényei tükröződtek. Ez áldozati tüzek lassanként kialudtak, s a pusztuló pogányság sóhajait pünkösdi szélvihar váltotta föl, meg az Isten-szeretet gerlicéjének bűgása.

Ez erdei csendekben szólaltak meg azok a hódító, lángba borító, megváltó igék is, melyek keresztes hadakat indítottak s királyokat feddettek s népeket vigasztaltak meg. Voltak, akik e szent szilenciumban megtalálták a koruknak való szót, azt, melyről Reményik ír:

*A kettőt, az illőt, az odavalót,
a pótolhatatlan s páratlan egyet,
melyet az Isten csak neki teremtett,
melynek gyökere földi szenvedés
és földi szenny és földi szerelem;
de koronája csillagokig ér
és benne zúg a világegyetem.*

(Reményik: *Megváltó szavak.*)

Akarunk megváltó szavakat? Igaz, hogy reájuk akadunk olyankor is, amikor nem keressük; de ha keresni akarjuk, akkor keressük a csendben; ha valahol, hát ott találjuk meg őket. Talán azért, hogy mikor Isten, csodák, világ, kőrisfák, tölgyek beszélnek, mikor tapsolnak a szélről lengetett erdők, s suttognak kankalinok s csipkerózsák, hogy akkor a szilencium e csodás koncertjét nem szabad megzavarnia gyöngye emberi szónak. Igen, úgy van: a szebb, a csengőbb s kifejezőbb beszéd és ének, az édesebb igék s az édesebb harmóniák miatt kell szeretni a csendet, a pilisi csendet is.

Így lett nekem a Pilis szent hegy, hol a misztérium s a szilencium lakik, s hol nagy történelmi emlékek járnak. Szent hegy, hol hajdanában emberek telepedtek meg, kik megilletődve a lét s az élet szent titokzatosságától, ezt a hegyet is szent földnek nézték, s tiszteletből a szent föld iránt szerettek rajta mezítláb járni. Itt laktak régen azok, kik meleg tekintettel s elragadtatással nézték ezt a szép hegyvidéket s élték át a pilisi telet és nyarat, főleg pedig a tavaszt, mikor az színesen s formásan megjelent a rétek virágainak s a mezők liliomainak mezében, s élvezték a természet s a lelkek föltámadását, mikor hosszú fagyoskodás után – mert a cisztercita-monostorokban nem voltak kályhák – a húsvéti nap-sugárban a megdicsőült Krisztus-arc villanásait szemlélték. Mily nagyot kellene a Pilis hegyén a szellemi világ ez áramlatairól, ez elmélyedésekről s fölmagasztalódásokról gondolnunk! Most is sokan járnak a Pilis hegyén, de fogalmuk sincs azokról a lélekrengekről, melyek hajdanában Cordova felől Párison és Clairvaux-n át az egész nyugatot megrengették s itt is jártak. Kevesen tudják, hogy e hegyen azoknak a régi szellemi

csatáknak rengéseit kellene megérezniök, melyek az első reneszánsz vajúdásaival jártak. Körülöttünk ott ma is minden énekel; az erdők zúgnak, a harangvirágok csendet és szépséget harangoznak, a csipkerózsák ki-kigyúladnak, a mécsvirágok világítanak; csak a lelkünk szürke s az érzésünk fásult. De álljunk bele a Pilis történetébe, múltjába, vonuljunk be az erdő beszédes csendjébe, magába az erdőbe, Szent Bernátnak e nagy theológiai iskolájába, melyet többre látszott becsülni a Saint Victor, Saint Jacques des Près, Sainte Genéviève parisi iskoláinál: álljunk szóba a nagy magiszterekkel, a „quercus” és „fagus” megtermett szálfáival, s talán megtapasztaljuk mi is azt, hogy mennyivel jobb égni, mint tudni. Égni s élni ... ez volt Szent Bernát pragmatizmusa. S ezt érzem meg a Pilis hegyén; megérezem, hogy a múlt is, a hagyományok is, az idők s a helyek története is mint bátor, erős s jelenvaló öntudat él.

A Pilis hegyén (1927). 8, 78kk. A Kisfaludy-Társaságban tartott székfoglaló. Megjelent Prohászka halála után a *Budapesti Szemle* 1927-i évfolyamában. Prohászka világszemléletének összefoglalása.

4. A misztikus

Részletek az *Élő vizek forrása c. kiadatlan munkájából*

Jézus szíve szerinti örömeink

a/ Jézus szíve épp azért, mert az élet ereje s frissessége is lüktet benne, egyszersmind örvendező szív, – Szív, melynek páratlan, verőfényes s meleg örömei vannak. S ő ezt az örömét is akarja lelkünkbe beoltani, s azt világosan ki is jelenti Sz. János evangéliumában: „Ezeket szólottam nektek, hogy az örömöm tibennetek állandó és a ti örömötök teljes legyen”. (15,11.) Tehát állandó s teljes örömöt akar belénk. Még pedig itt a hangsúlyt éppen arra az „ő” örömére helyezi; nem akármilyen örömöt, hanem az ő örömét akarja belénk oltani. – Bizonyára páratlan s egymagában álló örömei voltak, melyek az ő lelkének, az ő Istennel való egyesülésének, a Szentlélekkel való fölkenetésének, a Lélek erejének, hatalmának s dicsőségének megtapasztalásából valók voltak. Mintahogy az óceán dagálya elhatol minden öbölbe; úgy hatja át az Istenség Krisztus minden tehetségét, s megtapasztaltatja vele a Szentlélek összes benyomásait. Mily nagy s páratlan dolgot jelent tehát az, hogy az „én örömöm tibennetek állandó legyen”, – melyet aztán „senki el nem vehet tőlünk” (16,22), mely kiverődik az élet legkeservesebb küzdelmein is, s föléje kerül kínna s szenvedésnek. Ez az öröm töltötte el Krisztus lelkét gyermekéje óta; ez az öröm csapott ki belőle, melytől megremegett a népek szíve, s melyből millióknak jutott, s juthat kifogyhatatlanul ezen túl is. Ez az a nemzetközi nagy öröm, hogy az Ige testté lőn, s mi köztünk lakozék. Ez az öröm tör ki helyel-közzel Jézus szívéből az evangéliumban, pl. mikor sz. Lukács írja: „azon órában Jézus örvendezett a Szentlélekben (10,21); ez az öröm áramlott ki belőle a Táboron, mikor színében elváltozott, s mikor az öröm, mint dicsőség és szépség ömlött el rajta. Ez az öröm tette könnyűvé s szellemiessé, úgy hogy járt a vízen; erre az öröme hív meg, mikor mondja: „örüljétek és vigadjatok, mert nagy lesz a ti jutalmatok” (Luk 6, 23).

Ezeket az örömeiket hagyja nekünk Jézus örökbe. Akarja, hogy nagy szívének örömei lüktessenek az anyaszentegyházban, – akarja, hogy élete, kegyelmei, szeretete s vigaszai mindmegannyi örömhullám lejtessen végig az egyház életén. Mindnyájunkat nagy remények kilátásaiba állít bele, hogy legyünk „spe gaudentes” vagyis „reménységben örvendezők”; akarja, hogy az Ő békéje „exultet in cordibus”, ami nemcsak azt jelenti, hogy „uralkodjék” (Kol 3,15), hanem hogy vigadozzék! S az anyaszentegyház ezt a felfogást osztja s épp azért, ahogyan sír, küzd és szenved Krisztussal: éppúgy akarja, hogy részt vegyünk Krisztus Urunk örömeiben is. Ezt fejezi ki a fehérvasárnapi-mise imája: „Suscipe munera, Domine, quaesumus, exultantis Ecclesiae, ut cui causam tanti gaudii praestitisti, perpetuae fructum concede laetitiae” (Secreta). Ez az ima csupa öröm és vígság, s azt kérjük benne, hogy „fogadd, Uram, kérünk kegyesen az örvendező anyaszentegyház áldozatát, hogy akinek annyi oka van az öröme (Krisztus föltámadásában s megdicsőülésében), abban az örökkévaló vígsággá s dicsőséggé váljék”. Krisztus akarja, hogy lelkünkön a „perpetua laetitia” tükröződjék, az állapot szerű „lelki derű”, melyet átviszünk a másik világba is; az a lelki derű, mely mint átlátszó levegő s tiszta, kék ég környez, s ebben az átlátszóságban azután úgy tetszik, mintha a testek súlyukat vesztenék s mintha minden könnyű s súlytalan volna, még a nagy hegyek is!

Oly könnyedén emelkednek az égbe házak, jegenyék, tornyok, sziklák! Voltaképpen pedig a lelkünk oly könnyű! Kell belénk szent öröm s lelki vígság e lelki könnyűség, s ne bízzunk oly szellemi irányzatban, mely az élet örömeit kioltja, mely az öröm s élvezet

életfejlesztő hivatását félreismeri s a lelkeket sötétekké, hidegekké s kedvetlenekké teszi. Tudom, hogy van a lelkek közt különbség s az egyik természeténél fogva is derültebb mint a másik, – az egyik jobban hajlik a harmóniára s egységre, míg a másik önvádasabb, s könnyebben elhomályosodik; de az bizonyos, hogy az élet s a lélek fölényét azok valósítják meg jobban, kik az örömet teljesebben kiváltani, s kik azt búban-bajban is szívükbe zárni tudják. Hiszen az Isten lelke a kínba s szenvedésbe is beleszövi a béke s a vigasz sugarait. – Olyan az öröm a lelkünkben, mint az olaj a lámpáinkban. Ha nincs olaj benne, akkor füstölögve ég a kanóc benne, s ahelyett, hogy világítana, inkább csak vöröslik: s izzik, s fojtó szagot terjeszt. Az örömtelen lélek is ég, ég, s emészti magát, de nem világít, hanem izgul: s ingerül, s szomorúságot s lehangoltságot terjeszt maga körül. – Mily fontos dolog tehát, hogy az ember reggelenként, ahogyan ablakot nyit a napsugárnak, s szellőzteti a szoba elhasznált levegőjét: éppúgy nyisson ablakot Krisztus világosságának, s szellőztesse a maga állott bosszús gondolatait, s azokat a fáradt s unott érzéseket. Ébressze föl magában mindjárt reggel a krisztusi élet közösségének tudatát, s álljon eléje bátran mindannak, ami őt a napon át kellemetlenül érheti, akár dolog s foglalkozás, akár munka s találkozás, akár levél s rossz időjárás legyen. Már csak el nem sötétedhetünk, mikor Krisztus napja jár fölöttünk, s nem fog ki rajtunk nehézség s kellemetlenség, mikor az ő nagy szívének hangulatát osztjuk!

b/ Jézus szíve érzületét ecseteli a Zsoltár is: „Az Úr örülni fog alkotmányában” (103, 31) vagyis minden művében. S példájára mindenbe naiv örömet kell belevinnünk, mely a sok, nagy jónak megérzéséből való, – megérzéséből az Isten-közelségnek s velünk való; közlekedésének s megérzéséből annak, hogy mi benne vagyunk s ő mibennünk. – Sz. Gertrúd egyszer a nagypénteki sz. sírt díszítette s akkor az Úr, kinek kedve telik a szerető lélek minden munkájában, lehajolt hozzá, s azt mondta neki: „Örvendezzél az Úrban, Szerelmesem, s ő majd teljesíti szíved kívánságát”, Ezzel megértette vele, hogy az ő szeme kedvteléssel pihen meg az oly lelken, melynek öröme van az Úrban, végezzen bármilyen munkát is, – hogy örül rajta, mintahogy az atya szokott örülni örvendező, szolgálatkész gyermekein, s kész teljesíteni kívánságaikat. Sz. Gertrúd az ő kedves s összhangzó természetességében kiérezte, hogy tetszik az Úrnak az a lélek, mely jól érzi magát, s mely bármit tesz és vesz, mindent vidáman s istenesen végez. De azután mégis kétsége támad, s kérdezi az Urat: „S ugyan mi szolgál dicsőségedre, ó szerelmes Istenem, ebben az én jó kedvemben s örömben, melyben kedélyemnek s érzéseimnek szinte nagyobb része van, mint a szellemnek?” S Jézus válaszolja: „Nem használja-e föl az uzsorás az alkalmat: hogy tőkéből minél nagyobb hasznot nyerjen? S nem lesz-e hát nekem is nagyobb örömöm rajtad, ha nemcsak a lelked, hanem a kedélyed, tehát az egész ember vigad benned, s ha semmit sem nélkülözök abból, amit te adhatsz nekem, s ha semmit sem hagyok figyelmen kívül rajtad, amin tetszésemet találhatom, még kezéd ujjainak moccanását sem”. Erre a szent: „Ha nagy szeretetednél fogva úgy leereszkeled hozzám, hogy ily apró s jelentéktelen dolgon is örömet találod, mennyivel inkább lesz kedvedre az a kis költemény, melyet azért írtam, hogy szenvedéseidben megvigasztaljalak”. S az Úr válaszolja: „Oly nagy örömökre szolgál az, mintha egy jó barátom karon fogna, s egy gyönyörűséges kertbe vezetne, hogy ott a fűszeres levegőt szíjam, s a virágok pompájában gyönyörködjem, – hogy a madárdal édes zengésén fölviduljak, s zamatos gyümölcsöket ízleljek. Természetes dolog, hogy én is az örömet örömmel, az élvezetet élvezettel, a vigaszt vigasszal viszonzom, s hogy e vigaszaimat megtapasztaltatom azokkal is, kik azzal az érzéssel olvassák könyvedet, mellyel te azt írtad”. (Liebe, Friede und Freude im Herzen Jesu v. Andreas Prévot 190.). Ezt a párbeszédet Sz. Gertrúd jelenéseiből azért írtam ki, hogy beletaláljuk magunkat a szentek örömébe, mely az egész ember, a „cor et caro” öröme, – mely Isten szeretetében mindennek tud örülni, ami környékezi, s lelkébe szűrődik, – mely örülni tud a természetnek: a szeretetnek s még kisujja moccanásának is, ha az, szeretetből történik. Az okos pszichológia ezt az örvendező embert

állítja be az Isten szolgálatába, s föltorlasztja benne a szív s lélek örömeit, mint a patak vizét, hogy legyen benne aztán erő és mélység: mely az élet terhet vinni tudja. – Az öröm nem mámor, hanem tisztább-látás; az öröm nem önfeledés és elernyedés, hanem életfinomodás s e finomodásban a lélek uralmának biztosítása. Ne gondoljuk tehát, hogy a kedély szerinti élet ellentétben áll a kegyelmi étellel; ne gondoljuk, hogy a „cor et caro” részvétele, vagyis az egész ember öröme valamiféle tisztátlan beszűröngözés a lélek szerinti életbe, mely zavarja, s piszkítja folyását. Ez bizonyára végzetes tévedés volna, mely el is kedvetlenítene s gyöngítene is, holott épp a lélek és szív, a kegyelem, a kedély és érzelem harmóniájából, az egész öntudatnak e kicsengő akkordjából kell az embernek erőt merítenie. Másrészt azonban az is igaz, hogy az embernek ily valódi, s igaz örömeiben a törvénynek és erénynek inspirációja, s ugyancsak a fénnel s világossággal telített öntudat dominál. Forrása az örömnek az Istennel egyesült ember s ez a forrás: ha nem is látni fenekét, tiszta; maga ez az öröm pedig nem egyéb, mint iramlása s hullámzása, siklása és lejtése a „cor et caro” indulatainak, a forrás vizeinek!

A krisztusi ember ez érzéseinek zúgó patakjánál ülök, s nézem, s örülök e lelki szabadságnak s a krisztusi ember e csapongó indulatosságának; nézem e hegyi patakot s kiszámíthatlan hullámzását, – nézem, hogy hogyan ömlik, s omlik, s hogyan borít el ritmusosan partot s mohos sziklát. Örülök, hogy nem építettek neki betonból medret, s hogy nem regulázzák vízi-órakkal zúgó tömegeit. Örülök a lelkemnek is, melynek ez a rugó, lejtő patak a szimbóluma, s kifejleszttem magamban az uzsorás összes talentumát, s élni akarok, s gazdagodni mindazzal s mindabból, amit természet és kegyelem, amit jóság és művészet, amit világ és Isten ad, hinni akarom sz. Gertrúddal, hogy Jézus szívének az ilyen életben s annak még kisujj-moccanásában is öröme van!

c/ Az öröm úgy hat a lélekre, mint a villamos fürdő, mikor szikrazápor serceg ránk, s minden hajunk szála megmozdul, s mikor ez a titkos elem agyvelőnkbe s idegeinkbe hatol, s frissít és éleszt. Mikor ily érzés jár szívünkben: – mikor fölkap az indulat hulláma, s lejt velünk, – mikor dalol a lelkünk, akkor könnyű a mázsányi teher is, azaz akkor nincs terhünk, mert akkor szívesen végzünk kötelességet, s megálljuk mindenben a helyünket. – Hát csak azt mondom, inkább így, mint nyögve s panaszkodva s terhelten s rabszolgamódra! S Jézus szíve, mikor a maga örömét akarja nekünk adni, bizonyára ezt az érzületet értette. – De kell belénk ez a naiv öröm s jóság embertársaink miatt is, mert nem tehetünk velük jobbat, mintha friss, vidám, s tiszta kedéllyel közeledünk feléjük. Ha így lépünk hozzájuk, ők is félreteszik gondjaikat, s lelkükbe lopózik az öröm, mint derű és meleg. Mindenütt szeretik azokat, kiből a sz. vígság s az élet dallama hangzik. E részben is ugyan nagy a különbség a lelkek közt, és senkinek sem szabad erőlködni nem-tudom miféle erőltetett vidámságra; de iparkodjunk arra mindnyájan, hogy embertársaink iránt igazán szívesek s jóindulattal legyünk. A nyájas jóindulat s az emberbaráti szívesség oly fény, mely a léleknek isteni sugárzása: s a kis szívességeknek apró történeti nagyobb emberségességről regélnek, mint a nagy pénzadományokat magasztaló himnuszok. Tudom, tudom, hogy az élet kemény! hogy a munka nehéz, hogy a köznapi élet s a köznapi környezet durva szövés, de a „cor et caro” öröme, a Jézus szíve szerinti embernek fölényes derűje az a hímzés, melyet köre is ki lehet vésni, s melyet még pokrócra is rá lehet varrni, a költő szava szerint: „Kivarrták rózsával meg búzavirággal és az ősi múltú piros tulipánnal”, krisztusi gondolatokkal s érzésekkel s „a sok hímzés vala rajta egy-egy álom”, folytatja a költő; nálunk pedig ez a lelkület nem álom, hanem nagy, nagy valóság!

Jézus szeret s viszonzszeretetet vár

a) Jézus saját belső világába int s szívére mutat, mondván: „nézd a szívet, mely az embereket annyira szerette”, – mely a szeretet s az áldozat missziójával jött le a földre. Tűz volt a lelke s föláldozta magát; de ugyancsak szeretetre akarta gyullasztani a világot is úgy Isten iránt, kinek mindenünkkel adósai s lekötelezettjei vagyunk, mint egymás iránt, hogy ne csak szóval, hanem tettel is szeressünk s a szeretetnek aktív s alakító energiája által elsősorban magunkban teremtsünk jobb s szebb világot. – Valóban ez Jézus szíve célja s szándéka s szenvedélye mindenkoron. Erre utal

1) *először ő maga a sz. írásban*, mikor mondja: „Tűzet jöttem bocsátani a földre s mit akarok mást mint hogy égjen”. Ez a tűz szívének szeretete, melyben annyi a hév, hogy világot lehet vele fölgyújtani. Mintha csak azt hajtogatná: „Akarom, hogy a föld égjen, – akarom, hogy önzésben s kegyetlenségben s alávalóságban meg ne fagyjon, ó, de mennyire akarom” ... Ezt az érzületet érzem ki szavaiból; ezt sejtem egész éjjeleken át tartó imáiban, – ezt veszem ki panaszaiból s lelki tusakodásaiból. Ezek a vágyak s nehézségeik úgy váltakoznak sz. szívében mint a lángok s az árnyékok, mint az indulat kivillanásai s elsötétedései s ezek fejtik meg nekem egyszersmind az olajfákerti éjszakát, azt a véres verejtéket s azt a kínt, mellyel a világ bűnösségét s hálátlanságát agóniába esve átérezte.

De hű képet nyerek Jézus szíve indulatairól

2) *a kongeniális lelkektől v.i. a szentektől is*: „Láttam Jézus szívet – írja b. Alacoque Margit – mint verőfényes, ragyogó s lángoló napot”. S ismét: „szívemet kívánta az Úr; könyörögtem neki, hogy vegye el s elvette s imádandó szívébe merítette, hol mint porszemét láttam meg azt, melyet a lángok elkapnak s fölemésztenek. Ezt a szívemet azután mint *lobogó lángot* kivette Sz. szívéből az Úr s visszatette keblembé s mondá: íme, szerelmesem, itt bírod szeretetem zálogát. Tüzes lángjaimnak kis szikrájaként zártam azt kebeledbe, hogy ezentúl ilyen legyen a szíved s hogy ez a szeretet téged életednek utolsó pillanatáig emésszen”. (Leben der seel. M. Marg. Alacoque 57) Ezt azért hozom fel, hogy értsük meg Jézus Szíve világát, az indulat, a szenvedély s az áldozatos szeretet lelkületét. Alkalmazzuk reá e világitásban a Zsoltár szavait: „örömmel futja meg pályáját mint a hős” (18,6.), – v.i. Krisztusban hősieken ujjongott föl a lélek; a nagy indulat, mellyel az égből „a summo coelo” lejött, égre csapódott föl lelkéből. Égett benne a Szentlélek mint érzés, vágy és szeretet, mint szenvedély és indulat; azért az első bemutatkozása a názáreti zsinagógában is így hangzott: „Az Úr lelke rajtam, azért kent föl engem és elküldött engem örömhírt vinni a szegényeknek s meggyógyítani a töredelmes szívűeket, szabadulást hirdetni a foglyoknak s látást a vakoknak, szabadon bocsátani a sanyargatottakat, s hirdetni az Úr kedves esztendejét”, (Lk 4,18), a nagy jubileumi évet, midőn mindenki visszanyeri szabadságát s örömét. Minderre elegendő a túlcsonduló indulat, vágy és energia volt Jézus szívében; érezte, hogy küldetése van minden szenvedőhöz s sanyargatotthoz s hogy mindegyikén akar is s tud is segíteni. Ezt ő érezte. Úgy jött mint ki félelmet nem ismer, mint ki bátran áll ki. A vérszegény s lelketlen világnak ő kiáltotta oda: Kell ugye több vér, több tűz, több élet belétek? No hát ezt hozom én! Kell ugye-e több érzés, több indulat s több lélek közetek? Ugye-e nem bírtok a világgal s bajaival? Ugye-e tompa az érzéketek s hideg s fásult a szívetek? No hát itt az én szívem; ennek érzéke van s tapintata van; ez lesz megteremtője, újjáalakítója lelki világotoknak; ez vezet majd tűzbe, áhítatba, megilletődésbe; ettől gyulladnak majd ki kiszáradt lelketek, s megcsendül némaságtok s szeretni s imádni s áldozni fogtok; magatokat adjátok majd oda!

Ó mennyire hiszek a szívben s hivatásában s fogásában s virtuozításában! Mennyire hiszek Krisztus szeretetében; hiszem, hogy ég s tudom, hogy gyújt s érzem, hogy igen, ez kell a világnak! Így nézem én őt, nézem inkább sejtve mint látva, – nézem őt s kérem: Uram, én is

egy darab világ vagyok, mely még nem tűz, vagy legalább nagyon is füstös, gazos tűz; kérlek, gyűjts föl, hogy égjek, – hogy szívedtől tüzet fogjak s gyűjtsak s világítsak! Ez az én praktikus, erőteljes s boldogító vallásosságom programja!

b) Világos előttem, hogy aki így szeret, az viszonszeretetet kér és vár. Nekem is Jézust viszonszeretnem kell. Hogy pedig mennyire kell, azt megint csak egy középkori misztikus szentnek, Szent Gertrúdnak szavaival fejezem ki, aki azt mondja, hogy Jézust szeretni kell, „*ex affectu totius universitatis et cum delectamendo divinitatis*”, – hogy *őt szeretnünk kell a világegyetemben lüktető indulat hevével s azzal a boldogító gyönyörrel, mely az Istenséget telíti*. Ah, ezt az indulatot meg kell érezni, mert mindenütt van belőle, sőt minden vele van telítve! Mennyi indulat van a tavaszban, mikor minden lágyl s feszül s fakad, – mikor a sziklák s a hegyek selymes, bársonyos szépségbe öltözködnek; mikor a gyepek s az erdők palástja mint lágypaplan omlik tagjaikra; mikor Isten megy végig a fölszántott földön s az élet nedveivel tölti meg barázdáit; mikor megsokasítja csíráit s magvait s keze érintésétől fakadások lesznek belőlük! Mennyi indulat az éjben s a harmat gyöngyözésében, mikor az éjféli megfűrészt a rétet, a mezőt, az erdőt, hogy szép legyen és friss; mikor pókhálósálakra fűzi harmatgyöngyeit filigrános művészettel, hogy e briliáns díszben üdvözölje a napot! Mennyi indulat az esti alkonyban, mikor a nap, ez a nagy kelme festő kigöngyölyíti bíbor, viola, égő-arany kelmevégeit a láthatáron; mikor csak úgy szakadnak egymásba a színek tengerei s a búcsúzónap a felhők parázsos szegélyeibe szövö bele napsugarait! Hogyan törtet az ösztön a fűben, a rügyben, – hogyan húzza ki az erdő szálfaít a napsugár a csalitok homályából az ég azúrjába! Mennyi indulat van a szelekben, a szélvész szárnyain repülő felhőkben, a cikázó villámokban, s a völgyek visszhangját keltő mennydörgésben! Mennyi indulat van a zúgó záporban, a hózivatar ütköző pihéiben, – mennyi indulat a siető patakokban az Alpeselek zuhatagaiban a Niagara, – a Victoria-vízesésekben, a Nílus kataraktáiban! Mennyi indulat a tenger dagadó s apadó hullámhegyeiben, – mennyi indulat a gépek s a vágató gyorsvonatok kerekeiben s azután a föld s a csillagok iramlásában! Hogyan húznak a madarak világrészekre végig s mennyi indulat van a madárszíveknek ezer kilométerekre kinyújtott vágyában! Mennyi indulat van a sejtek lüktetéseiben s a szívek dobbanásaiban! Mennyi indulat van a történelem zúgó folyamában, a népek lelkesülésében s harcaiban! Mennyi indulat van az anyai szívekben, a szerelemben, a hősiességben s a vértanúságban! Mennyi indulat van ott fent a legmagasabb égben, hol a boldogultak laknak s „a folyó rohama fölvidítja az Isten városát” (Zsolt. 45,5)!

Mindezt az indulatot meg kell érezni s aztán azzal az érzéssel, megilletődéssel s hevüléssel, azzal a megrendüléssel s szenvedélyességgel, mely az indulatból kiváltódik, kell imádni s szeretni az Urat. „*Ex affectu universitatis*”! A szépség, nagyság, a forma és fölség a lélekben örömmé, csodálattá s dicséretté válik. S hol csendült meg legszebben a „mindenség ez indulata” mint imádás és himnus? Bizonyára Jézus szívének húrjain! Ő tudott imádni és szeretni igazán „*ex affectu universitatis*” s őt akarom utánozni én is.

c) Azután imádnom s szeretnem kell Jézus szívét „*cum delectamento divinitatis*” azzal a boldog, megnyugodott örömmel, mellyel az Isten örül magának s műveinek s mellyel megpihen legszebben alkotásában: Jézus szívében! Az egész világra ki van öntve a teremő Istennek öröme, melyet a sz. írás ecsetel, mikor mondja: „Tied, Uram, a fölség és hatalom, a dicsőség és győzelem és dicséret neked; mert minden, ami az égben s a földön van, tied: tied Uram az ország és Te minden fejedelmek fölött vagy. Tied a gazdagság és tied a dicsőség, kezvedben az erő s a hatalom; kezvedben a nagyság és mindenek birodalma.” (I. Krónika, 29, 11.) Az Istennek gyönyörúsége van műveiben; a mindenhatóság átértzett öröme s az örök harmóniák öntudata tölti el őt. Ezt a titkos, ezt a zengő örömet érzi a sz. írás s fölkiált: „mily nagy Uram, a te édességed sokasága” (Zsolt. 30,20) s kívánja nézni, nézni s minél jobban

látni az „Úr gyönyörűségét” (Zsolt. 26,4). Az Úr a titkos, isteni örömét megérzi a zsoltáros, érzi, hogy vigad az ég s örvendez a föld, – érzi hogy megindul a tenger s a dagályok árama a mélység örömeiként csap ki a partokból; hallja hogy „örül a mező” s „örvendez az erdők minden fája”, mikor visszatükröződik a „facies Domini”, az Úr arcának fényessége, az acélos bükkön, a fehér nyírfán, s a rücskös tölgyeken!

Imájuk s szeressük az Urat „cum delectamento divinitatis”, s ami szent örömet látunk virágon s lepkeszárnyon, ami örömet ízlelünk nektárcseppekben s édes anyai tejben, ami öröm van öntudatlanul a gyermek szemeiben s öntudatosan a tiszta lelkiismeret átlátszóságában; foglaljuk össze mindezt s keverjük bele imádásunkba s váltsuk ki szeretetünkben Isten s Krisztus iránt. – Ha így szeretünk, akkor a mélység életének s örömének lüktetése érzik meg rajta s az jó s isteni szeretet lesz!

„Corde creditur... corde vivitur”. Szív a hitnek, szív az életnek orgánuma.

1) Az élet a lélek akciója, – az élet az, amit a lélek magából vált ki s ami tartalmává lesz, – az élet a lélek eleme, de amely nem körülötte, hanem benne van. Mi mindent lehetne az életről mondani; de hiszen én nem akarom azt magyarázni, hanem öntudatomra akarom hozni, hogy az enyém, – hogy azt végzem, én teszem, én teremtem. Ebből következik, hogy a szívnek aktív tényezőnek s életforrásnak kell lennie, mely adni, látni, színezni tudjon. – Jézus szíve e részben példám is, mesterem is a vele való életközösségem ingerel s fölfrissít s ráképesít az élet e páratlan, sajátos funkciójára.

Így például minden Oltárszekrény, hol Jézus jelen van, nekem olyan, mint egy titokzatos szt. hely, ahol a léleknek Istennel sajátos kapcsolatai vannak, vagy olyan mint egy sz. barlang, hol a lélekre ingerek hatnak s hol a homály fényes s a csend beszédes lesz. Ez mind nem attól van, ami kívül adva van, hanem attól, ami szívemből s lelkemből sugárzik. Elgondolom magamnak a betlehemi barlangot, hol csupasz s dísztelen volt minden; de hogyan fest az a barlang az élő, a hitből élő lélek szemében. Falai angyalfejekkel s keblekkel vannak bélelve, – angyalarcokkal vannak kitapétázva; a jászolon s alomszalmán angyalmosoly ömlik el szőnyeg gyanánt; a nyirkos levegő érzéssel s izgalommal, imádással s elragadtatással van telítve. Itt cikáznak villámként a cherubok, itt gyúlnak ki a szerető szívek, a szeráfok, itt feszülnek a szellemi világ energiái, az „erősségek”, – itt ajánlkoznak a világ meghódítására a „hatalmasságok”, itt emelik szárnyaikra a jászolt a „trónok”, érzésük mint tüzes kerekek perdülnek meg s ez mind valóság; de milyen valóság! Sokkal több ennél a valóság, csak lélek v.i. észrevevő s csodáló élet kellene hozzá!

Hát ily életet sugárzó szívvel állok én Jézus szívével s szeretetének misztériumával szemben. Ez az oltárszekrény s az egész templom áhítattal, angyalmosollyal, Krisztus szellemével van telítve; falaira az áhítat víziói vannak rálehelve; az oltárra s az oltárszekrényre, legyen az kő vagy fa a szellemi szépség s fölség fátyola van ráborítva; az érzelmek tropikus világa, pálmák s virágok lehelik bele lelküket. Íme, aktív lelkem, ezt a meglátást, ezt a tavaszt neked kell ide varázsolnod, – az a szépség s mélység, az az érintetlen báj s ihlet, az mind belőled való. Ne mondd, hogy hisz az nem valóság; mert ezt a szellemi valóságot neked kell megteremtened. Mit mondanál Rafaelnek, ha azt panasznál föl a kócos vászon előtt, hogy nincs rajta a Madonna képes mit mondanál Michelangelónak, aki a karrarai szirtek előtt búsulna, hogy nem látja a Pietát, sem Mózeszt? Ugy-e azt, hogy ne bánkódjatok, de teremtsétek meg e csoda szépséget. – Hát lelkem, forrása az életnek, a szépségnek, az áhítatnak s ihletnek, te mit panaszkodol? Mit térferegsz alakításaid illuzórikus volta fölött? Nem mondotta-e Krisztus, hogy aki benne hisz, annak szívéből eleven vizek forrásai csörgedeznek, – tehát hogy annak szíve új princípium, új elv, új kútforrás legyen? Hitedben s szeretetedben megvannak e varázsos s igaz, lelki világ elemei és színei. Valóságok azok, de lelkiek s következőleg azokhoz lelki szem kell. De hiszen a szép világhoz is a szépséget meglátó szem kell és sok embernek nem szép a legszebb világ sem! Milyen

szép és szent lett Palestrina Jézus szemeinek, – milyen szép és szent lett a názáreti ház Jézus érzéseitől; hogyan változott el ott fénné a homály, zenévé a zaj s istentiszteletté a munka. – mint virított az izzó parázs a tűzhelyen s a muskátli az ablakban, – hogyan csobogtak a hegyi források mintha túlvilági mélységek öntudata fakadt volna fel bennük, – hogyan festett ott az a gyermek, mintha az Isten kertjének palántája lett volna, melyet átültettek a siralom völgyébe?! Hát honnan mindez? Ugyan honnan, ha nem a lélektől, az aktív, a reagáló szívtől? S ha azt mondod nekem, hogy ez illúzió és képzelet, akkor azt kérdezem, hát a színek, a hangok, a zene, az ének is képzelet? Nem képzelet, de akció, lelki akció; tehát a legigazabb valóság! S az én hívő s szerető lelkem is ily aktív s reagáló erő; a hit, a remény, a szeretet azok orgánumai a léleknek s azoknak megfelel ily való, de szellemi világ. Íme, az isteni szív, a szent szív ezt az erős, való, igaz világot hozza öntudatomra s biztat, hogy higgyek a lélek természetfölötti orgánumainak, az isteni erények s erők valóságában s hivatásában. Ezeket Isten adja nekem, ahogy a szemet s a fület adta s ugyancsak ezeket a természetfölötti világ megfogására adta nekem. Hát ez öntudatra szert kell tenni, – e lélekben hinni, – ez orgánumokkal élni, e szemekkel nézni, ez érzékekkel tapintani kell. „Aki hisz bennem, élő vizek patakjai folynak majd belőle”. (Jn 7,38)

2) Az aktivitás e szellemét s a világitás s meglátás s alakítás ez öntudatát ébreszti bennem Jézus szíve. Nekem nemcsak lennem, de élnem is kell. Hiszen a kő is van; de a mi rokonságunk az Istennel nem a lét – az nagyon alacsony fok – , hanem a tett. S a tethez és cselekvéshez nem elég, hogy konstatáljuk lelki állapotainkat, – nem elég észrevennünk, hogy ilyenek vagy olyanok vagyunk; ez az az ázsiai. az a csak néző s rögzítő szellem, a passzivitásnak, tűrésnek s tompaságnak szelleme volna; ez olyan mintha nem is volna szíve. Ah, az élet más! Az Isten az „actus purus”, a lényeges, a folytonos cselekvés. Ha az Úr Jézus az ázsiai szellemet értette volna, akkor azt mondta volna: aki bennem hisz, annak lelke csendes ciszterna lesz s rajta tükröződik felhő és ég s a vizet merítő rabszolga szeme; de ő nem ezt mondta, hanem azt, hogy aki bennem hisz, abból fakad a szökellő patak. Ma fakad, most fakad; abban nem lesz a gondolatok s a tegnapi érzések álló vize, – abban nem lesz az élet mint emlékezet, hanem úgy lesz mint ma fakadó, ma megérett, ma akart, ma nyíló érzés és akarás. Mily szép és erős lelkiesség ez! Én ma hiszek s remélek s szeretek s ez bennem nemcsak állapot, s nemcsak emlékezet a tegnapi hitre s reményre; én ma szeretek s örülök Istenemnek. Én ma vagyok szomjas s ma iszom az eleven vizek patakjából; én ma látom meg Krisztus sugárzó arcát s kigyulladok szerelmére; nekem ma vannak világitó, villanyozó, édes élményeim. S tudod, miért? Mert nekem ma van érző s szerető szívem s nem a tegnapi szívem emlékeiből, hanem a mai szívem érzéseiből élek. Íme, az egyénélet, ez a mai élet, Isten íme az öntudat mai, friss adatai s nem tegnapi lenyomatai, – íme ez a mai kapcsolat s nem az a tegnapi állapot, – íme ez a mai hit és szeretet, az érzés mai fakadása, a szív mai dobbanása: ezek az én lelkem szívem legigazibb s legértékesebb megnyilvánulásai; ezek az én életem emelkedő s föl-fölcsapó hullámai s ezeket iszom s ezeket élvezem. – Mit használ, ha a hegyi forrásnál ülnek emberek, akik annyira szomjasok, hogy kilóg a nyelvük s akik disputálnak vízről és szomjról, de nem isznak? S vannak-e ily bolondok a világban? Testvér, nem mondom meg, hogy hány ilyen bolondja van az életnek; de hangoztatom e szomorú alakokkal szemben, hogy a szellemi élet fakadó, organikus funkciótól van frissesség, üdeség, egyéniség a világban s ha szépségre s erőre s boldogságra áhítozol, akkor ma és most és folyton élj s higgy és szeress és érintkezzél és igyál s karolj át s pihenj meg aktív szeretetben.

3) Ez által válik az ember emberré, szív-es emberré s Isten dicsőséges teremtményévé. A zsoltár mondja: „az ember szíve fölemelkedik s az Isten fölmagasztaltatik”; (63,8) szent igaz ez; mert hogyan lehetne Istent jobban magasztalni, mint erőteljes, harmonikus, isteni étellel? „Szólj Mózes”, mondotta Michelangelo a kőnek, „szólalj meg, hiszen oly

tökéletesnek faragtalak ki.” „Szólj szív, szólalj meg”, mondja Isten az embernek, hiszen oly fölséges kapcsolatokba helyeztelek. Szólj szív a hit, a bizalom, a szeretet érzéseinek a nyelvén; legyen szavad csengő és eleven; legyen éneked boldogító! Szólj, hangodat, az élet vibráló zenéjét várom tőled, szólj!” Mily szép e részben, amit Szt. Gertrúd mond, hogy Jézus Szíve ezüst hárfá, – hogy Jézus Szíve az Isten dicsénekeinek orgánuma! Mennyire igaz ez; az is, hogy hárfá, s hogy nem néma, hanem hangos, ezüstsavú hárfá! Mennyire igaz, hogy énekei vannak, páratlan énekei! Hát a szívnek ne volnának énekei? Tán bizony némává, szótlanná s örömtelenné teremtette őt az Úr?! Mily különös volna, ha az ezidei pacsirta s csalogány mind énekelni nem tudna? Mily elnyomorodás üthetett bele e kis harmonikus agyakba, – mily száraz-betegség ez ezüstös hangszálakba! Ha igazán így történik, azt mondanók, hogy az Isten e kis hárfái elfajultak s hogy távol estek az ő harmonikus gondolataitól. – Nincs teremtmény, melybe Isten a szeretet, az öröm, a dicséret annyi néma motívumát befektette volna, mint az ember szíve s mihelyt megérti magát, azonnal rezonál benne ég és föld s himnusszá válik élete. Higgyük ezt el s ne okoskodjunk; higgyük el, hogy a szívnek éppúgy van himnusza, mintahogy a pacsirtának trillája s a csalogánynak éneke. Ez a gondolat boldogít minket, ez a gondolat figyelmeztet, hogy örülünk kell a létnek s az Isten adományainak. S ha bűnösök is vagyunk vagy ha vissz a is éltünk Isten adományaival, azért mégis az élet himnusza kikívánkozik a szívből s ne felejtsek azt el, hiszen himnusz lehet ez ekkor is, ha a bánatos szeretet s a fájdalom egy-egy akkordja cseng is föl benne néha. Isten a lázadás harsonáit sem töri össze; sőt éppen az válik dicsőségére, hogy ugyanaz a szív most neki énekel s hogy jobban énekel mint akkor, mikor a bűn diszharmóniái zavarták meg dalait.

Élő vizek forrása (részletek). Az elmélkedéseket az eredeti, 1910-es kéziratból vettük, amely kallódott, mígnem Vass Péterék 1978-ban megtalálták.

Az ÖM-ben az 1927-es szöveg szerepel; Schütz ezt Prohászka hattyúdalának tartja. Valóban csiszoltabb., mint az eredeti. Az *Élő vizek forrása* először német fordításban látott napvilágot az *Elmélkedések* füzetes kiadásának részeként. Amikor magyar nyelven akarták megjelentetni, kiderült, hogy a magyar alapszöveg kézírata valahol lappang. Erre a szerző a lábfejével járó szobafogság hónapjait arra használta föl, hogy a német szöveg nyomán újrafogalmazza, tollba mondja az új *Élő vizek forrását*. Az 1978-ban előkerült 1910-es szöveg kiadatlan. E néhány elmélkedés itt jelenik meg először.